



**НАЦИОНАЛНИ
ИДЕНТИТЕТ
И ЕТНИЧКИ ОДНОСИ**

Приредила
Нада Радушки

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА 6



2018

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ЕТНИЧКИ ОДНОСИ

Тематски зборник

Приредила
Нада Радушки

Београд, 2018.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ЕТНИЧКИ ОДНОСИ

ЕДИЦИЈА РАСПРАВЕ књига 6

Издавач

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр.36
Тел. 33 29 205; 33 49 203
Е-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача

Др Живојин Ђурић, научни саветник

Приредила

Нада Радушки

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Рецензенти

Урош Шуваковић
Зоран Милошевић

Штампа

bigoGraf, Београд

Тираж

50

Овај Зборник је настао као резултат рада на пројекту
“Демократски и национални капацитети политичких
институција Србије у процесу међународних интеграција”
(бр.179009), које финансира Министарство просвете,
науке и технолошког развоја републике Србије

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
------------------	----------

Миша Стојадиновић

ГЕОПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ У ПРОЦЕСУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА	9
---	----------

Нада Радушки

ЈЕЗИЧКА И РЕЛИГИЈСКА КОМПОНЕНТА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ	21
---	-----------

Александра Колаковић

СЕЋАЊЕ НА ВЕЛИКИ РАТ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ СРБА	37
---	-----------

Весна Станковић Пејновић

МУЛТИКУЛТУРАЛНИ ОБЛИК ЗАШТИТЕ СРПСКЕ МАЊИНЕ У ХРВАТСКОЈ – ПОЛИТИЧКИ ОКВИР ГЕТОИЗАЦИЈЕ	59
--	-----------

Славица Коматина

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ РОМА И ЕТНИЧКА ДИСТАНЦА	81
---	-----------

Robert Blagoni

REQUIEM ZA IDENTITET I NASIJU	95
--------------------------------------	-----------

ПРЕДГОВОР

Тематски зборник *Национални идентитет и етнички односи* настао је као резултат научног рада истраживача на потпројекту под истим називом, којим је руководила Нада Радушки, уредница овог зборника, а у оквиру макропројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција (број 179009), финансираног од Министарства просвете, науке и технолошког развоја Србије. Аутори радова у зборнику су сарадници Института за политичке студије, као и по позиву ангажовани истраживачи запослени у другим научним институцијама који се баве проучавањем националног и културног идентитета, етничких односа, положаја и права националних мањина у контексту политике мултикултуралности и мултијезичности.

У данашње време, у оквиру актуелних процеса глобализације и интеграције, савремених економских трендова и интензивних миграција, очување националног, језичког и верског идентитета долази у фокус интересовања не само стручне и научне, већ и шире друштвене јавности. У Србији, где постоји велика етничка, религијска, лингвистичка и културна разноликост, неопходно је усвајање и имплементација државне политике којом ће се те разлике поштовати, признавати и штитити у циљу демократског и стабилног развоја земље. Толеранција, дијалог и разумевање неопходни су за суживот различитих националних заједница на истом простору, уз поштовање културних разноликости и специфичности, као и очување и унапређење њиховог етнокултурног идентитета.

Национални идентитет важи за најкомплекснији облик колективног идентитета, а његов капацитет и диверзитет зависе од макрополитичких, економских и социокултурних процеса. С друге стране, треба споменути и његову улогу као генератора међуетничких конфликта и сукоба, што посебно долази до изражаја у условима политичке нестабилности, када су нарушени већинско-мањински односи, људска права и слободе. Аутори у овом зборнику покушавају да проблематизују и одговоре на бројна питања у вези значаја и улоге националног идентитета, основних детерминишућих компоненти, кључних изазова, као и перспектива очувања, али и

промена у процесу међународних интеграција. Уједно, они указују и на круцијални значај добрих етничких односа и мањинске политике за регионалну сарадњу, добросуседске односе, стабилност и просперитет сваке државе.

Зборник започиње радом који има за циљ да укаже на савремене политичке трендове и изазове који се намећу у очувању српског националног идентитета у процесу међународних интеграција. У том смислу, по мишљењу аутора, потребно је обезбедити услове у којима ће правац развоја и одржања српског националног идентитета бити остварен без присилних наметања споља, али и омогућити другима да то исто учине. Етнокултурне разлике се још увек не схватају као начин за сарадњу, већ су напротив, извор јаза између припадника различитих култура и неретко доводе до сукоба. “Богатство различитости на Балкану је одувек служило као основ за све осим за остваривање опште добробити и сарадње“.

Истраживање најважнијих компоненти националног идентитета, као што су језик и религија, има велики теоријски и практични значај. На основу емпиријских истраживања ауторка анализира значај језика у дефинисању нација и националног питања, као и промене условљене политичким факторима, истиче се значај мултијезичности у контексту очувања сопственог језичког идентитета, као и пуне интеграције припадника свих националних мањина у друштво. Проучавање утицаја религије на национални идентитет, као и ревитализације религије почетком 21. века на простору Србије под дејством сложених политичких и социокултурних чинилаца заузима посебно место у овом раду.

Сећање на Велики рат и национални идентитет у Србији је назив рада који управо у тренутку обележавања стогодишњице Првог светског рата, настоји да осветли његово место и улогу у формирању српског националног идентитета. Рад има за циљ да истражи начине на који је овај рат остао упамћен истичући да комплексност обликовања колективног памћења уз (дис)континуитет сећања одређују и однос савременог друштва у Србији према догађајима Великог рата, као и њихово место у националном идентитету. Наглашена је потреба да се сећања на догађаје 1914–1918. сачувају на основу историјских чињеница и трајно укључе у културне и образовне политике Србије.

О међуетничким односима и заштити права националних мањина на примеру српске мањине у Хрватској говори се кроз призму политичких и грађанских права, наглашавајући да је према либералном мултикултурализму неопходно увести колективна права која се заснивају на постулатима поштовања слободе поје-

динаца, уз истовремено признавање различитости. Случај Хрватске показује прихватање европских стандарда заштите мањина у правном подручју, али са ограничењима у њиховој примени. Кроз законски оквир и признавање културне аутономије реалност, према мишљењу ауторке, показује да се положај српске мањине, може схватити двоструко и као асимилација и као гетоизација.

У Србији живе припадници бројних националних мањина, али положај и права ромске мањине представља без сумње највећи изазов за популациону, социјалну и државну интегративну политику, с обзиром да је по свим показатељима то најугроженија етничка заједница. Ауторка овог прилога указује на неповољан друштвено-економски положај и веома изражену етничку дистанцу према овој мањини, али и на изузетно лошу образовну структуру која стоји на путу њихове еманципације и развоја националног идентитета. Очување и неговање ромског језика и побољшање образовног статуса ромске популације издвајају се као основни предуслови за то.

Зборник се завршава реквијемом за идентитет и нацију. Рад под тим називом има за циљ критичко сагледавање, разумевање, тумачење и употребу појмова нација, национално, дијалог и идентитет у прошлости и садашњости, али и њихово могуће поновно промишљање у будућности. Аутор јасно наглашава да је полазно одредиште дистанцирање нације од национализма и њене ревалоризације у контексту превазилажења њених оквира искључивости. Рад је резултат дугогодишњих истраживања мултикултуралности и мултијезичности простора “у којима је национално и политичко увек на маргинама језичког и у сенци културног”. Како аутор наводи, Истра као антрополоингвистичко научно одредиште у којем се простори идентификације преклапају, даје историјско привилеговани поглед на идентитет, национално, регионално и локално.

Радови представљени у овом тематском зборнику имају за циљ да допринесу бољем разумевању кључних димензија националног идентитета и интересничких односа у контексту очувања мултикултуралности и мултијезичности, стратегије стабилности, мира и просперитета државе. Верујемо да прилози представљају допринос научно истраживачком раду, као и да су својом интердисциплинарношћу отворили бројна питања за даља проучавања, теоријско-емпиријску и научну анализу ове важне проблематике. Да ли ће национални идентитет у будућности бити главни извор самоодређења или ће у оквиру глобализацијских и евроинтеграцијских процеса прерасти из стабилног и традиционалног у флотантни или европски идентитет, остаје да видимо.

Нада Радушки

ГЕОПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ У ПРОЦЕСУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА†

УДК 323.1(=163.41):[327+316.32

Миша Стојадиновић

Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Формирање српског националног идентитета у савременим геополитичким условима са собом доноси велики број изазова. Непрестана условљавања, двоструки аршини међународног права, подељеност на Исток и Запад, европске и евроазијске међународне интеграције, то су само неки од савремених изазова са којима је суочен процес формирања и одржања идентитета на нашим просторима. У условима сталне несигурности и прекрајања граница потрага за идентитетом постаје веома тешка. Овај рад управо има за циљ да укаже на савремене геополитичке изазове који се намећу српском националном идентитету у процесу међународних интеграција.

Кључне речи: геополитика, идентитет, национални идентитет, међународне интеграције, европски идентитет.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Потрага за идентитетом¹ је нешто што обележава човеково постојање током читаве његове историје. Суштина бављења овим феноменом крије се у одговору на једно од вечних питања, а то је: *Ко сам ја?* Ово питање је нарочито постало интензивно средином XX века и његова актуелност се у савременом друштву само интензивирала. У условима савремених културних превирања актуализује се проблем проналажења личног идентитета унутар колектива, док колективна димензија личног идентитета напросто постаје замагљена.² Овде треба истаћи да и лични и колективни идентитети увек настају унутар одређеног друштвено-културног миљеа. Због тога је посматрање идентитета изван социјално-културног окружења незамисливо јер се идентитети, било да се ради о индивидуама или нацијама, не формирају у празном простору, већ у једном специфичном социјално-културном миљеу, које је подложно динамици и протоку историјског времена.³

Проучавање идентитета је нарочито веома интересантно у срединама где долази до сусрета између различитих култура. Таква друштва представљају велики изазов, не само за проучавање, него и за обезбеђивање складног живота који неће бити потресан сукобима. За оваква друштва се оправдано може рећи да представљају права „друштва ризика“ (Ulrich Beck). На таквим просторима је сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан. Балкан свакако представља добар пример оваквог једног друштва чије су главне карактеристике: мултинационалност, мултикултуралност и мултиконфесионалност.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ЈЕДАН ОД НАЈВАЖНИЈИХ КОЛЕКТИВНИХ ИДЕНТИТЕТА

Национални идентитет представља један од најважнијих колективних идентитета који унутар савременог друштва све више добија на значају. Дубоке противречности савременог друштва су

1 Видети опширније: Миша Стојадиновић, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

2 Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 45.

3 Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, у зборнику: *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр. 134.

довеле до тога да се човек често налази у ситуацијама када је угрожен његов идентитет. У таквим условима несигурности и отуђености национални идентитет и даље представља јако упориште у вртоглавим променама савремености. Дефинисати национални идентитет није нимало лако. О томе постоји велики број теорија, али то као да није допринело његовом разумевању. Бенедикт Андерсон (Benedict Anderson) дефинише нацију као *замишљену политичку заједницу*, и то замишљену као истовремено инхерентно ограничену и суверену.⁴ Нација је замишљена заједница јер чак и припадници најмањих нација никада неће упознати већину припадника своје нације, али ће ипак у мислима свих њих они имати слику заједништва. Она је ограничена (чак и највеће међу њима поседују границе) и суверена, јер се јавља у тренутку када су просветитељство и револуција „разбили легитимитет хијерархијског династичког краљевства које влада по милости божјој“,⁵ стварајући тиме нови извор легитимитета. И на крају она је заједница, јер се „без обзира на стварну неједнакост и израбљивање које могу у њој владати, она увек поима као снажно хоризонтално другарство“.⁶

Смит (Anthony D. Smith) на самом почетку свог чувеног дела *Национални идентитет* указује на постојање *западног* или „*грађанског*“ и *незападног* или „*етничког*“ модела националног идентитета.⁷ Он истиче да је Фридрих Мајнеке (Friedrich Meinecke) исправно правио разлику 1908. године између појмова *Kulturnation* (пасивна културна заједница) и *Staatsnation* (активна, самоопредељива политичка заједница), мада се ми можемо сложити или не сложити са употребом ових термина али и са самим терминима. „Појам националног идентитета, ма шта још могао садржати, укључује неко осећање политичке заједнице, колико год оно било незнатно“.⁸ Ова политичка заједница, подразумева барем неке заједничке институције, један кодекс за све њене припаднике, али уједно указује и на одређени друштвени простор, тј. на територију са којом се њени припадници поистовећују и којој сматрају да припадају. Ово схватање нације својствено је Западу, при чему Смит издваја следеће његове компоненте: историјска територија, правно-политичка заједница, правно-политичка једнакост њених припадника и заједничка грађанска култура и идеологија. Говорећи о

4 Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990, стр. 17.

5 Исто, стр. 19.

6 Исто, стр. 19.

7 Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 11-36.

8 Исто, стр. 22.

незападном моделу нације, Смит истиче да њега карактеришу: генеалогичка и претпостављене везе по лози, народна мобилизација, вернакуларни језици, обичаји и традиција.

Етнички појам нације потиче из немачког романтизма и везује се за племенско јединство, легенде и митове. Грађански појам нације је настао као производ Француске револуције и он не гледа на етнички идентитет као на саставни део нације и државе, већ се пре свега односи на заједницу, која је одређена културним и политичким идентитетом. Модеран појам нације спаја националност са грађанством, тј. држављанством. Према Смиту „етничка концепција нације наглашава рађање (сродство) и домаћу културу као исходите *одакле смо дошли*, а земља се схвата као *света земља*, и *домовина*“.⁹ „Грађански (културно-политички) идентитет схвата се као заједница која се не заснива на миту о заједничком пореклу *крви и тла*, него се историјски формира преко државе и културе као *симболичког универзума* који појединцима даје општи оквир оријентације у датој политичкој заједници“.¹⁰

Имајући у виду кључна одређења националног идентитета поставља се питање судбине српског националног идентитета у процесу међународних интеграција. „Српски чинилац на Балкану се у постјугословенском транзиционом раздобљу крајем 20. и почетком 21. века нашао у парадоксалној ситуацији: суочен са изазовом трансатлантске супранационалне интеграције, али у условима истовремене националне дезинтеграције!“¹¹

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Позиција Србије подразумева политичку неутралност уз стално осцилирање између евроатлантског и евроазијског геополитичког концепта. Овако сложена геополитичка и геостратешка позиција са собом доноси велике изазове. Европске интеграције са собом доносе одређене изазове процесу формирања идентитета и веома често се јавља страх да оне уједно значе и губитак националног идентитета. То би у најкраћем изгледало овако: „Европски идентитет гуши национални и доводи до његовог занемаривања. Државе више немају свој идентитет него један заједнички европ-

9 Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, 1999, стр. 76.

10 Исто, стр. 77.

11 Миломир Степић, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне интеграције.“ *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, год XX, vol. 42, br.4/2013, стр. 34.

ски. Национална држава у контексту Европске уније стављена је у сасвим нов и другачији простор. Тако Европска унија руши међудржавне границе и покушава успоставити европско друштво, европске грађане, и европски идентитет, а на другој страни покушава помирити сву разноликост националних идентитета под једним заједничким називом – европски идентитет¹².

Одредити положај српског националног идентитета у односу на европски идентитет представља тежак задатак јер је европски идентитет веома тешко дефинисати. Ово је само по себи незахвалан задатак, пре свега имајући у виду да је европски идентитет такорећи у настајању, као и чињеницу да се он непрестано мења. Такође, морамо узети у обзир и дужину постојања европског и националног идентитета. Европски идентитет постоји много краће од националног, самим тим имао је мање времена за еволуцију.

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог нашег рођења, при чему они не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота.¹³ Том приликом уједно долази и до одређене хијерархизације идентитета. Немају сви идентитети исти значај: неки постају јачи, изражајнији, неки почињу да слабе или нестају, нови се усвајају. У неизвесном друштвеном окружењу проналажење идентитета постаје веома тешко. Због тога када се у процес формирања и одржања идентитета умешају променљиви политички и геополитички фактори долази до даље проблематизације питања идентитета. Самоодређење народа у оваквим условима постаје веома тешко, ако не и немогуће. Идентитети се непрестано формирају, мењају прожимају, па чак и бирају. Питање националног идентитета Срба у међународним оквирима постаје веома комплексно, а може се рећи и да је последица нејасне спољне политике. Потешкоће у формирању курса идентитета у међународним оквирима додатно отежава неодређеност спољне политике, тј. тзв. седење на две столице. У таквим условима поставља се питање могућности формирања европског идентитета на нашим просторима, тј. да ли је на нашим просторима европски идентитет могућ или ће се у потрази за неким наднационалним формама идентитета ипак кренути у неком другом правцу. Овде треба истаћи да се на право на национално самоодређење неретко гледа као на претњу када се за то укаже потреба за остваривањем одређених интереса великих сила. Тада национално и све у вези са њим неретко постаје вирус против

12 Маша Алијевић, „Национални идентитет у Европској унији“, *Анали правног факултета*, бр.7, Универзитет у Зеници, 2011, стр. 147.

13 Миша Стојадиновић, *Потрага за идентитетом*, *op.cit.*

кога се треба борити. „Територијализацију српског националног идентитета, српског државотворног интегрализма и српских геополитичких интереса велике силе и српски суседи традиционално доживљавају као претњу. Штавише, постоји очигледна намера да се било какво „српско становиште“, а посебно његово „опросторење“, проскрибује, сузбије, расплине, преформулише (југославизује, балканизује, европеизује...) или на други начин онемогући“.¹⁴

Европске интеграције свакако чине нешто што представља спољнополитички приоритет око кога постоји консензус политичких елита на нашим просторима. Међутим интервенције на нашим просторима, као и једнострано проглашење независности Косова и Метохије су са собом донели и велико преиспитивање места Србије у процесу међународних интеграција. „Последња догађања везана за нелегално проглашење Косова и Метохије, само је још више истакла значај овог простора, и цену коју Србија мора привремено да плати, како због сопствене неспремности да одговори геополитичким изазовима нашег времена, тако и снази и бруталности оних који логиком голе силе и диктата намећу своје геополитичке приоритете“.¹⁵

У таквим условима двоструког партнерства неретко се српски идентитет налазио на мети. „Постмодерно „декодирање“ српског геополитичког идентитета јесте саставни део пацификавања српског чиниоца у целини, кога таласократски евроатлантски Запад стереотипно перцепира као руског телурократског експонента и „реметилачки фактор“ утилитарне вештачке равнотеже (не)моћи на глобално стратегијски важном Балкану. То је општи контекст савременог сузбијања идентитетске спознаје појма српске земље, нарочито њихових целовитих територијалних габарита, морфографије, апроксимативних граница и кључних историјско-географских репера“.¹⁶

Притисци на Србију када се ради о статусу Косова и Метохије су и даље присутни и представљају кључно питање које према званичницима ЕУ Србија мора да реши на свом путу европских интеграција. Пресудни квалитет Косова и Метохије јесте положај

14 Миломир Степић, „Релативизација просторног чиниоца српског идентитета у контексту супранационалних интеграција“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 269.

15 Љубиша Деспотовић, *Геополитика идентитета: Српски национални идентитет – политички, религијски, историјски, културни, етнички и други чиниоци као фактор његовог формирања*, Факултет за културу и медије, Мегатренд универзитет, Београд, 2015.

16 Миломир Степић: „О српском геополитичком идентитету“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, год. XIX, vol. 36, бр.2/2012, стр. 36-37.

унутар централне територије Балкана, чији су геополитички атрибути пресудно важни за свакога ко има амбиције да овај део Европе стави под своју контролу.¹⁷ Срби су се због тога „на евроатлантском путу суочили са постмодерним парадоксом – да је национална дезинтеграција услов супранационалне интеграције“.¹⁸

То доводи до тога да је потребно размотрити и друга партнерства. Евроазијство се на почетку XXI века успоставило као алтернатива америчкој таласократској униполарности. „Евроазијска интеграција следи „трећи пут“ – успостављање специфичног евроазијског федерализма и стварање вишедимензионалног и вишестепеног система аутономија. Супранационална концепцијска суштина и досадашња практична реализација евроазијске интеграције не доводи у питање целовитост Србије, по чему се битно разликује у односу на трансатлантизам. Управо супротно – Русија, као њен стожер, спречава у Савету безбедности УН да тзв. *Republika e Kosovës* добије коначно међународно признање независности и постане чланица УН. Штавише, за интересе „стабилне руске (неоевроазијске) конекције на Балкану“ недовољни су геополитички капацитети саме Србије, већ дугорочно то може да буде само интегрална српска држава која би обухватала простор српских земаља“.¹⁹

Препород евроазијства дешава се у облику неоевроазијства и то после распада СССР-а. О овоме говори Миломир Степић који истиче да се „прво опрезно, а потом потпуно отворено, савремена „руска дилема, разрешава на основама некадашње емигрантске идеје преточене у модерну верзију евроазијства – неоевроазијство. Оно добија све ширу експлицитну подршку и све већи број следбеника, како у оквирима званичне политике, тако и у широким и разнородним културним и научним круговима (председник Путин, режисер Никита Михалков, историчар Лав Гумиљов – најистакнутији ученик Савицког, угледни научници из различитих области Очирова, Орлова, Панарин, Пашћенко, Соболев, Степанов...). Из свеобухватности и вишедимензионалности неоевроазијства, посебан значај њене геополитичности наглашава највише експонирана личност и неспорни лидер савремених руских евроазијаца Александар Гељевич Дугин“.²⁰

17 Миломир Степић, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 66.

18 Миломир Степић, „Релативизација просторног чиниоца српског идентитета у контексту супранационалних интеграција“, *op.cit.*, стр. 269.

19 Миломир Степић, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне интеграције.“ *op.cit.*, стр. 43.

20 Миломир Степић, „Геополитичка оријентација Србије: евроатлантизам и/или евроазијство“, *Мегатренд ревија*, бр. 2/2005, стр. 16-17.

Овакво неприпадање са једне стране може да донесе велики број користи, али истовремено и да доведе до великог броја проблема. Читаву суштину ове комплексне ситуације је сумирао Милош Кнежевић који је писао да „неприпадање и савезничка неодређеност у спољнополитичком гигању између полова глобалне, регионалне и локалне моћи, очитоване су недоумицама делова помесних елита (...) Историја обиљем примера сведочи да се економски скрхане и војно поражене нације и државе прилагођавају вољи победника. Каткад прилагођавање има облик повињавања у виду селективне послушности, а покаткад потпуне покорности и беспоговорног и неупитног слеђења. Историја је, међутим, такође показала да прилазак савезима и другим облицима геополитичких интеграција није увек сигуран пут избављења из кризе неког народа и државе. Може се догодити и много пута се догодило обрнуто, да улазак у неку интеграцију означи сигуран пут у пропаст онога ко се на такав корак својом или туђом вољом одлучио“.²¹

И НА КРАЈУ

Национални идентитет се састоји из великог броја материјалних и нематеријалних елемената који су међусобно повезани чинећи једну особену целину. Идентитет се најлакше формира међу припадницима исте нације због сличности на пољу културе, историје, језика, што доводи до тога да се припадници других нација доживљавају странцима. У том смислу национални идентитет има искључујући карактер јер се њиме прави разлика између Нас (припадника исте нације) и Других (они који то нису). „Идентитет значи свијест појединца о припадању одређеној групи или о поседовању неких посебних карактеристика. Идентитет може бити одређен на основу културе и региона (род, године, религија, биографија, специфична професија) и у том смислу појединац се може позивати на локални, регионални, национални и европски ниво. Већина грађана Уније види есенцијални део свог идентитета и у државама својега рођења и у Европи“.²²

Подела на Исток и Запад, како међу политичком и интелектуалном елитом, тако и подела читавог српског народа је нешто

21 Милош Кнежевић, „Историчност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 25.

22 Stefan Kadelbach, *Union Citizenship*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 24-27. February 2003, цитирано према: Јована Маровић, „Европски идентитет“, Матица црногорска, 2009, стр 31.

што није нова појава. „Та подела означава нешто много старије и темељније, дубоко укореењено у свести и колективној психологији народа. И у Европи и на Западу изграђена су различита, најчешће стереотипна схватања о европском Истоку, посебно о балканској Србији и евроазијској Русији. (...) Садашње двојење и тројење између приклоњених и неприклоњених страна, и одређења идентитетне припадности није само презентни већ стари историјски проблем који има своју, ретроспективно гледано, дугу еволуцију. То унутрасрпско двојење и тројење је нарочито у ризичним и ратним фазама давало себи трагичан мах што је резултирало грађанским сукобима у Србији, на српском простору и у српском народу“.²³

Задржати свој идентитет, а при том обезбедити другима да то исто учине, представља свакако праву енигму на почетку XXI века. Разлике се још увек не схватају као начин за проширивање знања или пак као извор сарадње, већ напротив, разлике постају извор јаза између припадника различитих култура, који неретко доводи до сукоба, чега су народи на Балкану најжалост итекако свесни. Богатство различитости на Балкану је одувек служило као основ за све, сем за остваривање опште добробити и сарадње. У таквим условима ствара се и тзв. геополитички идентитет који настаје у односу држава и нација у глобалним геополитичким оквирима. „Као што је индиковани геополитички идентитет део просторног фактицитета неке историјски интегрисане нације и државе, исто тако се тај фактицитет конституише као предмет уређеног знања геополитике као теорије и науке“.²⁴

За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун (Craig Calhoun) који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих.²⁵ У том смислу потребно је обезбедити услове у којима ће правац развоја српског националног идентитета бити остварен без присилних наметања споља и без двоструких аршина који су на нашим просторима итекако изражени и који су у великој мери утицали на формирање идентитета.

23 Милош Кнежевић, „Историчност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, *op. cit.*, стр. 35.

24 Исто, стр. 19.

25 Craig Calhoun (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994, стр. 9-10.

ЛИТЕРАТУРА

Алијевић Маша, „Национални идентитет у Европској унији“, *Анали правног факултета*, бр.7, Универзитет у Зеници, 2011.

Андерсон Бенедикт, *Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990.

Божиловић Никола, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007.

Божиловић Никола, Стевановић Бранислав, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, у зборнику: *Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006.

Голубовић Загорка, *Ја и други*, Република, Београд, 1999.

Деспотовић Љубиша, *Геополитика идентитета: Српски национални идентитет – политички, религијски, историјски, културни, етнички и други чиниоци као фактор његовог формирања*, Факултет за културу и медије, Мегатренд универзитет, Београд, 2015.

Kadelbach Stefan, *Union Citizenship*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, Heidelberg, 24-27. February 2003, цитирано према: Јована Маровић, „Европски идентитет“, Матица црногорска, 2009.

Кнежевић Милош, „Историјачност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015.

Смит Д. Антони, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010.

Степић Миломир, „Геополитичка оријентација Србије: евроатлантизам и/или евроазијство“, *Мегатренд ревија*, бр. 2/2005.

Степић Миломир, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Степић Миломир: „О српском геополитичком идентитету“, *Српска политичка мисао*, год. XIX, vol. 36, бр. 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Степић Миломир, „Релативизација просторног чиниоца српског идентитета у контексту супранационалних интеграција“, у зборнику: *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015.

Степић Миломир, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне интеграције.“ *Српска политичка мисао*, год XX, vol. 42, бр.4/2013, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

Стојадиновић Миша, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Calhoun Craig (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994.

Miša Stojadinović

**GEOPOLITICAL CHALLENGES
FOR THE SERBIAN NATIONAL
IDENTITY IN THE PROCESS OF
INTERNATIONAL INTEGRATION**

Summary

The process of Serbian national identity construction in contemporary geopolitical conditions is faced with numerous challenges. Continuous conditioning, double standards of international law, division into the East and the West, European and Eurasian international integrations, these are the main contemporary challenges for the establishing of identity in our region. The search for identity is very difficult because of the constant uncertainty and vagueness of the state boundaries. The main goal of this paper is to underline the main contemporary geopolitical challenges for the construction of Serbian national identity in the process of international integrations.

Key words: geopolitics, identity, national identity, international integrations, European identity.

ЈЕЗИЧКА И РЕЛИГИЈСКА КОМПОНЕНТА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ¹

УДК 314.18:323.1(497.11)

Нада Радушки

Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Истраживање етничитета, националног, лингвистичког и верског идентитета има велики научни и друштвени значај. С тим у вези, у раду се проучава језик и религија као важне компоненте националног идентитета, њихов значај у дефинисању нација и националног питања, као и промене условљене политичким факторима. Емпиријска истраживања су показала да постоји поклапање између националне припадности и матерњег језика (етнофонија), док је појава већег или мањег одступања (алтерофонија) присутна код припадника малобројнијих и просторно дисперзивних етничких заједница. У погледу религије, становништво Србије верски се декларише у највећој мери према традицији, односно религији родитеља, због чега постоји висок степен поклапања националности и вероисповести. Компарација пописних података показује значајно мањи број атеиста на почетку 21. века, а разлоге за то треба тражити у ревитализацији религије и дејству сложених политичких, социо-културних и друштвено-историјских чинилаца на простору Србије.

Кључне речи: национални идентитет, језик, религија, емпиријска истраживања, Србија.

* Рад је реализован у оквиру пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број 179009).

О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

Национални идентитет је сложен феномен и предмет проучавања различитих научних дисциплина, а постаје актуелан у време турбулентних политичких и социо-економских промена, нарочито када је реч о мултинационалним, мултиконфесионалним и мултијезичким државама каква је и Србија. Процеси глобализације и модернизације, демографски и технолошки развој, имиграциони и интеграциони процеси, као и бројни етнички конфликти крајем 20. и почетком 21. века представљају изазов за формирање и очување националног идентитета у сваком савременом друштву.

Теоријска истраживања појма националног идентитета показују да он представља датост људског постојања, стиче се рођењем, па је самим тим непроменљива, статичка категорија, док се према другом становишту посматра у ситуационом смислу, односно као флотантна категорија. Национални идентитет је у сталним променама у зависности од човековог развоја, а припадање одређеној етничкој групи условљено је субјективним ставовима и осећањима која зависе од времена и окружења у коме се сваки појединац налази. Између те две крајности (статичке и динамичне) налазе се бројне друге теорије а које, пре свега, истичу културна обележја националног идентитета по којима се припадници једне етничке заједнице разликују од других.¹

Историјски и хронолошки посматрано, многи народи су упркос великим друштвеним променама успели да сачувају свој национални идентитет управо захваљујући његовим кључним етничким одредницама (језик и религија) што је омогућавало осећај припадности властитом етнокултурном идентитету без обзира на околности у којима су се налазили. За национални идентитет битна је самосвест групе, осећање заједничке припадности (чак и ако тај народ не поседује заједничку територију) која их диференцира од других и подразумева да односе са сународницима заснивају на сличностима, а односе са припадницима других нација на разликама. Схватање и митови о националном идентитету позивају се на територију и претке (теорија „крв и тло“) као на основу политичке заједнице што често представља главни извор нестабилности, етничких сукоба и конфликта у многим деловима света. Међунационални сукоби потичу управо од поимања националног

¹ Поред схватања да се национални идентитет стиче рођењем па је самим тим непроменљива категорија, постоје и бројни други приступи, као што су инструменталистички, конструктивистички, ситуационистички и функционални. Видети: Јасна Милошевић-Ђорђевић, “Схватања националног идентитета у Србији”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 01/2005, стр.175.

идентитета који је у суштини комплексан појам и кога чине више узајамно повезаних компоненти (етничка, културна, територијална, економска, правно-политичка и друге) које представљају споне солидарности међу припадницима у оквиру једне етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, спој које може, али не мора наћи израз у сопственим државама тих заједница, али које се разликују од чисто правних државних веза.²

У савременим проучавањима националног идентитета и његових основних компоненти све више се прихвата становиште да он није унапред дат и одређен, већ се стиче и током времена модификује, при чему појединац има активну улогу у његовом формирању са могућношћу избора. Национални идентитет је, према дефиницији појединих аутора, осећање припадности једној етничкој заједници и део мишљења, осећања и понашања које проистиче из тога.³ Модерна наука истиче објективне факторе (језик, религија и евентуално територија) и субјективне факторе (заједничко порекло, историја, сећања, митови, симболи, итд.), при чему њихова међусобна условљеност ствара осећај припадности одређеној етничкој групи. До које мере је важност националног идентитета присутна у одређеном друштву у директној је зависности од жеље дате нације да сачува свој национални идентитет, као и историјско-политичких околности у којима се налази.⁴

Крај 20. века означен је као “доба национализма” с обзиром на оживљавање етничитета и праву “експлозију“ националних идентитета код припадника многих етничких заједница. Овај период обележен је јачањем наднационалних облика идентификације (као што је, на пример, европски идентитет), али и поред предвиђања да ће крај 20. века означити његов нестанак, национални идентитет наставља да постоји, не губећи снагу као извор колективног идентитета и пружајући припадницима људског рода битне културне и политичке идентитете. У модерном свету национализам представља неодољив идентитетски мит, док је национални идентитет свуда окосница политичких кампања за народну сувереност и демократију, па ће несумњиво и у непосредној будућности имати велику снагу и значај.⁵ Однос између процеса глобализације, модернизације, економског развоја и изградње на-

2 Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1998, str. 36.

3 James Phinney, “Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents”, *Journal of Early Adolescenc*, London, No.9/1989, pp. 34-39.

4 Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 90.

5 Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, op.cit. str. 271.

ционалног идентитета веома је сложен, па се засигурно не може рећи да он представља превазиђену творевину, као што се сасвим сигурно не може наслутити ни тренутак који би означио крај његовог постојања.⁶

ЗНАЧАЈ ЈЕЗИКА У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Кључну компоненту и неодвојиви део националног идентитета, представља језик због чега је припаднике лингвистичких заједница често лакше идентификовати од припадника националних, етничких или религијских група. Међутим, многе различите националности говоре истим језиком, као што се и у оквиру једне етничке заједнице употребљава више језика, због чега језик није увек довољан критеријум за оцену припадности одређеној нацији.

У бившој СФРЈ, лингвистичка теорија нације имала је дугу традицију, али је било тешко идентификовати етничке групе према језику, јер су припадници различитих националности (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани) говорили једним истим језиком, сви народи и народности имали су једнака загарантована права (Устав из 1974.) да слободно практикују свој језик и писмо, што ”бившу Југославију сврстава у једну од ретких европских држава која није имала ни државни језик ни државну нацију”.⁷ Дезинтеграција земље почетком 1990-их година и стварање нових држава на простору СФРЈ, имали су за последицу и промене у одлучивању о језику, при чему се јасно види његов значај у дефинисању нација. Политичком одлуком тадашњи језик је издиференциран на више званично признатих језика, при чему су објективне разлике биле мање битне од аспирација за сопственим језиком и државом. Тако, језик којим су говорила четири народа (српскохрватски односно хрватскосрпски), након распада земље добија национална имена полазећи са становишта да је језик важно интеграционо средство и битан конститутивни елеменат нације, док су лингвисти мишљења да је то и даље један језик упркос неким морфолошким и лексичким особеностима у коме има само регионално условљених варијација и разлика. Заједнички језик неће бити оспорен ни ако

6 Миша Стојадиновић, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр.163-164.

7 Милена Спасовски, Саша Кицошев, Драгица Живковић, “Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата“, у књизи: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (прир. Милена Спасовски), Географски факултет, Београд, 1993, стр. 72.

му свако да своју националну варијанту, без обзира што је одвајање имена само тежња да се национални језик “очисти” од “туђег” имена. Истом логиком доказивања посебности језика, за сваку нацију могло би се наћи довољно елемената да се закључи како има свој посебан језик, свеједно што је настао из истог супстрата.⁸ Непостојање неког језика не значи негирање те националне индивидуалности, као и што се ни појединим нацијама не може оспорити право постојања само зато што немају језик означен именом своје нације. Другим речима, између етничке и језичке припадности ретко када има потпуног подударанја, односно етничка самоидентификација не значи увек и језичку. У данашњем свету има пуно примера да неки народи говоре језиком другог народа (на пример, Американци говоре енглески или Аустријанци немачки језик), али се при томе нико од њих не залаже за увођење посебног и новог језика (америчког или аустријског).⁹

Савремена наука не посматра језик и идентитет као статичке и непроменљиве категорије, већ напротив као динамичне и флотантне, које се мењају током времена у зависности од ситуације и окружења. Појам језичког идентитета може се током времена модификовати који са колективног и индивидуалног аспекта није нужно ограничен само на матерњи језик већ на више њих. Различите врсте идентитета (етнички, национални, верски, социјални и други) могу бити изражени одговарајућим језицима или језичким варијететима. Одређеном идентитету често одговара и такав језички идентитет, на пример, уз национални идентитет иде и национални језик, уз локалну димензију идентитета иде и локални или регионални дијалект, уз наднационални (европски) иде неки од светски распрострањених језика и слично.¹⁰

Емпиријска истраживања

У мултијезичким државама значај матерњег језика нарочито је велики због чега је неопходно да буде покривен статистичким

8 Душан Ичевић, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998, стр.126.

9 Имајући у виду да је језик кључна одредница нације, национално питање се заправо, по мишљењу неких аутора, своди на језичко питање. Формирање националних држава у Европи (Француска, Немачка, Италија, Енглеска) догодило се у 19. веку по језичком принципу. Овакво схватање има своје теоријско упориште у ставовима оних који сматрају да је национални идентитет детерминисан рођењем, односно језиком, али се на Балкану одступило од овог језичког принципа и подела на нације извршена је по верском опредељењу под утицајем политичких фактора и околности. Видети: Момчило Суботић, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 03/2011, стр.4.

10 Ранко Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, ЗУНС Београд, Нови Сад, 1991, стр.6.

истраживањима.¹¹ Већина европских земаља у својим државним пописима има питање о језику (нпр. матерњи, говорни и други варијетети језика), а који могу често имати само танку везу са националним пореклом.¹² У статистичкој пракси Србије питање о матерњем језику било је инкорпорирано у садржај свих пописа после Другог светског рата (1953-2011), па етностатистички подаци пружају важне информације о лингвистичкој структури становништва, као и о различито израженим процесима асимилације или етничке диференцијације код припадника појединих етничких заједница. Временски посматрано, битно измењени друштвени услови и геополитичке промене крајем деведесетих година 20. века утицали су на појаву нових језика (на пример, босански, црногорски, цинцарски језик и други) аналогно све екстезивнијој класификацији националности.

Подаци последњег пописа (2011)¹³ показују да у Републици Србији (без Косова и Метохије), као мултилингвалној држави, од укупно 7,2 милиона становника, за српски матерњи језик се декларисало 6,3 милиона (88,1%), на другом месту је мађарски (243,1 хиљада или 3,4%), затим босански (138,9 хиљада или 1,9%) и ромски (100,7 хиљада или 1,4%), док сви други језици партиципирају појединачно са мање од 1%.¹⁴ Овакав састав становништва према матерњем језику у високом степену коинцидира са етничком структуром Србије у истој пописној години.¹⁵

11 Према Препорукама Уједињених нација којима се усмерава спровођење пописа по јединственим статистичким стандардима у циљу међународне упоредивости, држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја, а етничка припадност, матерњи језик и религија у допунска или факултативна обележја. Свакој држави остављено је да према својим потребама и могућностима одлучи која од тих питања ће бити укључена у попис.

12 На пример, у Швајцарској, као мултијезичкој држави, прво пописно питање се не односи на матерњи језик, већ на језик којим лице обично говори у кући, школи или на послу, а друго на језик на којем лице размишља и који зна најбоље. У Румунији је то језик којим је лице говорило у детињству, док у Мађарској, поред питања о матерњем, постоји и питање о говорном језику. У Словачкој се под матерњим језиком подразумева језик којим лице говори са својим родитељима, а у Бугарској језик који лице најбоље говори и којим најчешће комуницира у породици. Видети: Werner Haug, Youssef Courbage, Paul Compton, "The demographics characteristics of national minorities in certain European states", *Population Studies*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 30/1998, p.34.

13 Према методолошкој концепцији, матерњи језик је дефинисан као "језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим ако се у домаћинству говорило више језика". Видети: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Републички завод за статистику, књига 4, 2013, стр.13.

14 У званичној класификацији матерњег језика 2011. године наведени су: српски, албански, босански, бугарски, буњевачки, влашки, мађарски, македонски, немачки, ромски, румунски, руски, русински, словачки, словеначки, хрватски, црногорски, остали језици, нису се изјаснили и непознато.

15 Због бојкота пописа велике већине припадника албанске националне мањине у три општине

Поред резултата на основу којих се може сагледати састав становништва према матерњем језику, комбинација језика и националности представља уобичајен метод утврђивања степена подударности између објективног етничког обележја (језик) и субјективног опредељивања (национална припадност), као и у којој мери ове две одреднице коинцидирају (етнофонија), односно не коинцидирају (алтерофонија). Са етничког аспекта, високо поклапање језика и националне припадности регистровано је код Словака, Мађара и Бошњака (преко 90%), а приближно исти степен етнофоније присутан је и код Албанаца (што се може видети из прошлог пописа), док све остале мањинске заједнице имају мању подударност ова два етничка обележја.¹⁶ Интересантно да је код бошњачко-муслиманске заједнице присутно различито декларисање иако је у суштини реч о истом етничком корпусу, па су Бошњаци изјавили да им је матерњи језик босански, док су се Муслимани већином декларисали за српски (74,7%). Генерално, мада је евидентна висока коинциденција ова два етничка обележја, у оквиру сваке националне заједнице постоји један број припадника који је навео неки други језик као свој матерњи, па је неподударност која у извесној мери постоји последица у првом реду различитих етногенетских и асимилационих кретања, мешовитих бракова и слично.¹⁷ Степен алтерофоније негативно је корелиран са бројношћу, а највећи је код малобројних и просторно дисперзивних националности.

Од бројчано релевантних етничких заједница највећи степен алтерофоније бележе Црногорци (92,4% се декларисало за неки други, најчешће српски језик), затим Хрвати (само 30% навело је хрватски као матерњи језик), Македонци (42,8% се декларисало за македонски) и Бугари (само једна трећина се определила за бугарски). Од мањих етничких заједница код којих се већина припадника декларисала за српски језик треба споменути Јевреје (99,9%), Шоцке (98,5%) и Горанце (89,3%). При анализи ових података важно је имати у виду етничку структуру подручја на којима је настањена већина припадника поменутих мањинских заједница, као и утицај социо-економских и демографских фактора на такво декларисање.

на југу Србије, удео лица са албанским матерњим језиком износи само 10,0 хиљада (0,1%).

16 Nada Raduški, "Language as the Most Important Determinant in Forming National Identity", u zborniku: *National and European Identity in the Process of European Integration* (eds. Pero Petrović, Milovan Radaković), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013, pg. 333

17 На пример, код лица која потичу из етнички хетерогених бракова често не постоји подударност у изјавама о националној припадности и матерњем језику. Исто тако, посматрано по полу, жене чешће мењају своју националност (наводећи етничку припадност мужа), а знатно ређе изјаву о матерњем језику.

Изражена алтерофонија, карактеристична за ромску националну мањину, резултат је њихове територијалне дисперзивности, неповољног друштвеног положаја, као и недовољно развијене свести о сопственом етнолингвистичком идентитету. Готово сваки трећи припадник ромске националности изјаснио се за неки неромски језик као свој матерњи што је код ове националности стално присутна појава и јасно указује на мање или више изражен процес асимилације.¹⁸ Код Влаха се на основу увида о декларисању за влашки језик (око 83%) може доћи и до реалније слике о бројности с обзиром на њихове честе промене етничке припадности, односно прелазак у други (најчешће српски) национални корпус.¹⁹

Са аспекта права и положаја националних мањина у Србији, а у контексту очувања језичког идентитета, важно је нагласити да се припадници мањинских заједница често налазе између асимилације и гетоизације јер уколико матерњи језик у потпуности замене другим то води ка асимилацији, а ако су искључиво упућени на свој језик то води ка гетоизацији. Због тога је неопходно да поред неговања и унапређења свог језика познају и званични језик, па је решење у вишејезичности у оквиру које би припадници мањина употребом свог матерњег језика сачували сопствени национални и језички идентитет, док би им истовремено познавање и коришћење језика државе у којој живе омогућило бољу комуникацију и пуну интеграцију у друштво.²⁰

РЕЛИГИЈА КАО ДЕТЕРМИНАНТА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Религија је од битног значаја не само у конституисању религијског идентитета, већ и других индивидуалних и колективних идентитета који настају унутар одређеног друштвено-културног миљеа. Постоји сличност и повезаност између религијс-

18 Нада Радушки, *Идентитет и интеграција Рома у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр.111.

19 Илустрације ради, број Влаха у попису 1953.године (28,0 хиљада) био је значајно мањи од броја лица која су изјавила да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да су код изјашњавања о језику стабилнији него у етничком опредељењу. Последњи попис показује битно мању дискрепанцију јер се 43,1 хиљада лица декларисало за влашки језик, док је број Влаха износио 35,0 хиљада. Видети: Нада Радушки, „Међусобна детерминисаност националног и језичког идентитета-демографски аспект“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3, 2012, стр. 184.

20 Ранко Бугарски, “Пред изазовима вишејезичности,” *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, 04/2003, стр.6

ког и националног идентитета који се често поклапају и узајамно оснажују, а појединачно или заједно могу мобилисати, одржати и оснажити националне заједнице. Многи људи се радије идентификују са конфесијом која их јасније “разликује од других” него са националношћу, при чему политичке околности и друштвени статус могу снажно допринети тој идентификацији. Једна нација се разликује од друге најчешће по припадности одређеној религији, док с друге стране, у оквиру исте религије може настати већи број нација.²¹ Конфесионална припадност је често снажнији кохезиони фактор обједињавања у исту заједницу него национална припадност. Нема сумње да је религијски идентитет био кључни фактор у одређивању националног, али је током дугог временског периода прерастао примарни идентитет, потискујући остале елементе етничитета у други план.²²

Истраживање утицаја религије на формирање националног идентитета, као и њихове међусобне условљености и повезаности у савременим друштвима, представља сложено питање, посебно на просторима које карактерише мултиконфесионалност, какав је случај са Србијом, али и са целим балканским регионом. Можда је управо зато религијска припадност људи на Балкану, више него било где у Европи, круцијални део њиховог идентитета, а будући да на том простору егзистирају различите конфесије, историја балканских земаља показује да је религија у суштини била главни чинилац диференцирања многобројних националних заједница и кључна за формирање нација на балканском тлу.

Крајем 20. века, са бурним политичким и економским променама, долази до верског ревивализма који замењује секуларизацију, при чему се тај процес одвијао на различите начине и различитом брзином у појединим државама у зависности од друштвених околности у којима су се налазиле. Очекивало се да ће утицај религије на свакодневни живот људи се смањивати у контексту опште секуларизације друштва, али бројна истраживања показују да модернизација не значи обавезно и маргинализацију религије, већ напротив, повећање броја лица у смислу конфесионалне са-

21 У бившој СФРЈ, мада се национална припадност у великој мери поклапала са религијом и матерњим језиком, народи који говоре истим језиком разликовали су се по религији (нпр. Срби и Хрвати), други, диференцирани према језику, исповедали су исту религију (нпр. Хрвати и Словенци или Срби и Македонци), док су се неки разликовали првенствено по вери (нпр. Муслимани).

22 Stuart Hall, “Who Needs Identity”, *Questions of Cultural Identity*, London: Sasse, 1997, 94.

моидентификације. Ревитализација религије је све више у фокусу научних проучавања, социолошких расправа и дебата, јер се настоји теоријски објаснити оно што се емпиријски дешава, а то је присуство религије у различитим појавним облицима, како на индивидуалном, тако и на друштвеном плану.²³

Колико су наведене тенденције присутне у Србији и на који начин се манифестују могу показати резултати емпиријских истраживања. У макроистраживањима (какви су пописи становништва) тешко се могу добити информације за потпуније сагледавање религијске припадности грађана, па су адекватнија анкетна испитивања. Ипак, укључивање ове етничке одреднице у попис има оправдања јер се може видети не само конфесионално-цивилизацијски круг коме поједини слојеви становништва припадају, већ доприноси и јаснијем сагледавању квантитативних промена које су се десиле у верској структури Србије у протеклом периоду.

Религијска припадност у пописним истраживањима

Питање о вероисповести било је инкорпорирано само у четири пописа после Другог светског рата (1953, 1991, 2002 и 2011.) одржаних у различитом друштвено-политичком и социјалном окружењу, а на основу којих су добијене информације о верској структури Србије, односно који део становништва је без верског убеђења, а колико припада појединим религијама. Методолошки, подаци су прикупљани на основу слободног изјашњавања грађана, односно да ли се лице сматра припадником неке религије, а не по основу званичне припадности (упис у верске књиге, да ли редовно иде у цркву, да ли је крштено, итд.).²⁴

Религиозност становништва у пописима испитивана је само кроз конфесионалну идентификацију, док оцена властите религиозности, фреквенција и интензитет религијске праксе (што се сматра значајним индикатором религиозности) није анализирана.

23 Драгана Радисављевић-Ћипаризовић, Мирко Благојевић. „Знање и веровање: теорија секуларизације у савременим емпиријским истраживањима“, у зборнику: *Faith and Reason* (eds. Ana Milošević, Zoran Kindić, David Perović), Forel-Institut of Social Sciences, Philosophical commune, 2016, стр. 233.

24 У пописној методологији европских земаља не постоји универзална дефиниција о религијској припадности. На пример, у Немачкој и Швајцарској као критеријум се узима формална припадност експлицитно дефинисана у питању: “којој цркви или религијској заједници припадате?”, а у Румунији религиозно убеђење без обзира да ли је представљено преко неке верске заједнице. Бугарска, такође, нема пописну дефиницију, па је само лични став према религији релевантан, а не припадност религијској групи или упис у црквени регистар, док у Чешкој ово питање подразумева званичну припадност, учешће у религијском животу, везу са црквом, и слично. Видети: Werner Haug, Youssef Courbage, Paul Compton, “The demographics characteristics of national minorities in certain European states”, op.cit. p. 14.

Међутим, пописни подаци често се тумаче као показатељ религиозне свести иако велики број људи није религиозан у смислу практиковања религије, већ се декларише за одређену веру на основу традиције (припадања вери својих родитеља), па стога постоји висок степен идентификације националности и вероисповести.

По попису из 1953. године, готово три четвртине од укупне популације Србије исповеда православну веру (71,7%), затим католичку (9,8%), ислам (2,5%) и протестантску (1,8%), док су друге религије заступљене појединачно са испод 1%. Забележен је велики број лица који су се декларисали као атеисти (13,4%), али се објективност ових податка може довести у сумњу. У време када је атеистичка идеологија представљала једну од темељних вредности ондашњег државног устројства и “када се осуђивао чак и најбезазленији пијетет према верским обичајима, с правом се може претпоставити да су се људи устручавали и плашили да јавно искажу своја верска осећања”.²⁵

Према Препорукама Конференције европских статистичара Уједињених нација, религијска припадност спада у групу допунских, а не основних обележја, али разлози за изостављање ове етничке одреднице у наредним пописима били су више политичко-идеолошке, него научно-статистичке природе. Тек четири деценије касније (1991) питање о вероисповести поново се нашло у попису становништва, па видимо да православну веру исповеда 81,8%, католичку 6,4%, ислам 2,9% и протестантску 1,1%, док је удео осталих религија значајно мањи. Убедљиво највећа промена десила се код атеиста чији се удео смањило за преко шест пута (са 13,4% на 2,1%).

Кулминација глобалних друштвених догађаја почетком 1990-их година, као што је распад једног политичког система и настајање другог, дезинтеграција државе и дубока економска и социјална криза, условили су битне измене и у религијској свести грађана Србије. Попис из 2002. године показује да 91,7% становништва припада хришћанској, а 3,2% исламској вери, при чему је у оквиру хришћанског корпуса највише православаца (85,0%), затим католика (5,5%) и протестаната (1,1%).²⁶ Забележено је и најмање атеиста (40,0 хиљада или 0,5%) првенствено због политичких збивања у земљи, а знатно мање због стварних верских убеђења. После пола века настојања да атеизам постане званичан

25 Милутин Прокић, *О вероисповести*, Републички завод за статистику, Београд, 1990, стр. 39.

26 Међу припадницима православне вероисповести доминантни су Срби (95%), код становништва католичке вере преовлађују Мађари (преко две трећине) и Хрвати (15%), а затим следе Буљевци (око 4%) и Русини (око 3%). Половина припадника ислама су Бошњаци, а готово једна четвртина Албанци, затим Роми (око 10%), Муслимани (око 10%) и Горанци (око 2%). Међу протестантима најзаступљенији су Словаци (око две трећине), Мађари (око једне петине) и Роми (око 4%).

поглед на свет ситуација се потупно променила, па се од „декларативних неверника“ стигло до „декларативних верника“. Очигледно, атеизација друштва замењена је религијским припадањем које на православним просторима има укус религијског припадања без веровања²⁷, а поставља се и питање да ли заправо преовлађује „веровање без припадања“ или „припадање без веровања“²⁸ или „нити веровање нити припадање“.²⁹

Резултати последњег пописа (2011) показују већи степен идентификације грађана Србије са конфесијама којима традиционално припадају (осим код Рома),³⁰ а разлоге треба тражити у садејству сложених социо-политичких и друштвено-историјских чинилаца почетком 21. века. Од укупно 7,2 милиона становника (без података за КиМ), хришћанском религијском кругу припада 6,6 милиона (91,2%), од чега су 84,6% православци, затим католици 5,0% и протестанти 1,0%. Ислам проповеда 222,8 хиљада (3,1%), док остале вероисповести имају мали број припадника.³¹ По први пут пописана су и лица која су се изјаснила као агностици (0,1%), а регистрован је и значајан број недеklarисаних (3,1%) што јасно одсликава друштвену и политичку климу у земљи.³²

Верски мозаик Србије чине поред већинске нације и релевантна број припадника националних мањина (916,3 хиљада) од којих се око 93% верски декларисало, и то за хришћанство (више од две трећине) у оквиру кога превладава католичка над православном вером, затим за исламску религију (23,7%), док су јудаизам и источњачке религије знатно мање заступљене. Значајан проценат је и оних који нису желели да се изјасне (4,1%), као и атеиста (1,9%).³³

27 Зорица Кубурић, „Верске заједнице у Србији“, *Религија и толеранција*, 01/2006, стр.53.

28 Greis Davie, *Religija u modernoj Evropi: mutacija sećanja*, Golden marketing. Tehnička knjiga, Zagreb 2005.

29 David Voas, Alsdair Crocket, „Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging“, *Sociology*, 39(1), 2005, 11-28.

30 Код Рома су заступљене готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања, па преко половине исповеда православну (55,9%), затим ислам (24,8%), а у мањем проценту католичку (3,3%) и протестанску веру (2,0%). У поређењу са другим националностима, имају највише недеklarисаних лица (13,4%), а најмање атеиста (0,2%). Верско изјашњавање код Рома је одувек било у контексту прилагођавања, па су најчешће прихватили религију већинске нације на подручју где живе. Видети: Нада Радушки, *Идентитет и интеграција Рома у Србији*, оп.цит. стр.112.

31 Попис 2011. године бојкотован је од већине припадника албанске националне мањине у три општине (Бујановац, Прешево и делимично Медвеђа) на југу Србије

32 Нада Радушки, „Религијска припадност становништва Србије по попису 2011. године“, у зборнику: *Faith and reason - International scientific meeting almanac* (priredili: Ana Milošević, Zoran Kindić, David Perović), FOREL - Institute of Social Sciences, Philosophical commune, Belgrade, 2016, str. 268.

33 Владимир Ђурић, Дарко Танасковић, Драган Вукмировић, Петар Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр.182-186.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Имајући у виду да је Србија доминантно православна држава, али у којој коегзистирају и бројне друге религије, верска толеранција и уважавање различитости, међуетнички и међурелигијски дијалог од круцијалног су значаја за стабилност, мир, безбедност и просперитет државе. Очување религијског идентитета саставни је део интегративне мањинске политике, као и стварање услова за развијање интерконфесионалног дијалога, сарадњу државе са црквама и унапређење њиховог положаја у друштву. У погледу слободе вероисповести и верског плурализма, према уставним и законским одредбама припадници националних мањина имају право на очување и исповедање своје вере, као и једнакост свих цркава и верских заједница. Правни поредак Србије показује висок ниво сензибилитета у погледу религијског феномена, а у нормативном смислу имплицира на признавање верског идентитета, како индивидуалног тако и колективног, омогућавајући његово испољавање, унапређење и заштиту у различитим областима друштвеног живота. Интегративна мањинска политика има за циљ очување етнокултурних особености и унапређење националног, језичког и верског идентитета припадника свих мањинских заједница у Србији са истовремено њиховом успешном интеграцијом у друштво. Такође, поштовање различитости и спремности већинског становништва да прихвати друге културе, верску и језичку разноликост, као и изградњу међусобног поверења, толеранције и дијалога, осећања заједништва и припадања држави у којој живе. У процесу европских интеграција национални идентитет је важно питање, а посебно са аспекта процеса настајања европског идентитета, његовог утицаја и повезаности са националним, језичким, верским и културним идентитетом. Имајући у виду да прикључење нових држава Европској унији у значајној мери мења и већинско-мањинске односе, као и положај националних мањина, оправдано се може претпоставити и промена националног идентитета од стабилног и традиционалног у флотантни или европски идентитет.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски, Ранко, *Увод у општу лингвистику*, ЗУНС Београд, Нови Сад, 1991.

Бугарски, Ранко, “Пред изазовима вишејезичности”, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр, 4, 2003.

Voas, David, Crockett, Aisdair, „Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging“, *Sociology*, 39(1), 2005.

Davie, Greis, *Religija u modernoj Evropi: mutacija sećanja*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

Ђурић, Владимир, Танасковић Дарко, Вукмировић Драган, Лађевић Петар, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.

Ичевић, Душан, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998.

Кубурић, Зорица, “Верске заједнице у Србији”, *Религија и толеранција*, бр. 1, 2006.

Милошевић-Ђорђевић, Јасна, “Схватања националног идентитета у Србији”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр.1, 2005.

Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији. Вероисповест, матерњи језик и национална припадност, Републички завод за статистику, књига 4, 2013.

Phinney, James “Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents”, *Journal of Early Adolescenc*, London, No.9, 1989.

Прокић, Милутин, *О вероисповести*, Републички завод за статистику, Београд, 1990.

Радаковић, Милован, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.

Радисављевић-Ћипаризовић, Драгана, Благојевић, Мирко, „Знање и веровање: теорија секуларизације у савременим емпиријским истраживањима“, у зборнику: *Faith and Reason* (priređili: Ana Milošević, Zoran Kindić, David Perović), Forel-Institut of Social Sciences, Philosophical commune, Belgrade, 2016.

Радушки, Нада “Међусобна детерминисаност националног и језичког идентитета-демографски аспект”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3, 2012.

Raduški, Nada, "Religijska pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine", u zborniku: *Faith and Reason* (приредили: Ana Milošević, Zoran Kindić, David Perović), FOREL - Institute of Social Sciences, Philosophical commune, Belgrade, 2016.

Радушки, Нада, *Идентитет и интеграција Рома у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

Raduški, Nada, "Language as the Most Important Determinant in Forming National Identity", u zborniku: *National and European Identity in the Process of European Integration* (priredili: Pero Petrović, Milovan Radaković), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013.

Smit, Antoni.D, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

Спасовски, Милена, Кицошев, Саша, Живковић, Драгица, "Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата", у књизи: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (приредила: Милена Спасовски), Географски факултет, Београд, 1993.

Суботић, Момчило, "Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови", *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3, 2011.

Стојадиновић, Миша, *Потрага за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Haug Werner, Courbage Youssef, Compton Paul, "The demographics characteristics of national minorities in certain European states", *Population Studies*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, no.30, 1998.

Hall, Stuart, "Who Needs Identity", *Questions of Cultural Identity*, Sasse, London, 1997.

Nada Raduški

**LANGUAGE AND RELIGIOUS
COMPONENT OF THE NATIONAL
IDENTITY OF THE POPULATION IN
SERBIA**

Summary

The research of ethnicity, national, linguistic and religious identity has great scientific and social significance. In this regard, the paper examines language and religion as important components of national identity, their importance in defining nations and the national question, as well as changes caused by political factors. Empirical research has shown that there is a match between nationality and mother tongue (ethnophony), while the occurrence of a greater or lesser deviation (alterophony) is present in the fewer and sparsely dispersed ethnic communities. Regarding religion, the population of Serbia is declared to the greatest extent by the tradition, that is, the religion of parents, which is why there is a high degree of compatibility between nationality and religion. Comparison of census data shows a significantly smaller number of atheists at the beginning of the 21st century, and the reasons for this should be sought in the revitalization of religion and the action of complex political, socio-cultural and socio-historical factors in Serbia.

Key words: national identity, language, religion, empirical research, Serbia.

СЕЋАЊЕ НА ВЕЛИКИ РАТ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ СРБА[‡]

УДК 94“1914/1918“:323.1(=163.41)

Александра Колаковић
Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Обележавање стогодишњице Великог рата (1914–1918) прилика је да се изнова осветли место и улога овог догађаја у српском националном идентитету. Култура сећања у Србији, као једна од новијих тема у оквиру истраживања тумачења и последица првог светског ратног сукоба, намеће се као посебно значајна. Овај рад има за циљ да истражи начине на које је Велики рат остао упамћен у Србији, као и да осветли културне политике Србије, перцепције исказане путем јавног обележавања јубилеја и уметничке представе поменутог догађаја. Циљ је да се и кроз анализу наставе историје и уџбеника историје истражи улога и функција историјског знања у процесима формирања националног идентитета.

Кључне речи: култура сећања, национални идентитет, Србија, историја, настава историје, културна политика, Велики рат (1914–1918).

* Овај рад је настао у склопу ангажовања аутора на пројекту: *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (бр.179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Опште је прихваћено да Први светски рат карактерише снажна слика у колективном памћењу. Ипак, може се рећи да је повећано интересовање не само стручне, већ и шире јавности за ову тему испољило у време обележавања стогодишњице.¹ Обнављање потребе за тумачењем прошлости подстичу последице Првог светског рата које су обликовале историју 20. века и утичу на свет данашњице. Друштва која немају на адекватан начин изграђен однос према општој и националној историји, погодна су за манипулације и злоупотребе са далекосежним последицама. Појаве и процеси из прошлости у склопу изграђене свести појединца или друштва о општој и националној историји повезани са садашњим тренутком утичу на све елементе индивидуалног, националног и културног идентитета.

Постоји више теоријских начина објашњења комплексног појма идентитета, као и односа појмова идентитета и културе сећања или колективног памћења. Дефиниција појединачног или колективног идентитета је срж схватања савремених друштвених промена.² Свест о припадању једној групи чини основу настанка идентитета. Хобсбаум пише да су у пракси постојала само три критеријума по којима је један народ могао јасно да се одреди као нација, а као први препознаје историјску повезаност са постојећом државом или оном са извесном трајношћу и прошлошћу.³ Као главна компонента националног идентитета препознаје се историја. На основама западног модела националног идентитета Антони Смит пише да су нације “заједнице културе, чије су припаднике ујединили, ако не и хомогенизовали, заједничка историјска сећања, митови, симболи и традиције”.⁴ У српском друштву, а посебно у научној заједници, питања идентитета и интеграција су актуелне и повезане теме.⁵ Упоредо, у антрополошкој и сродним наукама идентитет

1 Александра Колаковић, Драган Траиловић, “Српска голгота: историја и култура сећања”, *Век српске голготе (1915–2015)*, Књига III – Друштвене науке, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016, стр. 263–281.

2 Žan-Klod Ruano-Borbalan, „Izgradnja identiteta“, u: *Identitet(i) Pojedinaac, grupa, društvo*, (priredili: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan), Clio, Beograd, 2009, str. 5.

3 Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780 Program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd, 1996, str.46.

4 Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, str. 25.

5 Милена Пешић, Александар Новаковић, „Проблем идентитета и мултикултурализма“, *Српска политичка мисао*, 2/2010, стр.141–164; Дејана М. Вукчевић, „Европски и национални идентитет у процесу европске интеграције: нефункционалистичко виђење“, *Српска политичка мисао*, 2/2011, стр. 93–110; Душан Достанић, „Значај проучавања културе за модерну политику“, *Политичка ревија*, 2/2011, стр. 277–300; Момчило Суботић, *Идентитет и*

се посматра као аналитичка категорија, реални социо-културни феномен и политички инструмент, при чему се говори о “крају идентитета”, његовој “застарелости” и “излишности” као појма који може да помогне у истраживању, разумевању и објашњењу у науци. Ипак, постоје позиви да се научна заједница врати проучавању идентитета јер би “запуштање идентитета од стране научника и стручњака истовремено значило и његово препуштање аматерима, политичким авантуристима или осведоченим злим политичким инструментализаторима”.⁶

Ернст Ренан у делу *Шта је нација* из 1882. године наглашава како је колективно памћење значајно за нацију. Користећи организационистичку реторику нација Ренан пише: “нација је душа, духовно начело. Овај духовни принцип сачињавају две ствари, које су, право рећи, само једна. Једна је у прошлости; друга у садашњости. Једна је заједница богатих успомена; друга, садашњи пристанак, жеља за заједничким животом, воља да се сачува вредност наслеђа” и додаје “нација је завршна тачка једне дуге прошлости састављене од напора, жртава и преданости”.⁷ Како Алаида Асман примећује Ренан се да би објаснио шта су “херојска прошлост”, “велики људи” и “слава” користи формулацијом *социјални капитал* (појам који се иначе везује за истраживања Пјера Бурдијеа сто година након Ренановог дела), што је идентично касније насталим појмовима: *идентитет*, *замишљена заједница* и *колективно памћење*.⁸ Након Ренана, Кристијан Мајер наглашава да усвојити историју за један народ значи да је види „очима идентитета” док Јан Бурума истиче да нације начином усвајања и тумачења историјског искуства претварају та искуства у митове и дају им аутохипнотичко дејство уз помоћ споменика и места сећања, која их чине присутним.⁹ Сећање је увек селективно и друштвено условљено,

геополитичка стварност Срба, Институт за политичке студије, Београд, 2012; Александра Мирковић, „Значај и одрживост националног идентитета у савременим глобализацијским и интеграцијским процесима”, *Национални интерес*, 1/2012, стр.79–109; Љиљана Рогач Мијатовић, *Културна дипломатија и идентитет Србије*, Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Слио, Београд, 2014; Зоран Милошевић, Живојин Ђурић (уред.), *Национални идентитет и међународне интеграције*, Београд, Институт за политичке студије, 2015.

6 Милош Миленковић, *Повратак наслеђу Оглед из примењене хуманистике*, Филозофски факултет, Београд, 2016, стр. 63–64.

7 Ернст Ренан, *Шта је нација?*, Српска национална омладина, Београд, 1907, стр. 33.

8 Ренан ставља нагласак на колективну душу, а нацију поставља као заједницу засновану на вољи и заједничком искуству. Због тога, како Асман закључује, душа за њега није ништа друго него заједничко памћење. Videti: Alaida Asman, *Duga senka prošlosti Kultura sećanja i politika povesti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011, str. 41–42; Pjer Burdije, *Predavanje o predavanju*, Karpos, Beograd, 2011.

9 Исто, стр. 42–43.

при чему се прошлост посматра из садашњице.¹⁰ Стога ће у овом раду пажња бити посвећена анализи континуитета сећања на Велики рат у Србији, институционалним оквирима неговања културе сећања, месту сећања у настави и уџбеницима историје, као и индустрији забаве – на телевизији, филму и у позоришту.

(ДИС)КОНТИНУИТЕТ СЕЋАЊА

Догађаји током бурног 20. века, произвели су осцилације у колективном сећању, тако да су се појавиле селекције и поједностављивања историјских догађаја и процеса. У време обележавања 100 година од почетка Првог светског рата сведоци смо покушаја ревизије историје оличеног кроз манипулисање историјским догађајима, појавама и процесима зарад политичких интереса и циљева.¹¹ Коришћење непоткрепљених и непроверених чињеница или произвољно повезивање историјских чињеница оним редом који би омогућио да се дође до већ унапред постављене хипотезе представља велику опасност савременог друштва. Богољуб Шијаковић о свету сто година након Првог светског рата пише: “једна од одлика наше савремености је инсистирање на пролазности тренутка и диктатура безначајности догађаја”. Истовремено, Шијаковић указује на доминацију у секторима финансија и високе технологије, као и да економски опстанак и развој држава зависе од испуњавања политичких услова, док политичка стабилност од економских уступака инвеститорима, што утиче и на став о догађајима из прошлости.¹² Поставља се, дакле, питање континуитета, односно дисконтинуитета колективног сећања Срба на догађаје Првог светског рата и важан задатак јесте истражити како је од 1918. године до данас неговано сећање.

Приликом обнављања месечног војног листа *Ратник* 1921. године, наглашавају се улога часописа пре рата и ратни успеси српске војске, а између осталог и “замашност Ратникова задатка” након рата, који се огледа “на националном васпитном утицају, који Ратник треба да има на своје читаоце из сва три наша народна племена”.¹³ Потреба да се очува сећање на догађаје 1914–1918 присутна је од почетка заједничке државе Срба, Хрвата

10 Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, Čigoja, Beograd, 2006, str. 8–10.

11 Миле Бјелајац, *1914–2014: зашто ревизија? Старе и нове контраверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2014.

12 Богољуб Шијаковић, *Велики рат Видовданска етика Памћење О историји идеја и Спомену Жртве*, ЈП Службени гласник, Београд, 2015, стр. 9.

13 “Од уредништва“, *Ратник*, свеска I – III, година XXXVII, јануар – март 1921, стр. 3.

и Словенаца и институционално уклапана у њену изградњу, односно изградњу југословенског идентитета. Ипак, примећен је заборав и неодговарајући третман постојећих сећања у Краљевини Југославији услед неорганизованости ветерана, суревњивости организација, опште друштвене и политичке нестабилности и ограничених финансијских средстава.¹⁴ Након 1945. године, нова комунистичка власт у први план ставила је догађаје Другог светског рата, братство-јединство и новог југословенског грађанина. Сећање на Велики рат у српском друштву преношено је и уклапано у идентитет новог југословенског грађанина на сличан начин као и у Краљевини Југославији, али у селективнијем обиму. Годишњице су биле прилика да култура сећања на српске борце из 1914–1918. године повремено оживи. Није било потпуног негирања традиције, али је било небриге.¹⁵ У другој половини 20. века сећања на херојске битке, повлачење преко Албаније до Крфа и солунску офанзиву утапана су у сећања на погинуле у оба светска рата и идеолошки обликована према матрици социјалистичке Југославије. Важно је нагласити да су догађаји Великог рата са протоком времена прелазили из комуникативног памћења (свест и информације о догађајима се преносе усмено и највише обухватају три генерације) у корпус догађаја националне историје и културног памћења, да би након смрти последњег Солунца (Алекса Радовановић из села Марићи код Медвеђе преминуо јуна 2004) отпочела нова етапа у односу према Великом рату.¹⁶

У предвечерје обележавања 100. годишњице Великог рата у Србији је спроведено истраживање које је показало да 56% испитаника није знало тачну годину почетка рата.¹⁷ Криза културе сећања присутна је у српском друштву дужи низ година. На њу је указивало већи број интелектуалаца. Андреј Митровић је истицао “недовољно висок просек историјске свести” у српском друштву, што су неки савремени аутори, као на пример Бојан Јовановић, допуњавали тумачењима да је у српском друштву уместо културе памћења владала “природа заборав”.¹⁸ Ипак, наслеђе Великог

14 Данило Шаренац, *Топ, војник и сећање Први светски рат и Србија 1914–2009*, Инститит за савремену историју, Београд, 2014, стр. 18.

15 Тодор К. Милићевић, Стојадин Т. Миленковић, *Пробој Солунског фронта и балкански маневар*, Искра, Берн, München, 1969, стр. 79–80.

16 Данило Шаренац, *нав. дело*, стр. 12, 19.

17 Истраживање су у другој половини 2013. године спровеле ТВ Прва и Нинамедиа. (*Telegraf*, 12. novembar 2013), <http://www.telegraf.rs/vesti/876164-srpska-sramota-polovina-gradjana-ne-zna-kad-je-poseo-prvi-svetski-rat> (05.09.2017).

18 Андреј Митровић, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 56–57; Бојан Јовановић, *Памћење и самозаборав*, Орпхеус, Нови Сад, 2014, стр. 87.

рата обликовало је српски идентитет у стогодишњем периоду. Радмила Накарада анализирајући сличност изазова 1914. и 2014. године закључује да је Србија од Османске окупације, потом Првог и Другог светског рата била изложена екстремном насиљу што види као чињеницу “која суделује у конституисању њеног идентитета”.¹⁹ Комплексност обликовања колективног памћења уз (дис)континуитет одређују и однос савременог друштва у Србији према догађајима Великог рата, као и њихово место у националном идентитету.

СЕЋАЊЕ, ИДЕНТИТЕТ И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА

Институционализација сећања је сложен, али неопходан процес. Алаида Асман посебно наглашава потребу да након процеса интерпретације и одлуке којом ће сећања бити “подигнута на ступањ институционализације” следи и само увођење сећања у систем културних и образовних институција државе чиме се ствара извесна мера заједничке културе, идеја и вредности грађана.²⁰ Поједини аутори полазе од тезе да на дефинисање идентитета битно утиче концепт државе, а да се на идентитет као правни појам погрешно везује политичка припадност јер је држављанство правна веза, а национална држава редукована на политички појам. Како је политизација државе усмерена не само према споља већ и унутра (као биополитика) Марина Јањић Комар изводи закључак да је наступила “озбиљна криза идентитета”.²¹ Овим једно од кључних питања постаје место сећања и идентитета у културним политикама. Научно сазнање препознаје се као кључно у одређивању онога шта ће постати и остати сећање једне нације. Међутим, начин на који историјско знање долази у оквире сећања грађана, као и у ком облику ће доћи до грађана, није под контролом научне заједнице. Усвајање знања о догађајима Великог рата, као и осталих догађаја из прошлости, јесте условљено пре свега стањем свести једне нације. Одређују га и културне, као и образовне политике, из којих следе меморијалне праксе.

Државни празник повезан са догађајима Првог светског рата у Србији се обележава тек од 2012. године. Република Србија је тада као национални празник увела обележавање 11. новембра –

19 Radmila Nakarada, „Srbija 1914 i 2014 Sličnost izazova“, u zborniku: *Politički identiteti Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, (ured. Vesna Knežević Predić), Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 173.

20 Alaida Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002, str. 312.

21 Марина Јањић Комар, *Свест и идентитет*, Београд: Правни факултет, 2017, стр. 9.

Дана примирја, а овом приликом осмишљен је и амблем Наталијина рамонда. Изменама *Закона о државним и другим празницима* које је крајем 2011. године усвојила Народна скупштина Републике Србије предвиђено је да се Дан примирја посебно обележава и да обавезно буде нерадан дан. Иначе, Дан примирја се свечано обележавао у Краљевини Срба Хрвата и Словенаца (Краљевини Југославији) од 1919. до Другог светског рата.²²

Суштински проблеми у домену културе у Србији (као земљи у транзицији) огледају се у чињеници да је истовремено са престанком државне идеолошке контроле престала и државна брига. Културне институције упућене су на тржиште које фактички још увек не постоји, а интересовање публике се смањило.²³ Постојање стручаног кадра не умањује проблем финансија и потребу да се циљеви и задаци јасно дефинишу. Србија у овом смислу може да преузме и прилагоди добре праксе Француске или Велике Британије где, и поред разлика у моделу културне политике,²⁴ неговање културе сећања јесте битан део континуиране државне културне и образовне политике.

Закон о култури Републике Србије у својим основним одредбама спровођење културне политике “као скупа циљева и мера подстицања културног развоја” заснива између осталог, и на очувању културног и историјског наслеђа.²⁵ Законом је предвиђена и *Стратегија развоја културе Републике Србије* коју доноси Народна скупштина, на предлог Владе, а важи десет година. Јавности је средином 2017. године представљена *Стратегија развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. године*, која “настоји да уважи, вреднује, очува и развије све оно што је, као жива и продуктивна традиција, свака епоха и културно-цивилизацијска формација трајно приложила целини културе грађана Србије и Срба на ширем културном простору”.²⁶ Препознато је седам

22 [https://ucionicaistorije.wordpress.com/2012/11/11/%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%98%D0%B0%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83-11-%D0%BD%D0%BE/\(19.09.2016\).](https://ucionicaistorije.wordpress.com/2012/11/11/%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%98%D0%B0%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83-11-%D0%BD%D0%BE/(19.09.2016).)

23 Milena Dragičević Šešić, Branislav Stojković, *Kultura Menadžment Animacija Marketing*, Clio, Beograd, 2011, str. 41.

24 Велика Британија је пример парадржавног модела (“држава – патрон”), кога карактерише настојање да се успостави равноправни ангажман свих сектора у културном животу. Француска је пример државно-просветитељског модела културне политике (“држава – архитекта”) при чему је култура кључни чинилац националног идентитета и део културне дипломатије. Видети: М. Dragičević Šešić, В. Stojković, *нав. дело*, стр. 37–39.

25 *Закон о култури*, члан 3, Службени гласник РС, бр. 72/2009, 13/2016 и 30/2016. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html (10.02.2017.)

26 *Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. године*, стр. 4.

димензија српске културе које је потребно неговати. Једна од њих је *херојска* – обухвата димензију Косовског завета “која духовно претпоставља материјалном и која обезбеђује самоочување друштва пред егзистенцијалним и идентитетским изазовима, не само наша средњовековна витешка култура, већ и култура наших предака, сељака ратника, и оних у Првом српском устанку, и оних у Првом светском рату”.²⁷ У Нацрту *Стратегије* пише да Република Србија свој савремени идентитет „третира као кохезивни и инклузивни фактор друштва“ који се „огледа у заједничком наслеђу свих грађана Србије и интеркултурном дијалогу на свим нивоима. Савремена култура Републике Србије базира се на култури сећања и разумевања, на активном доприносу развоју регионалног и европског културног простора, као и на интернационализацији као фактору општег развоја, позиционирања и увећања угледа у међународном контексту”.²⁸ Сећање на Велики рат је на основу *Стратегије развоја културе Републике Србије* повезано са Косовским заветом као свеприсутним кодом српске културе, а истовремено и препознато као значајан део српске културе који је потребно неговати.

Министарство културе и информисања Републике Србије навело је као основно и званично информативно средство о програму обележавања Првог светског рата до 2018. године сајт <http://www.srbijapamti.rs/>.²⁹ *Србија памти* је представљен као место за све најаве догађаја (церемоније, конференције, предавања, штампање публикација), а постао је пример недоследности спровођења културе сећања. Сајт се није ажурирао редовно, а у току 2016. године примећено је да више није у функцији.³⁰ Меморијалне свечаности Великог рата прешле су у надлежност Министарства за рад, запошљавање и социјалну политику (Сектор за борачкоинвалидску заштиту – Одсек за нормативне и послове неговања традиција ослободилачких ратова Србије).³¹ Пребацивање

<http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (10.11.2017.)

27 Исто.

28 Исто.

29 Јелена Чалија, “Велика борба за Велики рат”, *Политика*, 4. фебруар 2015. <http://www.politika.rs/scc/clanak/318071/Velika-borba-za-Veliki-rat> (19.9.2016).

30 <http://www.srbijapamti.rs/ostale-aktivnosti/> (12.02.2017.); <http://www.srbijapamti.rs/lat/> (12.11.2017.).

31 Неговање традиција ослободилачких ратова Србије, заштита споменика и спомен-обележја ослободилачких ратова Србије, војних гробова и гробаља бораца, у земљи и иностранству наводе се као надлежности и обавеза поменутог Министарства. Видети: *Информатор о раду Министарства за рад запошљавање и социјалну политику Републике Србије*, Београд,

организовања комеморативних свечаности из једног у други ресор или министарство, а посебно у самом току обележавања неког догађаја, може указати на недовољну бригу о култури сећања једне заједнице и државе. Ипак, када се анализирају пројекти који су у периоду од 2014. до 2018. године финансирани на основу конкурса Министарства културе и информисања Републике Србије, уочава се значајно присуство пројеката тематски повезаних са Првим светским ратом.³² Упоредно, настављен је рад на обнови меморијала посвећених Првом светском рату.³³

Оживљавање културе сећања у Србији повезано је са годишњицама тзв. “великих датума”. На основу анализа јавних обележавања манифестација, укључености научне заједнице, броја публикација, доприноса писаца уметника у току 2014. и 2015. године, стиче се утисак о буђењу свести у српском друштву о потреби културе сећања.³⁴ Иницијатива за неговање сећања на Велики рат у значајнијој мери присутна је код чланова удружења потомака учесника ратова 1912–1918, појединаца и стучњака. Организовање државе Србије у сфери меморијалних пракси чини се као задатак на коме је потребно систематично радити. Примарно је да култура сећања у оквиру културних политика заузме трајно место које излази из оквира интересовања повезаног само са обележавањем великих јубилеја.

УЛОГА НАСТАВЕ ИСТОРИЈЕ И УЦБЕНИКА ИСТОРИЈЕ

Историја као наука и као наставни предмет поседује одређену динамичку црту интеракције између историјског материјала и људи укључених у историјске догађаје, а истовремено је и „један бескрајни дијалог између садашњости и прошлости“.³⁵ Циљ наставе историје на основу *Програма наставе историје за други циклус обавезног основног образовања и васпитања* Министарства просвете и науке Републике Србије је разумевање историјског простора и времена, историјских процеса и токова, као и пружање доприноса „развијању националног, европског и

фебруар 2016, стр. 57–58. http://www.minrzs.gov.rs/files/2016_godina/Informator_o_radu/mart/INFORMATOR_O_RADU_februar_2016.pdf (17.01.2017.).

32 <http://www.kultura.gov.rs/cyr/konkursi> (16.10.2017).

33 Један од примера сећања на учеснике рата 1914–1918 јесте и обнова меморијала посвећеног добровољцима у Новом Милошеву. <http://www.zrenjaninheritage.com/archives/6353> (16.10.2016.).

34 Александра Колаковић, Драган Траиловић, *нав. дело*, стр. 263–281.

35 Edward Hallett Carr, *What is History*, Penguin books, London, 1987, str. 30.

светског идентитета и духа толеранције код ученика³⁶. Историја пружа не само знање о прошлости већ утиче и на образовање и моделирање ученика (човека), у смислу што рационалнијег сазнања о себи и другима, при чему заједно са наставом српског језика и књижевности и географије, пружа основу за изградњу идентитета.³⁷ Циљ наставе историје, дакле, јесте да ученици овладају знањима о развоју људског друштва у прошлости, а у оквиру чега изградња идентитета има значајну улогу.

Уџбеници историје примарно су средство у настави и потенцијално најутицајнији на формирање историјског знања, свести и ставова ученика.³⁸ Ако се уџбеник посматра као предуслов за самостално коришћење историјских података и извођење судова и закључака на основу прикладне историјске грађе и литературе, утицај који могу имати на изградњу идентитета су бројни. Развијање историјске свести, критичко мишљење и разумевање догађаја прошлости уз фактографско знање које ученик стиче користећи уџбеник повезује се са савременим друштвеним, политичким и културолошким токовима.³⁹ На поменути начин садржај уџбеника утиче на изградњу ставова и уверења ученика, стварајући комплексан систем вредности који изграђују и идентитет.

Градиво Првог светског рата обрађује се у осмом разреду основне школе, трећем и четвртом разреду гимназија (односно првом или другом разреду средњих стручних школа). Програмом наставе историје за осми разред основне школе предвиђено је да ученици „разумеју да национална историја представља саставни део опште историје“, како би развијали критички однос према прошлости и изградили свест о повезаности појава из прошлости са појавама из садашњости.⁴⁰ Ученици на основу прописаног плана и програма треба да стекну основна знања о најважнијим одликама историјског периода од друге половине 19. до краја 20. века у

36 Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања, стр. 122–124, <http://www.mp.gov.rs/propisi/propis.php?id=135> (28.10.2017); видети и: <http://www.otvorenaskola.mp.gov.rs/w/images/a/a6/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf> (28.10.2017).

37 *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Историја*, Београд: Министарство просвете Републике Србије, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2010, 7. <http://portal.ceo.edu.rs/file.php/7/prirucnici/Istorija.pdf> (28.10.2017).

38 Џон Тош, *У трагању за историјом*, Клио, Београд, 2008, стр. 80–81.

39 Андреј Митровић је наглашавао да историја има дубоко друштвено значење и да је предуслов разумевања савремених друштвених, политичких и културних токова. Видети: Andrej Mitrović, *Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio*, Čigoja, Beograd, 2001, стр. 46–50, 53–54, 91–94, 107–111.

40 *Исто*, стр. 8–9.

свету, као и „на српском и југословенском простору“.⁴¹ Знања о догађајима и процесима, у уџбеницима употпуњена су знањима о истакнутим историјским личностима, политичким идејама и културним и научнотехнолошким достигнућима.

У уџбеницима за осми разред, Првом светском рату посвећено је од 20 до 40 страна текста у складу са наставним планом и програмом.⁴² Иако се могу уочити разлике у приступу код аутора, ипак су се већином определили да опишу Сарајевски атентат, ток рата, најзначајније битке у свету и Србији и процес уједињења, као и да их методолошки употпуне питањима и задацима. Приступ је хронолошки уз повремено коришћење извора који прате главни текст, док су догађаји Првог светског рата приказани паралелно са светским. При анализи гимназијских уџбеника уочене су сличне опште карактеристике као и код уџбеника за нижи ново образовног циклуса, а и обим градива претворен у стране је сличан (око 30).⁴³ Приметно је да у српским уџбеницима нема поглавља посвећених култури сећања. Однос националне и опште историје у уџбеницима је усаглашен, а омогућено је и да ученици уоче повезаност опште и националне историје. Темама из националне историје аутори су дали посебан значај, што се види из већег броја илустрација и биографија истакнутих личности. Задацима и питањима на крају лекције поред проверавања знања, подстиче се даље сазнавање ученика, посебно историјских догађаја из националне и локалне историје.

41 *Програм наставе историје за основне школе*, стр. 8; Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања, 137–145, <http://www.mp.gov.rs/propisi/propis.php?id=212> (28.11.2017)

42 Душко Ковачевић, Дејан Микавица, Бранко Бешлин, Биљана Шимуновић Бешлин, *Историја за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2003; Предраг Вајагић, Никола Стошић, *Историја 8*, Klett, Београд, 2010; Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја за осми разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2010; Радош Љушић, Љубодраг Димић, *Историја за осми разред основне школе*, Фреска, Београд, 2013; Драгомир Бондић, Коста Николић, *Историја за осми разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2015; Предраг Симић, Ивана Петровић, *Историја 8*, Логос, Београд, 2016; *Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања (2010)*, Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. <https://nastavaistorije.files.wordpress.com/2010/11/pravilnik-viii-r.pdf> (21.12.2016); Правилник о наставном програму за гимназије – историја, Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије <http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (21.12.2016.).

43 Мира Радојевић, *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера, четврти разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и четврти разред средње стручне школе за образовне профиле правни-техничар и биротехничар*, Klett, Београд, 2014; Ђорђе Ђурић, Момчило Павловић, *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред општег и друштвено-језичког смера*, Завод за уџбенике, Београд, 2016.

Додатни наставни материјали доприносе да се обогати корпус знања која ученици усвајају, као и да се негује култура сећања на догађаје Великог рата. Сајт *Настава историје* у оквиру дела Велики рат упућује наставнике и ученике на документарне и игрane филмове посвећене овом догађају.⁴⁴ Истовремено, међушколски пројекат обележавања стогодишњице Великог рата, који је покренуло удружење Доситеј Обрадовић, један је од добрих примера неговања сећања на период од 1914. до 1918. године.⁴⁵ Овим се наставом историје развија историјска свест и култура сећања. Ову кратку анализу улоге наставе историје и уџбеника историје у формирању идентитета на примеру Великог рата, поред значаја и утицаја, наравно потребно је посматрати и у складу са ограничењима која потичу од улоге наставника у образовном процесу и промена образовних политика. Образовање може бити дефинисано и као индивидуално учешће у културном памћењу, како то чини Алаида Асман у књизи *Рад на националном памћењу*,⁴⁶ чиме утицај наставе и уџбеника, једним делом и у посебним случајевима, може постати упитан.

„ОЖИВЉАВАЊЕ РАТА“ У ПОЗОРИШТУ, НА ФИЛМУ И ТЕЛЕВИЗИЈИ

Стогодишњица Великог рата “оживела” је догађаје од 1914. до 1918. године у оквирима производа медијске културе. Телевизија и филм, као и позориште кроз очи уметника представили су своју верзију догађаја, сећања и идентитета. Истовремено, филмови, игрane серије и позоришне представе утиснуле су слике Великог рата у идентитет. Даглас Келнер је посебно наглашавао да кроз медијску културу “слике, звуци и представе почињу да учествују у стварању садржаја свакодневног живота, доминирају нашим слободним временом, обликују политичка гледишта и друштвено понашање, и нуде грађу на основу које људи обликују чак и сопствени идентитет”, као и да у модерном добу људи постају чиниоци идентитета других особа.⁴⁷ У новије време под утицајем дигиталних медија и технологија, започињу се и истраживања мултифункционалне

44 <https://nastavaistorije.wordpress.com/category/%d0%b2%d0%b5%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b8-%d1%80%d0%b0%d1%82/> (22.11.2017.)

45 <https://velikirat.wordpress.com/%d0%be-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%98%d0%b5%d0%ba%d1%82%d1%83/> (22.11.2017.)

46 Alaida Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju*, nav.delo, str. 126.

47 Daglas Kelner, *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004, str. 5, 382.

интердисциплинарне области истраживања сећања, медија и културе (“медијска археологија”).⁴⁸

Радио телевизија Србије је посебну пажњу посветила презентовању догађаја Првог светског рата путем прилога, хронологија, филмова, записа, емисије и оцена угледних историчара о овом догађају.⁴⁹ Запажени су били документарно-играни филмови *Србија у Великом рату* и *Срби на Крфу: поглед после сто година*.⁵⁰ Поменути филмови су посебну пажњу посветили анализи геополитичких односа пред Велики рат, интереса великих сила и положаја Србије, аустроугарског ултиматума и тока рата. Обрађене су и не тако познате приче о судбини српских војних заробљеника и цивила у логорима широм Европе и живот у окупираној Србији. Поред научних и документарних филмова, појавили су се играни филмови и представе са темама Великог рата. Позоришни живот Србије (*Српска триологија* у Народном позоришту, *Змајеубице* у ЈДП, *Свети Георгије убива аждаху* у Атељеу 212) инспирисан је Првим светским ратом.⁵¹ Филм и серија *Бранио сам Младу Босну* редитеља Срђана Кољевића унели су додатно интересовање за догађаје Великог рата. Ипак, при оцени уметничких дела имали смо на уму да „уметничко дело посвећено историји садржи у себи сасвим јасну двојност. Тиме што је уметничко, оно је слободно, али тиме што је историјско, оно је истовремено и обавезно”, као и да је задатак историчара утврђивање колико је уметник успео да своје дело начини историчним, дакле, да прикаже слику једног времена.⁵² У овом смислу филм *Бранио сам Младу Босну* „представља једну од ретких покушаја српске културне елите да на примерен и достојан начин обележи јубилеј”, као и да поседује „низ квалитета који га издижу далеко

48 Nevena Daković, Mirjana Nikolić, Ljiljana Rogač Mijatović, *Media Archeology, Memory Media and Culture in the Digital Age*, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 2016.

49 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8+%D1%80%D0%B0%D1%82/news/2220/Veliki+rat+na+RTS-u.html> (17.09.2017.)

50 У копродукција РТС и Министарства одбране, филмови су снимани на аутентичним локацијама, местима значајних догађаја (Крф, Кајамкчалан, Солун, Добро поље), спомен обележјима (спомен-костурница на Кајамкчалану), војничким гробљима (Зајтинлик, Тије, у Бизерти) уз стручну подршку српских историчара и учешће историчара са Кембрица, Сорбоне, Ломоносова и Универзитета у Бечу. <http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/RTS+Satelit/Srbija+u+Velikom+ratu.html>; <http://www.rts.rs/page/stories/ci/Velikirat/story/2217/veliki-rat-nar-ts-u/1944346/srbi-na-krfu-pogled-posle-100-godina.html> (17.11.2017.).

51 <http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/471233/Premijera-Zmajebica-u-subotu-u-JDPu>; <http://www.politika.rs/rubrike/Kritika/porozisna-kritika/Cirkusi-istorije.lt.html>; <http://www.atelje212.rs/scena-mira-trailovic/sveti-georgije-ubiva-azdahu-d-kovacevic/>; <http://www.narodnopoziroiste.rs/srpska-trilogija> (17.09.2017.).

52 Андреј Митровић, *Култура и историја*, нав.дело, стр. 79–80, 102.

изнад материјалних (и политичко-идеолошких) околности у којима је настајао”.⁵³

Постоје мишљења да стари културни образац не може бити створен али може бити разорен. Медији, а пре свега телевизија, немају моћ да изазову симболичку револуцију која би се односила на промену менталне структуре, а која одређује наш поглед на свет и начин нашег мишљења.⁵⁴ Ипак, свест о националном идентитету у савременом друштву подложна је утицају медија. “Нације се често формирају због културних сличности међу различитим групама становништва, а оне током времена појачавају припадност националној култури помоћу заједничких институција, правног и образовног система, а, наравно, и масовних медија у данашње време”.⁵⁵ Присуство тема Великог рата у позоришту, на филму и телевизији, указује да је “свим људима, заједницама и институцијама потребна прошлост”, али и да је снага критике историчара ограничена, како је то писао Ерик Хобсбаум.⁵⁶

ЗАКЉУЧАК

Култура сећања, као универзални феномен, повезана је са “памћењем које ствара заједницу” и у највећој мери се заснива на облицима односа према прошлости.⁵⁷ Велики рат јесте догађај који је обележио 20. век, а чији се обриси и посредни утицаји у историјским процесима дугог трајања препознају и данас. Ратне жртве, битке, страдања, војсковође, краљ Петар, регент Александар, прелазак преко Албаније и пробој Солунског фронта места су сећања и одреднице српског националног идентитета. Историјско знање и на овом примеру сећања на Велики рат пружа легитимитет и служи као везивно ткиво групне кохезије, дакле као идеологија нације и државе. (Дис)континуитет културе сећања у Србији јесте реметио, али није у потпуности избрисао сећање на Велики рат. У време обележавања стогодишњице обновљено интересовање, уз промене образовних и културних

53 http://www.imdb.com/title/tt3018374/?ref_=ttfc_fc_tt (17.08.2017); Никола Танасић, „Бранио сам Младу Босну – документ националног памћења“, *НСПМ*, 21. октобар 2014, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/branio-sam-mladu-bosnu-%E2%80%93-dokument-nacionalnog-amcenja.html?alphabet=1> (17.08.2017).

54 Ђуро Бодрожић, *Српски идентитет*, СКЗ Књижевна задруга Српског народног вијећа, Београд, Подгорица, 2015, стр. 370.

55 Deivid K. Tomas, Ker Ikson, *Kulturna inteligencija*, Clío, Beograd, 2011, str. 43.

56 Erik Hobsbaum, *O istoriji*, Otkrovenje, Beograd, 2003, str. 291–292.

57 Jan Asman, *Kultura pamćenja*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 28–29.

политика, истакло је и тежње за очувањем и неговањем српског идентитета.

Настава историје и уџбеници историје, као полазна основа знања ученика о историјским појавама, процесима и личностима, омогућава културни напредак и хуманистички развој ученика, а општа и национална историја, коју ученици усвајају на основу наставе и уџбеника један је од елемената који утичу на формирање идентитета. Како се ученици највише ослањају на уџбеник, садржај који он презентује уколико је садржајно богатији има и већи утицај на формирање ставова и мишљења ученика и изградњу идентитета. Када се ученици удаље од садржаја уџбеника и крену у самостална или делом самостална истраживања и разумевања прошлости, број садржаја који утичу на изградњу идентитета се умножава. Филм, телевизија и позориште, као и интернет, као део индустрије забаве носе своја виђења Великог рата и уносе нове коцкице у мозаик идентитета.

На основу свега наведеног, истраживање прошлости и презентовање резултата до којих се дошло омогућава да се очува национални идентитет. Афирмација резултата историјске науке начин је да се допринесе култури сећања. Један од примера јесте публикавање књиге *Србија у Великом рату 1914–1918* аутора Мире Радојевић, ванредног професора на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду и Љубодрага Димић, дописног члана САНУ и редовног професора на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Мотивисани потребом популаризације научних резултата српске историографије и њиховим уклапањем у постојеће резултате европске и светске историографије, аутори су припремили књигу намењену стручној, али и широј читалачкој публици.⁵⁸ Хобсбаум посебно наглашава одговорност историчара: “историја великих заједница, националних или других, није почивала на народном памћењу, већ на ономе што су историчари, хроничари или проучаваоци старина написали о прошлости, непосредно или преко школских уџбеника, на ономе што су писци фикције, филмски продуценти или ствараоци телевизијских и видео програма прерадили њихов материјал”.⁵⁹

Како је примећено присуство политичке заинтересованости и настојања да се (свесно и/или несвесно) утиче на “традиционалне

58 Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, посебна издања, Београд, 2014; Kolaković Aleksandra, „Srbija u Velikom ratu 1914 – 1918 [Serbia in the Great War 1914–1918], Belgrade, Srpska književna zadruga, Beogradski forum za svet ravnopravnih, special editions, Belgrade 2014, 300p.“, *Serbian Political Thought*, 1/2014, 105–114.

59 Erik Hobsbaum, *O istoriji*, Otkrovenje, Beograd, 2003, стр. 293.

токове друштвене (историјске) свести”⁶⁰ присутно не само у Србији већ и у свету, намеће се потреба да се сећања на догађаје 1914–1918. године сачувају на основу историјских чињеница и трајно укључе у културне политике Србије. “Из прошлости добити у наслеђе славу и тугу, а за будућност имати исти програм; трпети, радовати се, надати се заједнички, то све више вреди него царинске уније и границе које одговарају стратегијским захтевима” писао је Ренан крајем 19. века. Ове Ренанове речи актуелне су и данас у време наднационалних и транснационалних повезивања у којима велики догађаји историје, какав је неоспорно Велики рат, пролазе периоде нових промишљања и тумачења.

ЛИТЕРАТУРА

Ратник, свеска I – III, година XXXVII, јануар – март 1921.

Asman Alaida, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.

Asman Alaida, *Duga senka prošlosti Kultura sećanja i politika povesti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.

Asman Jan, *Kultura pamćenja*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Бјелајац Миле, *1914–2014: зашто ревизија? Старе и нове контраверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар “Одбрана”, Београд, 2014.

Миле Бјелајац, “Непрекинута дискусија о Балкану као узрочнику Првог светског рата”, у зборнику: *Први светски рат Србија, Балкан и Велике силе*, (уред. С. Рудић, М. Миљкић) Историјски институт, Београд, 2015, стр.19–35.

Бодрожић Ђуро, *Српски идентитет*, СКЗ Књижевна задруга Српског народног вијећа, Београд, Подгорица, 2015.

Бондић Драгомир, Николић Коста, *Историја за осми разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2015.

Burdije Pjer, *Predavanje o predavanju*, Karpos, Beograd, 2011.

Вајагић Предраг, Стошић Никола, *Историја 8*, Klett, Београд, 2010.

60 Миле Бјелајац, “Непрекинута дискусија о Балкану као узрочнику Првог светског рата”, у зборнику: *Први светски рат, Србија, Балкан и Велике силе* (уред. С. Рудић, М. Миљкић), Историјски институт, Београд, 2015, стр. 21.

Вукчевић Дејана М., „Европски и национални идентитет у процесу европске интеграције: нефункционалистичко виђење“, *Српска политичка мисао*, 2/2011, стр. 93–110.

Daković Nevena, Nikolić Mirjana, Rogač Mijatović Ljiljana, *Media Archeology, Memory Media and Culture in the Digital Age*, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 2016.

Душан Достанић, „Значај проучавања културе за модерну политику“, *Политичка ревија*, 2/2011, стр. 277–300.

Dragičević Šešić Milena, Stojković Branislav, *Kultura Menadžment Animacija Marketing*, Clio, Beograd, 2011.

Ђурић Ђорђе, Павловић Момчило, *Историја за осми ред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

Ђурић Ђорђе, Павловић Момчило, *Историја за трећи разред гимназије природно-математичког смера и четврти разред општег и друштвено-језичког смера*, Завод за уџбенике, Београд, 2016.

Јањић Комар Марина, *Свест и идентитет*, Правни факултет, Београд, 2017.

Јовановић Бојан, *Памћење и самозаборав*, Орпхеус, Нови Сад, 2014.

Carr Edward Hallett, *What is History*, Penguin books, London, 1987.

Kelner Douglas, *Medijska kultura*, Clio, Beograd, 2004, str. 5, 382.

Ковачевић Душко, Микавица Дејан, Бранко Бешлин, Биљана Шимуновић Бешлин, *Историја за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2003.

Kolaković Aleksandra, „Srbija u Velikom ratu 1914 – 1918“ (Serbia in the Great War 1914–1918), Srpska književna zadruga, Beogradski forum za svet ravnopravnih, special editions, Belgrade 2014, 300p., *Serbian Political Thought*, 1/2014, 105–114.

Колаковић Александра, Траиловић Драган, “Српска голгота: историја и култура сећања”, *Век српске голготе (1915–2015)*, Књига III – Друштвене науке, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016, стр. 263–281.

Kuljić Todor, *Kultura sećanja*, Ћигоја, Beograd, 2006.

Љушић Радош, Димић Љубодраг, *Историја за осми разред основне школе*, Фреска, Београд, 2013.

Миленковић Милош, *Повратак наслеђу Оглед из примењене хуманистике*, Филозофски факултет Београд, Београд, 2016.

Милићевић Тодор К., Миленковић Стојадин Т., *Пробој Солунског фронта и балкански маневар*, Искра, Берн, München, 1969.

Милошевић Зоран, Ђурић Живојин (приредили), *Национални идентитет и међународне интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

Мировић Александра, „Значај и одрживост националног идентитета у савременим глобализацијским и интеграцијским процесима“, *Национални интерес*, 1 /2012, стр. 79–109.

Mitrović Андреј, *Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio*, Ћigoja, Београд, 2001.

Митровић Андреј, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008.

Nakarada Radmila, „Srbija 1914 i 2014 Sličnost izazova“, u zborniku : *Politički identiteti Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*, (ured.Vesna Knežević Predić), Fakultet političkih nauka, Београд, 2015, стр. 173–180.

Пешић Милена, Новаковић Александар, „Проблем идентитета и мултикултурализма“, *Српска политичка мисао*, 2 /2010, стр. 141–164.

Симић Предраг, Петровић Ивана, *Историја 8*, Логос, Београд, 2016.

Smit Antoni D., *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Београд, 2010.

Суботић Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914–1918*, Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, посебна издања, Београд, 2014.

Радојевић Мира, *Историја Уџбеник за трећи разред гимназије природно-математичког смера, четврти разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа и четврти разред средње стручне школе за образовне профиле правни-техничар и биротехничар*, Klett, Београд, 2014.

Ренан Ернст, *Шта је нација?*, Српска национална омладина, Београд, 1907.

Рогач Мијатовић Љиљана, *Културна дипломатија и идентитет Србије*, Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и

телевизију, Clio, Београд, 2014.

Ruano-Borbalan Žan-Klod, „Izgradnja identiteta“, u: *Identitet(i) Pojedinaц, grupa, društvo*, (ured. Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan), Clio, Београд, 2009, str. 5–16.

Tomas Deјvid K., Ker Ikson, *Kulturna inteligencija*, Clio, Београд, 2011.

Тош Џон, *У трагању за историјом*, Clio, Београд: 2008.

Hobsaum Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780 Program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Београд, 1996.

Hobsbaum Erik, *O istoriji*, Otkrovenje, Београд, 2003.

Шаренац Данило, *Топ, војник и сећање Први светски рат и Србија 1914–2009*, Институт за савремену историју, Београд, 2014.

Шијаковић Богољуб, *Велики рат Видовданска етика Памћење О историји идеја и Спомену Жртве*, ЈП Службени гласник, Београд, 2015.

Интернет:

Telegraf, 12. novembar 2013, <http://www.telegraf.rs/vesti/876164-srpska-sramota-pоловина-gradjana-ne-zna-kad-je-poceo-prvi-svetski-rat> (05.09.2017.)

<https://ucionicaistorije.wordpress.com/2012/11/11/%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%98%D0%B0%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC-%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83-11-%D0%BD%D0%BE/> (19.09.2016.)

Закон о култури, члан 3, Службени гласник РС, бр. 72/2009, 13/2016 i 30/2016. http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html (10.02.2017.)

Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. године, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027--nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (10.11.2017.)

Јелена Чалија, “Велика борба за Велики рат”, *Политика*, 4. фебруар 2015. <http://www.politika.rs/scc/clanak/318071/Velika-borba-za-Veliki-rat> (19.9.2016)

<http://www.srbijapamti.rs/ostale-aktivnosti/> (12.02.2017.)

<http://www.srbijapamti.rs/lat/> (12.11.2017.)

Информатор о раду Министарства за рад запошљавање и социјалну политику Републике Србије, Београд фебруар 2016, http://www.minrzs.gov.rs/files/2016_godina/Informator_o_radu/mart/INFORMATOR_O_RADU_februar_2016.pdf (17.01.2017.)

<http://www.kultura.gov.rs/cyr/konkursi> (16.10.2017.)

<http://www.zrenjanininheritage.com/archives/6353> (16.10.2016.)

Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања, <http://www.mp.gov.rs/propisi/propis.php?id=135> (28.10.2017)
<http://www.otvorenaskola.mp.gov.rs/w/images/a/a6/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf> (28.10.2017)

Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Историја, Београд: Министарство просвете Републике Србије, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2010. <http://portal.ceo.edu.rs/file.php/7/prirucnici/Istorija.pdf> (28.10.2017)

Програм наставе историје за основне школе, стр. 8; *Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања*, <http://www.mp.gov.rs/propisi/propis.php?id=212> (28.11.2017)

Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања (2010), Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС. <https://nastavaistorije.files.wordpress.com/2010/11/pravilnik-viii-r.pdf> (21.12.2016)

Правилник о наставном програму за гимназије – историја, Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије <http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (21.12.2016.)

<https://nastavaistorije.wordpress.com/category/%d0%b2%d0%b5%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b8-%d1%80%d0%b0%d1%82/> (22.11.2017.)

<https://velikirat.wordpress.com/%d0%be%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%98%d0%b5%d0%ba%d1%82%d1%83/> (22.11.2017.)

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8+%D1%80%D0%B0%D1%82/news/2220/Veliki+rat+na+RTS-u.html> (17.09.2017.)

<http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/RTS+Satelit/1772200/>

Srbija+u+Velikom+ratu.html

<http://www.rts.rs/page/stories/ci/Velikirat/story/2217/veliki-rat-na-rts-u/1944346/srbi-na-krfu-pogled-posle-100-godina.html> (17.11.2017.)

<http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/471233/Premijera-Zmajeubica-u-subotu-u-JDPu;>

[http://www.politika.rs/rubrike/Kritika/pozorisna-kritika/Cirkusi-istorije.lt.html;](http://www.politika.rs/rubrike/Kritika/pozorisna-kritika/Cirkusi-istorije.lt.html)

[http://www.atelje212.rs/scena-mira-trailovic/sveti-georgije-ubiva-azdahu-d-kovacevic/;](http://www.atelje212.rs/scena-mira-trailovic/sveti-georgije-ubiva-azdahu-d-kovacevic/)

<http://www.narodnopozeriste.rs/srpska-trilogija> (17.09.2017.)

http://www.imdb.com/title/tt3018374/?ref_=tffc_fc_tt (17.08.2017)

Никола Танасић, „Бранио сам Младу Босну – документ националног памћења“, *НСПМ*, 21. октобар 2014, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/branio-sam-mladu-bosnu-%E2%80-%93-dokument-nacionalnog-pamcenja.html?alphabet=1> (17.08.2017)

Aleksandra Kolaković

REMEMBERING THE GREAT WAR AND NATIONAL IDENTITY IN SERBIA

Summary

In historical processes of long duration, that we can recognize even today, the Great War is event which marked the 20th century. War victims, battles, sufferings, war commanders, king Petar I Karadjordjević, regent Aleksandar Karadjordjević, retirement of Serbian army and people over Albania (1915/1916) and Salonica Front are places of remembrance and determinants of the Serbian national identity. Historical knowledge (in this example the remembrance of the Great War) provides legitimacy and serves as the binding tissue of group cohesion therefore it is the ideology of the nation and the state. (Dis)continuity of the memory in Serbia ruined, but did not completely erase the remembrance of the Great War. Affirmation of the historical results is path of contribution to the culture of remembrance. History teaching and history textbooks, as the starting point for students' knowledge of historical phenomena, processes and personalities, enable the cultural advancement and humanistic development of students. General and national history, acquired on the basis of the history teaching and textbooks, are the elements that influence on the formation of identity. Film, television and theater, as well as the Internet, as part of the entertainment industry, carry their vision of the Great War. Also, they entered new cubes into the mosaic of identity. At the time of the centenary, renewed interest with changes in educational and cultural policies, pointed out the tendency to the regeneration of the Serbian identity.

Key words: culture of remembrance, national identity, Serbia, history, history teaching, cultural policy, the Great War (1914–1918).

МУЛТИКУЛТУРАЛНИ ОБЛИК ЗАШТИТЕ СРПСКЕ МАЊИНЕ У ХРВАТСКОЈ – ПОЛИТИЧКИ ОКВИР ГЕТОИЗАЦИЈЕ¹

УДК 323.15(=163.41)(497.5)

Весна Станковић Пејновић

Институт за политичке студије, Београд

Сажетак

Рад говори о примени заштите припадника мањина кроз политичка и грађанска права. На овим темељима, либерални мултикултурализам сматра да је неопходно увести групна права како би их користили припадници мањина, али као чланови појединачних група. Перцепција групних права либералног мултикултурализма заснива се на либералним постулатима поштовања слободе и аутономије појединаца, истовремено уводећи признавање различитости наметнутог мултикултурализмом у својој концепцији заштите мањинских права. ЕУ промовише норме које немају основу у праву ЕУ и не преводe директно у *acquis communautaire* ЕУ. Случај Хрватске показује прихватање европских стандарда заштите мањина у правном подручју, али са ограничењима у њиховој примени. Кроз законски оквир и признавање културне аутономије, у стварности, у случају Хрватске, српска мањина је гетоизирана.

Кључне речи: либерални мултикултурализам, мањинска права, ЕУ, српска мањина, Хрватска.

* Овај рад је настао у оквиру реализације пројекта: *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (бр.179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Након урушавања социјализма на подручју југоистока Европе превладава етноцентристичко схватање стварности, а мултикултуралност се тумачи као остатак бившег система. С једне стране, већинска популација је процес трансформације друштва видела као могућност јачања националне државе и националних осећаја, посебно јаких и манипулативних почетком 90-их година 20. века. У исто време мањине настоје постићи што делотворнију заштиту свог националног идентитета и одржати своје институције, у неким случајевима и самоуправу, тежећи јасним законодавним гаранцијама, док веће и организиране мањинске групе још експлицитније артикулишу своје захтеве кроз групна права, локалну самоуправу, културну и територијалну аутономију. Мањинско питање постаје део интернационализованих норми које нормативно заступа ЕУ апелујући на остварењу заштите припадника мањина кроз политичка и грађанска права. Хрватска је прилично компликован амбијент за примену либералног модела мултикултурализма, посебно према српској мањини која се још увек сматра непријатељском. Ипак, под притиском међународне заједнице и као услов чланства у ЕУ, Хрватска је била приморана изградити широк законски оквир за поштовање мањинских права, иако у реалности такав модел не придоноси одржавању културног идентитета српске мањине, већ само одређених групација блиским свим до сада владајућим структурама власти.

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ КАО МОДЕЛ УПРАВЉАЊА ЕТНОКУЛТУРНИМ ПЛУРАЛИЗМОМ

У програмско-политичком смислу мултикултурализам се односи на низ програма и иницијатива са циљем да успешно одговоре на изазове које ствара етнокултурни диверзитет кроз различита институционална, правна и политичка решења која осигуравају поштовање културне, етничке, језичне и верске различитости у складу са културом људских права. Осим претходно наведених, потребно је споменути и идеолошко-нормативну употребу појма која се тиче разматрања места идентитетских посебности у културном смислу, социолошкој и политичко-филозофској.¹ Један од највећих изазова с којима се суочавају савремене либерално демократске државе повезан је са управљањем етнокултурним плурализмом који постаје

1 Christine Inglis, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, UNESCO, 16., 1996.

израженији у условима глобализације. Како осигурати интеграцију етнокултурних и етнонационалних заједница који би подразумевао очување њиховог идентитета уз истовремено постојање довољно јаког осећаја заједништва и припадности јединственом политичком простору? Различити облици асимилације и сегрегације неприхватљиви су као модели одговора на сложену стварност. Од шездесетих година XX века напуштају се различити облици асимилације која је била доминантан модел управљања етнокултурним плурализмом, у правцу очувања плурализма и интеграције.²

Историјски оптерећена наслеђеним етничким конфликтима и различитим облицима етничких напетости, транзицијска регија Балкана прилично је компликован амбијент за примену модела мултикултурализма, будући да је питање мањина и њиховог положаја проматрано углавном из перспективе сигурности, а не из перспективе праведности.³

Мултикултурни захтеви полазе од потребе признања идентитета појединца од стране других. Како је идентитет појединца, мање или више, детерминисан вредностима и циљевима заједнице у којој је рођен, његово уважавање и признавање од стране другог повезано је са уважавањем које ужива (етно)културна група којој припада. Осим наведеног демографско-дескриптивног и нормативно-политичког значења појма, теоретичари који се баве овом проблематиком дефинишу концепт мултикултурализма и на друге начине. Мултикултурализам има три могућа значења концепта: мултикултурализам у значењу идеологије, друштвеног проблема и академских студија.⁴

У идеолошком значењу, мултикултурализам подразумева вредновање етнокултурног плурализма, као позитивне карактеристике савремених друштава, који захтева правно-политичке механизме заштите. Мултикултурализам према етнокултурним заједницама у овом смислу чине различити правно-политички механизми усмерени на осигуравање праведних услова интеграције ових заједница. “Процес изградње нације” карактеристичан за све националне државе, резултирао је различитим нивоима репресије према националним мањинама које се у процесу конституисања националног идентитета осећају маргинализовани и ускраћени. Мултикултурализам је и покушај да се исправе неправде нанесене

2 Theo David Goldberg, „Introduction: Multicultural Conditions“ u: *Multiculturalism: A Critical Reader*, Blackwell (ed. Goldberg, Theo David),1995, p.1-35.

3 Vesna Stanković Pejnović, „Prošlost i budućnost multikulturalizma na Jugoistoku Evrope“, *Međunarodni problemi*, br. 3/2010, str. 480.

4 Malory Nye, „The Challenges of Multiculturalism“, *Culture and Religion: An Interdisciplinary Journal* (8) 2, 2007, p.111

мањинским заједницама у наведеном процесу изградње нације у којем се државе непрекидно налазе, у већој или мањој мери.⁵

Међународна заједница промовише либерални облик мултикултурализма и мањинских права јер у својим темељима има либералне вредности слободе, једнакости и толеранције.⁶ Можда тај модел није најсавршенији и најприхватљивији новим или чак и старим земљама чланицама ЕУ-а, али то је нови модел који обухвата заштиту посебних интереса мањинских група.

УН је 1992. донео необавезујућу Декларацију о посебним правима припадника националних или етничких мањина, а ЕУ је 1993. године установила политичке услове које земље које јој желе приступити морају поштовати; између осталог препоручује се заштита мањина као предуслов приступа ЕУ. Велики део земаља, међу њима и Хрватска прихватила је те услове једино под претњом не-примања у ЕУ и НАТО.⁷ Међународна заједница намеће поштовање културне различитости која подразумева заштиту и поштовање људских права припадника националних мањина. На тај начин етнос постаје жаришни концепт који изражава начин на који се култура веже уз друштвени контекст.

УСЛОВНИ КРИТЕРИЈУМИ ЕУ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ МАЊИНСКИХ ПРАВА

Дефинисање условљавања мултикултуралних стандарда заштите мањина усмерено је ка постизању усаглашавања норми и правила и њихове имплементације унутар ЕУ и ван ње, те механизам спровођења који ће осигуравати кредибилитет, доследност и континуитет.⁸ Норме и стандарде мањинске заштите обликују западни стручњаци на темељу искустава земаља свог порекла те међународне организације стварају норме, а за земље које приступају ЕУ се очекује да буду примаоци тих норми.⁹

У многим деловима света, норме у име међународне организације наилазе на одбијање, будући да се сматрају предрасудама

5 Joseph, Raz, „Multiculturalism“, *Ratio Juris* (11), 3, 1998, p.195.

6 Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

7 Judith Kelley, *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives*, Princeton University Press, Princeton, 2004.

8 Gwendolyn Sasse, „EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy“, *Journal of European Public Policy*, vol. 15, no. 6, September 2008, p.853.

9 Jeffrey Checkel, „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe“, *International Studies Quarterly*, vol. 43, no. 1, 1999, p. 93.

западних земаља које свој поредак желе пресликати на остатак света. То је кључ разумевања парадокса нове међународне политике разноликости.

Један од услова приближавања ЕУ земље је прилагођавање и усаглашавање низ елемената свог правног система са европским стандардима. Мањинско питање је битан проблем организације политичког, културног и економског живота. Европска тела и организације желе политичку стабилизацију која подразумева решавање статуса мањина на правним основама кроз израду закона и других правних прописа као интеграција мањина у друштво - у његове политичке, привредне, културне и друге облике и установе, али без асимилације и гетоизације, тј. усклађивањем односа и сарадње свих мањина и већине на начелима владавине права и демократског одређења друштва.

У „правој револуцији“¹⁰ у свету у релацијама државе и националних мањина, стари модели асимилације мањина се замењују „новим“ мултикултуралним моделима државе и грађанства, који поштују културну и религијску различитост мањина, територијалну аутономију и језична права. Нове демографске и историјске околности довеле су до интернационализације мањинских права, а поштивање мањина постало је темељно мерило, барем декларативно, „моралног прогреса“ неке земље.¹¹

Стандарди међународне заједнице за заштиту мањина успостављају правила које национална држава мора поштовати стварајући своју визију националне хомогенизације. Тако конципирани стандарди виде различитост као реалност и дефинишу будућа политичка деловања утемељена на толеранцији, али и принципима индивидуалне слободе и једнакости.

Узимајући у обзир чињеницу да је процес приступања размерно нејасан, односно да се састоји од испуњавања прилично апстрактних критеријума, као што су владавина права, поштовање људских и мањинских права, тај процес се може посматрати као прикривено осигурање маневарског простора за задржавање хијерархијског, а не партнерског односа ЕУ и земаља кандидата. Тај процес је исказивање империјалне моћи ЕУ јер она у процесу приступања има нормативну моћ која се треба следити

10 Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*, op.cit.

11 Adam Burgess, “Critical Reflections on the Return of National Minority Rights to East/West European Affairs”, u: *Ethnicity and Democratization in the New Europe* (ed. Karl Cordell), Routledge, London, 1999, p.59.

у нормама демократије, људским и социјалним правима. Унија даје моделе, а земље кандидати их требају применити.¹²

Механизам праћења напретка приказују Редовни годишњи извештаји Европске комисије о напретку, који дају приказ односа земље кандидата према мањинском проблему у којима су видљиви лимити условности норми које ЕУ налаже у подручју мањинских права. Под условношћу имплементације мањинских права се подразумева „демократска промоција“ и „европеизација.“¹³ Појам европеизације обухвата начин деловања који је дефинисан и интегрисан у процес доношења одлука ЕУ, те уграђен у логику унутарњег дискурса, идентитета, политичке структуре и јавне политике ЕУ.¹⁴

Принципе остварење јединства у различитости, ЕУ је дефинирала као интеграцијски услов, између осталих подручја, у делокругу људских, а посебно мањинских права. Ипак, неодређени услови не могу бити обавезујуће регуле. ОЕБС је прво тело унутар ЕУ које је настојало направити службену декларацију о мањинским правима кроз Копенхагеншки документ из 1990. године. То је темељни документ ЕУ којим су утврђени стандарди заштите националних мањина, успостављајући директну везу између демократије, људских права, превенције сукоба и заштити мањина. Уговором у Мастрихту (1992) дате су одредбе о основним правима и признавању и поштивању „националне и регионалне различитости“ унутар чланица Уније. Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (1995) се углавном темељи на генералним циљевима и начелима која државе морају поштивати приликом остваривања права мањина. Тако конципирани стандарди виде различитост као реалност и дефинирају будућа политичка деловања утемељена на толеранцији, те принципа индивидуалне слободе и једнакости. Сви нови међународни дискурси и норме заштите мањинског права су либералног карактера, али који у себи укључују различитост очитовања према различитости. Тај нови концепт се темељи на политици признања и потицања етничке и културне различитости, који могу проширити људске слободе, учврстити људска права, срушити етничке баријере и продубити демократију.¹⁵

12 Jan Zielonka, *Europe as Empire: nature of the Enlarged EU*. Oxford University Press, Oxford, 2006.

13 Vesna Stanković Pejnović, „Evropski standardi zaštite manjina – od uvjetovanosti do limitiranosti – slučaj Hrvatske“, *Filozofija i društvo*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2/2010, стр. 154.

14 Claudio Radaeli, „Whither Europeanization: Concept Stretching and Substantive Change“, *European Integration online Paper* (EioP), 4 (8), 2000, p.3.

15 Vesna Stanković Pejnović, „Identitet srpske manjine kroz prizmu pristupanja Hrvatske EU“,

Кимлика сматра да међународна заједница промовише либерални облик мултикултурализма и мањинских права јер у својим темељима има либералне вредности слободе, једнакости и толеранције.¹⁶ Питање је да ли је такав модел примењив на Хрватску? Или се питање другачије може поставити, има ли Хрватска унутрашње воље и довољно спољног притиска кроз институције ЕУ које инсистирају на таквом облику признања? Либерализам нуди различите облике односа према различитости: од асимилације до политике признања.

ПРИМЕНА ЕВРОПСКИХ СТАНДАРДА ЛИБЕРАЛНОГ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА У ХРВАТској

У Хрватској су широко прихваћена три међусобно повезана начела: мањине су нелојалне, јака и стабилна држава захтева слабе и немоћне мањине (све што користи мањини, претња је за већину), третман мањина је питање националне сигурности.¹⁷ Ако се прихвате ове премисе, мали је простор за упитаност који би скуп мањинских права био праведан или демократски. Питање националне сигурности има примат над питањем праведности јер нелојалне мањине не могу имати легитимне захтеве.

Положај мањина зависи о томе јесу ли признате или непризнате, јесу ли територијално концентрисане или распршене, имају ли у свом окружењу матичну државу, јесу ли лојалне држави или имају сепаратистичке тежње, поштују ли се само њихова индивидуална или и групна права, имају ли културну аутономију, имају ли своје организације, удружења или установе и јесу ли у уставима земаља изричито споменуте и како устав одређује њихова права. Све ове различитости доводе до потребе двоструког прилаза мањинском питању: једног јединственог за све мањине и произлази из уставних и међународних обавеза (недискриминација по било ком темељу, поштовање људских права и слобода, укључујући и права етничких, националних и верских мањина) и другог специфичног, обзиром на то да претпоставља узимање у обзир специфичност сваке мањине.

Мањинске заједнице постоје на целом подручју Хрватске с бројним заједницама које су концентрисане у Барањи, Банији,

Godišnjak za sociologiju, vol. VII, br.7/2011, str.11.

16 Will Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*, op.cit.

17 Vesna Stanković-Pejnović, „Prošlost i budućnost multikulturalizma na Jugoistoku Evrope“, op.cit. str. 473.

северној Далмацији, Истри, Кордуну, Лици, источној и западној Славонији. Миграције мањина су постојале у многим периодима током историје и под различитим условима. Срба је бројчано највише 1971. године (626,8 хиљада), као резултат позитивног природног прираштаја који је чак био виши од републичког просека.¹⁸ У међупописном раздобљу 1991-2001, Хрватска је након осамостаљења постала знатно национално хомогенија првенствено услед избегличких емиграција Срба.¹⁹ Пописом становништва из 2001. године евидентирани су статистички подаци за двадесет и две мањинске заједнице према етничкој припадности.²⁰ Упоредели се резултати пописа становништва из 2001. године с неколико досадашњих пописа, код свих националних мањина, осим код Албанаца, Рома и Немаца, уочено је опадање броја њихових припадника. Најдрастичније смањење је присутно код најбројнијих националних мањина - српске, мађарске, чешке и талијанске.²¹

Како би стекла статус кандидата, Хрватска је у своје законодавство морала уградити сет политичких права националних мањина те је било потребно донети законске мере заштита мањина, посебно српске која је у претходном законодавству имала статус конститутивне нације, првенствено Оквирне конвенције за заштиту националних мањина 1998. године. Као надопуну Оквирној конвенцији, Хрватска је прихватила Европску повељу о регионалним и мањинским језицима, на темељу које је донесен Закон о употреби језика и писма националних мањина. Позивајући се на Европску повељу, уговорне стране се обавезују да ће у погледу образовања, законодавства, управе и јавних служби, јавних медија, културних активности, економског и социјалног живота на подручјима на којима се матерњи језици користе (талијански, мађарски, српски, чешки, словачки, русински, украјински) као службени, омогућити остваривање права на матерњем језику.

18 Нада Радушки, „Српска национална заједница на простору Хрватске у другој половини 20. и почетком 21. века“, *Медународни проблеми*, бр. 1151, 2013, стр.23-36.

19 Нада Радушки, „Проблем избеглиштва у Србији као специфичан вид миграција и могућа решења“, *Гласник*, бр.5, 2000, стр.133.

20 Подаци Државног завода за статистику. <http://www.dsz.hr>. Најбројнија мањина у Хрватској је српска са 201.631 припадника или 4.54% удела у укупном броју становника Хрватске, затим Бошњачка 0,5%, Талијани чине 0,4%, Мађари 0,4%, Албанци 0,3%, Словенци 0,3%, Чеси 0,3%, Роми 0,2%, Словаци 0,2% Македонци 0,1% и Немци 0,1%.

21 Смањење броја припадника националних мањина у односу на резултате из 1991. године евидентирано је код Срба - 65%, Словенаца - 41%, Русина - 28%, Мађара - 25%, Украјинаца - 20%, Словака - 15%, Талијана - 7%, док се повећање бележи код Рома за 41%, Албанаца за 25% и Немаца за 10%. Према приближним демографским проценама у том раздобљу је око 45.000 људи више умрло него што их се родило.

Године 1991. Сабор је донео Уставни закон о људским правима и правима етничких и националних мањина. Прихватајући међународне стандарде, Хрватска је уградила високу разину заштите мањина у своје законодавство. Уставни закон о правима националних мањина у Хрватској има централну улогу у остваривању општег оквира заштите специфичних мањинских права, укључујући и питање партиципације мањина у процесима одлучивања на локалној, регионалној и државној разини. Године 2002. је донесен нови Уставни закон о правима националних мањина²², на чије се доношење Хрватска обавезала и Споразумом о стабилизацији и прикључивању ЕУ, а тек јој се његовим усвајањем отворио пут према подношењу кандидатуре за пуноправно чланство у ЕУ. Његовим доношењем је завршен процес стварања целовитог нормативног оквира за остваривање права националних мањина. Овим законом је осигурано поштовање међународних стандарда о људским правима, као и препорука из Лунда о суделовању националних мањина у јавном животу које је промовисао Високи представник ОЕБС-а за националне мањине. За ОЕБС је Уставни закон позитиван допринос интеретничким релацијама у Хрватској и у широј регији, али и у широј заштити националних мањина у Хрватској.

У Хрватској мањине имају право на политичко представљање и усклађивање својих специфичних интереса, са лимитираним бројем представника и симболичним утицајем на државну политику. Унутар Сабора постоји Одбор за људска права, с Пододбором за права етничких и националних мањина који је детерминисан мањинском политиком и њеном имплементацијом у процедури прихватања нових закона, а бави се и припремом имплементације међународне заштите људских права, међународним уговорима, правима мањина и програма међународне културне сарадње међународних група.

Савјет националних мањина је утемељен 1998. године као невладино, координацијско и консултативно тело свих мањина у Хрватској у циљу промовисања свих мањинских заједница, имплементацијом и промоцијом мањинских права, давањем законодавних предлога који се тичу мањинске проблематике, преносећи њихове ставове Сабору, владиним телима и Влади у циљу решавања специфичних проблема. У 2003. години Савјет за националне мањине је усвојио Модел остваривања етничких права припадни-

22 Уставни закон о људским правима и слободама и о правима етничких и националних заједница или мањина у Републици Хрватској. „*Narodne novine*“ бр. 65/1991, 27/1992-51/2000, 105/2000.

ка националних мањина који полази од критеријума из темељних међународних докумената којима се уређују права припадника националних мањина, Устава и Уставног закона о правима националних мањина. Таквим моделом се законодавно осигурава заштита и развој културног и етничког идентитета припадника националних мањина и њихова интеграција у хрватско друштво. Приоритет се даје аматерским и културним институцијама, библиотекама, медијима и издаваштву, истраживању и позоришним представама, а распоред средстава из државног буџета утврђује Савјет за националне мањине.²³

Посебно важним представници Европске комисије сматрају право мањинског представљања у Сабору Републике Хрватске, као и право националних мањина на заступљеност у представничким телима локалне самоуправе, извршној власти и у телима судбене власти. Правни оквир заштите мањина виде у ратификацији свих конвенција Већа Европе, Европској конвенцији о људским правима и темељним слободама, Оквирној конвенцији о заштити националних мањина, Европској повељи о регионалним и мањинским језицима, те Конвенцији УН-а о грађанским и политичким правима, као и билатерални уговори о мањинској заштити.

ЛИМИТИРАНОСТ МАЊИНСКИХ ПРАВА У ХРВАТскоЈ

Извештаји Европске комисије о напретку били су битни инструмент мониторинга и оцењивања напретка Хрватске према ЕУ, те усклађености са Копенхагеншким критеријима. Од тренутка добивања статуса кандидата, ЕК преко годишњих Извештаја прати процес придруживања Хрватске кроз политичке критеријуме за демократизацијом друштва, владавином права и поштивањем људских и мањинских права који нису лако преводиви као *acquis communautaire* – правну тековину ЕУ.²⁴ Кроз Извештаје Европске комисије²⁵ се не примећује различитост тематике на коју Хрватска

23 У 2003. години, на темељу исказаних потреба и интереса, Хрватска финансијски помаже остваривање програма рада 35 невладиних удружења и установа националних мањина и за ту намену је издвојено 2,8 милиона €, а у 2008. години је Савјету за националне мањине Републике Хрватске додељено око 5,7 милиона евра из државног прорачуна, 19% више у односу на 2007, а око 6 милиона евра 2016.

24 Dimitry Kochenov, „Behind the Copenhagen façade“, *European Integration online Papers*, 8 (6)(internet), 2004, доступно на: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-010.pdf> (приступљено 12.10.2016).

25 Croatia 2005 Progress Report, European Commission, (2005) 561, Brussels, 9 November, 2005; Croatia Progress Report, European Commission, (2006) 649, Brussels, 8 November, 2006; Croatia 2007 Progress Report, European Commission (2007)1431, Brussels, 6 November, 2007;

треба обратити пажњу и сви указују на “одређени напредак“, уз понављање препорука из прошлих година уз истицање недовољне заступљености мањина у државној управи, правосудју и полицији.²⁶

Није примећен повећан број запошљавања припадника мањина у државној и управи и локалној самоуправи.²⁷

Недостаје и дугорочна стратегија за спровођење одредби УЗПНМ-а о запошљавању припадника мањина, нарочито српске. Влада није донела посебне мере које би осигурале дугорочна решења. У бројне законе је потребно уградити елементе позитивне дискриминације и ускладити их с Уставним законом о правима националних мањина. Успркос повећаном финансијском издвајању, већина јединица локалне самоуправе не признаје Већа за националне мањине као саветодавна тела. Пракса употребе језика и писма, те школовање припадника мањина на њихову писму оцењена је као коректна јер су начела усклађена начелима садржаним у Оквирној конвенцији Већа Европе о заштити националних мањина и у Европској повељи о регионалним и мањинским језицима. Културна права, одредбе о школовању из УЗПНМ-а и други закони који се односе на мањине углавном се проводе на задовољавајући начин. Задовољавајући је континуирани процес образовања мањина, али се истиче постојећа образовна структура која задржава сегрегацију, а не тежи интеграцији различитих етничких група (подељени разреди). Општи закључак Европске комисије своди се на чињеницу да је побољшан положај мањина у Хрватској, али са много нерешених проблема везаних за српску и ромску националну мањину. Потребно је додатно промовисати иницијативе којима се потиче боља интеграција, помирење и толеранција, као и заједничке активности унутар постојећег система.

Пред крај преговора о уласку у ЕУ, Хрватска је из године у годину доносила акцијске планове у настојању да повећа заступљеност припадника националних мањина у телима државне управе, законодавству те телима локалне и регионалне самоуправе. Ипак, на крају је и сам државни врх признао у последњем Акцијском плану²⁸ пре уласка у ЕУ да није постигнут напредак у заступљености

Croatia 2008 Progress Report, European Commission, 5 November 2008 (2008) 674 and Croatia 2009, Progress Report Brussels, 14 October, 2009 European Commission, (2009) 1333, Croatia 2010 Progress Report Brussels, 09 November 2010, Brussels, Croatia 2011 Progress Report 12.10.2011, Brussels.

26 Постоји запосленика у телима државне управе: Срба, 2,87 %; Талијана, 0,16 %, Мађара, 0,16 %, Чеха, 0,16 %, Муслимана, 0,39 %, Словенаца, 0,30 %, Македонаца, 0,10 %.

27 Croatia, 2011, Progress Report.

28 http://www.vlada.hr/naslovnica/novosti_i_najave/2011/travanj/vlada_akcijski_plan_zaprovedbu_zakona_o_pravima_nacionalnih_manjina.

националних мањина у телима државне управе, законодавним телима и локалним јединицама, а као разлике истиче недостатак финансијских средстава за нова запошљавања, неадекватну образовну структуру дела припадника мањина, недовољно изјашњавање о припадности мањини и недовољно позивање на припадност мањини као предност приликом запошљавања. Влада признаје и то да су лоши резултати “последича ограничених могућности новог запошљавања у телима државне управе”. У извештају се наводи да није могуће пратити статистичке податке о броју запослених припадника националних мањина јер “није проведена ни мера доношења средњорочног Плана запошљавања за раздобље од две године у државној управи, која је требала садржавати план запошљавања припадника мањина”.²⁹ Искуство из времена 2004. и 2007. године кад су друге државе постајале чланице Уније, показује да су у време завршетка преговора приступнице на својеврсном демократском врхунцу и да су механизми заштите права угрожених скупина у том раздобљу делотворнији него што су били икад пре, али и након тога. Наиме, након приступања Унији у друштвима се догађа својеврсна регресија, која доводи до снижавања разине досегнутих људских права.

Законима Хрватске утврђен је статус Савета за националне мањине као својеврсном административно „делегатском“ телу које одлучује, углавном о расподели буџетских средстава организацијама националних мањина или како они тврде „остваривање културне аутономије“. Међутим, мањинске организације се сукобљавају обзиром да је евидентно како додељена буџетска средства служе за политичку промоцију представника мањинских организација.³⁰

Мањине инсистирају на пројектима везаним уз културну аутономију, а на дугорочним инфраструктурним пројектима. Такви пројекти би, с једне стране, јамчили дугорочну одрживост мањинске заједнице на неком подручју, а с друге показали да су мањине заинтересирани за исте, животне проблеме заједнице у којој живе и да желе добро и осталим становницима.

Из објављених службених извештаја финансирања мањинских организација за све мањинске заједнице, а тако и српску видљиво је да су то институције које произилазе из политичког деловања. Коначно тако се финансирају углавном програми људи блиских тој странци или углавном програми који у врло малој

29 Ibid.

30 Готово по правилу представници италијанске, мађарске, чешке, ромске, бошњачке, а нарочито српске заједнице на парламентарним изборима су политички представници мањинских заједница.

мери утичу на развој националног идентитета мањинске заједнице. То узрокује, с једне стране перманентну асимилацију, док с друге, политички пут мањинских представника задржава гетоизирани status quo односно и даље интензивира статус гетоизираних заједница. Према службеним подацима Српско културно друштво „Просвјета“ организује наставу српског језика и културе кроз додатну наставу за укупно 800 ученика у целој Хрватској те у тај посао укључују и 50-так наставника чиме се потврђује претходна констатација о могућој гетоизацији. Настоји се ревитализирати српски језик и књижевност, историја, географија, музичка и ликовна култура. Међутим, чињеница је како су ученици виших разреда доведени у ситуацију усвајања различито тумачених садржаја из групе друштвених предмета, посебно најсавременије историје. То је далеко од статуса талијанске, мађарске или чешке заједнице.³¹ Овако „постигнути резултати“ минорни су у остварењу националног идентитета. При томе треба имати у виду уложена буџетска средства, значајан број уполслених функционера на свим нивоима, као и помоћ матичне државе, а да након свега, Извештаји ЕК целу деценију указују на стандардне проблеме: повратак расељених, спора обнова, поврат имовине, а посебно недовољни број припадника мањинских заједница у државној управи који се врло споро решавају.

Као резултат наметнутих европских мера и изградње своје државности, Хрватска је промовисала свој модел тзв. „културне аутономије“ мањинских заједница. Декларативно, па и номинално, ради се о издвајању значајних финансијских средстава из хрватског буџета, а за потребе, како се наводи „културне аутономије и заштите идентитета мањинских заједница“. Но, усмеравање фокуса на ова средства, на тему „културне аутономије“, само је стратешко учвршћивање процеса даље гетоизације. Култура као упориште „очувања идентитета“ најјефтинија је ставка за својеврсну глорификацију хрватског „мањинског модела“, односно, заштите мањина. Таква специфична, политичка „теологија“ је модел у којем се српска заједница не сналази; по свим демографским подацима је све малобројнија, а по политичком присуству и економским пословима све је мање заступљена. Буџетска стратегија хрватске политике усмерена је само факторима који имају политичке референце супортирања политике гетоизације, односно партиципације у владајућој политици Републике Хрватске. Модел суфинансирања српске заједнице од 1992. године, до данас, увек

31 Ове мањине имају традиционално установљене васпитно образовне институције комплетно на свом мањинском језику, а хрватски са прилагођеним хрватским програмом.

је био фокусиран на супортирање оних српских организација које подржавају актуалну власт. У највећем делу новчаних бенефиција из хрватског буџета суделују претежно само организације које дају директну подршку политичком програму хрватских власти и подржавају стратегију хрватског врха у промовисању модела мањинских права.

Мањинска већа делују као нека врста квазиневладиних удружења и окупљају у правилу људе који су политички активни, а не шаролике профиле локалног становништва. Већа су минисинекуре мањинских политичких странака и не производе никакав интеграцијски ефекат нити осигуравају да се глас мањина заиста чује у локалним и регионалним заједницама.

Политички контекст ове политичке подршке српских организација владајућим гарнитурима у Хрватској заснован је на осигураној политичкој (интересној, финансијској) партиципацији и одржању „на власти“ малог дела српске „политичке елите“. Апсурдност ове политике евидентан је и у чињеници да већина српских бирача у Хрватској, на свим досадашњим изборима, не гласа за Србе и њихове политичке организације, већ, углавном за социјалдемократске и леве-либералне партије. Дакле, политичка артикулација интереса српског народа у Хрватској није „у рукама“ српске „политичке елите“, јер је та „елита“ осигурала своје, интересно, политичко учешће кроз посебно место у хрватском изборном закону (загарантована три посланика у парламенту) и могућности да користи значајни дио буџетских средстава „намијењених заштити“ идентитета српског народа у Хрватској.

Ова политика „заштите идентитета“ евидентна је од 1992. године, по расположивим подацима, до 2016. године.³² Без дубљих анализа лако је уочити како, као и увек од 1992. године, у предметном документу већину средстава из хрватског буџета добијају српске организације које имају директну подршку српске политичке „елите“, и то: Српско народно вијеће (СНВ), 3.747.000 куна (500.000 €) и Заједничко вијеће опћина (без чланица, само централна институција), 585.000 куна (80.000 €).

Довољно је напоменути како су српски политички представници уједно и челни људи СНВ и ЗВО, те како у саставу Вијећа националних мањина учествују у оцењивању и одлучивању о програмима који се финансирају из буџета Хрватске.³³

32 Српска мањина, у заштити идентитета, 2015. године, „донирана“ је са укупно 8.697.000 куна (око 1,2 милиона €). Vidi: Godišnje izvješće o utrošku sredstava osiguranih u državnom proračunu Republike Hrvatske za 2015 („Narodne novine“ br.148/2014), Zagreb, 26.04.2016.

33 Детаље о финансирању мањинских организација видети на: <http://www.savjet.nacionalne-manjine.info/index.php>.

У овако подељеним интересима српске политичке „елите“ и стратешким интересом хрватске политике српски народ је вишеструко гетоизиран: државним буџетом не финансирају се стратешки циљеви и интреси Срба у Хрватској (и пореклом из Хрватске), као право располагања приватном својином, стечена права, културна својина и баштина и не финансира се политички развој идентитета и социјалне специфичности, већ се он „топи“ у већинској интеграцији. Српска мањина се гетоизира од стране државне стратегије и учешћа српских политичких представника у тој стратегији, али и услед догматске „тираније“ своје интересне „елите“ која одбацује већину бирача, организација или појединаца који нису саставни део политичког естаблишмента.

Коначно, гетоизација Срба у Хрватској има и своје театрално манифестирање. Уместо законодавне, политичке и економске критике и борбе, политички „представници“ Срба у Хрватској програмски су усмерени хрватској политичкој стратегији. Историјско и позоришно одсуство Срба у економским и политичким пословима прилагођено је операбилности хрватских власти која своју намеру оправдава доделом буџетских средстава својим Србима, политичким истомишљеницима, не у националном, већ интересном опредељењу.

ЗАКЉУЧАК

Политика разлика је одговор на проблеме који нису могли бити сагледани из перспективе непризнавања разлика. Због тога је логично да су темељ мултикултурализма захтеви за легално-правном заштитом мањинских култура, али само ако њихови припадници имају одређена групна права³⁴ Главна сврха мањинских права је вањска заштита мањинских група од доминантне културе, која не би требала резултирати унутарњим ограничењима јер би се тиме нарушио интегритет индивидуалних права.³⁵

Данас су присутне тенденције према тражењу решења којим би се мањинама осигурала аутономија, а да то не угрози једнакост грађана и целе нације. Због неједнаке ситуације у којој се мањине налазе у односу на већинско становништво, циљ тих посебних “привилегија” (позитивне дискриминације) је омогућити припадницима

34 Charles Taylor, „The politics of recognition“, u: *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (ed. Amy Gutmann), Princeton University Press, Princeton, 1994, str. 25–74.

35 Vesna Stanković Pejnović, „Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma“, *Migracijske i etničke teme*, 26, br.2/2010, str. 180.

мањина уживање, неговање и изражавање своје националне специфичности како би се избегла асимилација у већинску заједницу.

На свом путу ка ЕУ Хрватска је проналазила различите начине избегавања примењивања међународних норми, уверавајући међународну заједницу да мањине нису битно обесправљене у свом настојању за остварењем својих права. Иако се на примеру Хрватске може видети да су усвојене, променом законодавства, многе европске норме заштите мањина, из Извештаја Европске комисије најближе је могуће видети и њихову лимитираност, тј. не примењивање закона у реалности. Извештаји Европске комисије о напретку приказују да мањински проблем није приоритет ЕУ у приступним преговорима, те потешкоће ЕУ у праћењу напретка у недостатку јасно дефинисаних мерила у подручју мањинских права. Недостаје законодавна компетенција, јер ситуација унутар ЕУ никако није савршена, а нема ни законодавно обавезујућег документа унутар саме Уније. Поставља се питање доследности, јер се мањинска права сагледавају као испуњење политичких критерија, кроз прећутно политичке компромисе, који понекад не звуче преоптимистично, а понекад не продиру у бит проблема.

У целом том сплету комплексних околности, као додатна чињеница владине подршке која је везана уз финансирање мањина, нарочито српске, присутна је наглашена политичка компонента која одређује финансирање институција које су политички блиске владајућима мањинским елитама, које на тај начин истичу и своју самопромоцију. И поред највећег броја политичких представника и највеће количине владиних донација, српска мањина, која је од народа постала мањина, још није достигла талијанску, словачку, мађарску мањину које имају знатно развијеније институције одржања и очувања свог идентитета.

ОЕБС и Веће Европе су развиле стандарде мањинских права примењив за европски контекст. Они настоје теорију спојити са различитим интересима различитих центара моћи, те покушати имплементирати те норме у земље кандидата за ЕУ, без претераног мешања у домаће прилике, узимајући у обзир историјске и друштвене околности развоја сваке земље и без наметања које може бити контрапродуктивно. Европске норме мањинског права следе либерални облик мултикултурализма јер су инспирисане либералним вредностима слободе, једнакости и толеранције. Ту лежи један од главних разлога зашто су ти стандарди неприхватљиви националним државама као законодавни облици, а тешко и законодавне регуле налазе примену у животу. Националне државе сматрају да тим стандардима угрожавају своје културне и политичке

идентитете, али је исто тако видљиво и постојање политичке воље и јавне подршке цивилног друштва.³⁶

На свом путу ка ЕУ државе проналазе различите начине избегавања примењивања међународних норми, уверавајући међународну заједницу да мањине нису битно обесправљене у својом настојању за осварењем својих права. У таквом односу, домаћа политика изискује генерисање одрживих политичких утицаја насталих вањском политичком условношћу.

Европски стандарди мањинских права су законодавно конфузни јер немају утемељење на заједничкој правној стечевини европских заједница, недодређено су формулирани у политички нејасним категоријама, а нејасне су и користи које би земља могла имати ако их прихвати. Механизми прихваћања стандарда зависе искључиво од воље државне власти која ће у будућности сигурно бити у могућности схватити и мимо европских стандарда заштите мањина да мањине само могу обогатити друштво у целини, а да ће мере усмерене очувању њихових специфичних карактеристика смањити ризике насилних сукоба. ЕУ даје моделе, а земље кандидати их требају преликати или имитирати базираним на либералним начелима односа према различитости. Међутим, како либерализам схвата однос према различитости од толеранције до недискриминације или коначно до политике признања културне различитости, могућности су биле многобројне.

Хрватска настоји што више неговати свој национални идентитет, максимално прилагођавајући законодавство европским нормама које налажу политику признања различитости. Ипак, реалност показује да се положај мањина може схватити двоструко и као асимилација и као гетоизација. Кроз владине субвенције српској мањини су сваке године дата велика средства за развој културног идентитета, као параван за подршку политичког партнера који своју мањину гетоизира, док демографски подаци показују да се проводи асимилацијски модел.

Гетоизација српске заједнице у Хрватској има све елементе системске и структурне политике. Системске у стратешком значењу, и структурне, у уставном и законодавном уређењу државе. Специфичност овог „модела“ гетоизације српске заједнице евидентна је и по чињеници како је конститутивни народ структурном, насилном демократизацијом „надгласан“ и трансформиран на ниво гетоизираних мањина. У овој „процедури“ учествовали су сви политички фактори већинског и, сада, мањинског српског народа.

36 Vesna Stanković Pejnović, „Identitet srpske manjine kroz prizmu pristupanja Hrvatske EU”, op.cit. str. 7-21.

Гетоизација Срба у Хрватској специфична је и по чињеници што се она не одвија на уском, регионалном подручју. Она обухвата целу територију Хрватске у свим сегментима политичког, економског и културног живота. Елементи овог „тоталног“ гетоизирајућег процеса нису, иманентно, везани за културну сферу. Напротив, она се, гетоизација, огледа у немогућности приступа основним ресурсима: приватној својини, праву на рад, социјалној једнакости, па онда и заштити културног идентитета (верског, језичног, традицијског). Таква системска, политичка гетоизација, аргументована је у стратешким документима свих, као и актуелне, законодавне, извршне и судске власти. Хрватска влада својим документом, нпр. „Оперативни ативни програм за националне мањине – Закључак Владе“³⁷ српској мањини посвећује свега 4 странице, односно, 5 мера. Реч је о програму прагматичних мера финансираних из Буџета хрватске Владе, а за период 2017. до 2020. године.

Чак и површна анализа ових мера потврђује стратегију хрватске политике (политичке) гетоизације јер су све мере фокусиране, на културну, декларативну, а не економску и политичку интеграцију. У подручју економске интеграције хрватска влада декларише како ће „спровести анализу нормативних аката и израдити предлог нових прописа, уз напомену како ће ово бити урађено у „3. кварталу 2017. године.“ Исто тако, у питању „стамбеног збрињавања и бивших носитеља стамбеног права“, наводи се како ће „средства бити осигурана у периоду од 2017. до 2020. године“.

У појединим деловима хрватска Влада задира и у сегмент судских поступака тако што тврди да ће у питању приватне својине, у појединачним судским поступцима, посредовати на „законит начин“. Коначно, Оперативни програм хрватске Владе односи се и на уређење земљишних књига (српске приватне својине), уређење пензионог система (неисплаћених, а стечених пензија), итд. Из наведених, стратешких докумената и мера, евидентно је да „проблему“ права Срба: приватне својине, станарског права, стечених права (пензије, школске нострификације, приватизација), хрватска Влада приступа декларативно, на „дуге стазе“. Разумљиво, гетоизација у политичким, економским и стеченим правима значајно је оптерећење које осим материјалних, повлачи и разна демографска питања.

37 Vidi: „Zaključak Vlade i Operativni programi za nacionalne manjine: za razdoblje 2017.–2020.“ [https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Zaklju%C4%8Dak%20Vlade%20RH%20i%20OP%20za%20nm%20\(3\).pdf](https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Zaklju%C4%8Dak%20Vlade%20RH%20i%20OP%20za%20nm%20(3).pdf).

ЛИТЕРАТУРА

Burgess, Adam, "Critical Reflections on the Return of National Minority Rights to East/West European Affairs", u: *Ethnicity and Democratization in the New Europe*, (ed. Karl Cordell) Routledge, London, 1999, pp. 49–60.

Checkel, Jeffrey, "Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe", *International Studies Quarterly*, vol. 43, no. 1, 1999, pp. 83 –114.

Goldberg, Theo David, "Introduction: Multicultural Conditions", u: *Multiculturalism: A Critical Reader* (ed. Goldberg, Theo David), Blackwell, 1995, pp.1-35.

Inglis, Christine, *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, UNESCO (MOST), 1996.

Kelley, Judith, *Ethnic Politics in Europe: The Power of Norms and Incentives*, Princeton University Press, Princeton, 2004.

Kochenov, Dimitry, „Behind the Copenhagen façade“, *European Integration online Papers*, 2004, 8 (6) (internet), dostupno na: <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2004-010.pdf> (pristupljeno 12.10.2016)

Kymlicka, Will, *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Nye, Malory, „The Challenges of Multiculturalism“, *Culture and Religion: An Interdisciplinary Journal*, (8), 2/2007, pp.109-123.

Radaeli, M. Claudio, „Whither Europeanization: Concept Stretching and Substantive Change“, *European Integration online Paper (EioP)*, 4 (8), 2000, p.3.

Радушки, Нада, „Српска национална заједница на простору Хрватске у другој половини 20. и почетком 21. века“, *Медународни проблеми*, бр. 1151, 2013.

Радушки, Нада, „Проблем избеглиштва у Србији као специфичан вид миграција и могућа решења“, *Гласник*, бр.5, 2000.

Raz, Joseph. „Multiculturalism“. *Ratio Juris* (11), 03/1998, pp.193-205.

Sasse, Gwendolyn „EU Conditionality and Minority Rights: Translating the Copenhagen Criterion into Policy“, *Journal of European Public Policy*, vol. 15, no. 6, September 2008, pp.842–860.

Stanković Pejnović, Vesna, „Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma“, *Migracijske i etničke teme*, 26, br.2/2010, str.169–189.

Stanković Pejnović, Vesna, „Identitet srpske manjine kroz prizmu pristupanja Hrvatske EU“, *Godišnjak za sociologiju* 2011, vol. 7, br. 7, str. 7-21.

Stanković Pejnović, Vesna, „Evropski standardi zaštite manjina – od uvjetovanosti do limitiranosti – slučaj Hrvatske“, *Filozofija i društvo*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, br. 2/2010, str.145-166

Stanković-Pejnović, Vesna, „Prošlost i budućnost multikulturalizma na Jugoistoku Evrope“, *Međunarodni problemi*, br.3/2010, str.463-489.

Taylor, Charles, „The politics of recognition“, u: *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (ed.Amy Gutmann), Princeton University Press, Princeton 1994, pp. 25–74.

Zielonka, Jan, *Europe as Empire: nature of the Enlarged EU*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Vesna Stanković Pejnović

MULTICULTURAL FORM OF SERBIAN MINORITY PROTECTION IN CROATIA - POLITICAL FRAMEWORK OF GETOIZATION

Summary

The paper discusses the implementation of minority members' protection through political and civil rights. On these foundations, liberal multiculturalism considers that it is necessary to introduce group rights in order to be used by minority members, but as individual group members. Liberal multiculturalism's perception of group rights is based on liberal postulates of respect for freedom and individuals' autonomy, at the same time introducing the recognition of diversity imposed by multiculturalism in its conception of minority rights protection. EU promote norms which lack a basis in EU law and do not directly translate into the *acquis communautaire* EU. The case of Croatia shows acceptance of European standards of minority protection in legal area, but with the limits in their implementation. Through the legal framework and recognition of cultural autonomy, in reality, in case of Croatia, there is a ghettoization of the Serbian minority.

Key words: liberal multiculturalism, minority rights, EU, Serbian minority, Croatia

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ РОМА И ЕТНИЧКА ДИСТАНЦА

УДК 316.356.4+323.15(=214.58)

Славица Коматина

*Висока школа струковних студија за васпитаче
„Михаило Палов“, Вршац*

Сажетак

Национални идентитет Рома у Србији обележен је веома неповољним друштвено-економским положајем ове етничке заједнице и израженом етничком дистанцом као последицом тог положаја. Актуелни пописни подаци говоре о хетерогености ромске популације у Србији према етничким обележјима, али и о изузетно неповољној образовној структури која стоји на путу еманципације ромске националне заједнице и развоја њеног националног идентитета. Поједини ромски обичаји који су у супротности са основним људским/дечјим правима и толеранција друштва и државе према њима један су од значајних узрока неадекватне и дефицитарне социјализације ромске деце која се одражава на њихов (не)успех у школи. Очување и неговање ромског језика и побољшање образовног статуса ромске популације издвајају се као основни предуслови развоја ромског националног идентитета.

Кључне речи: Роми, национални идентитет, етничка дистанца, ромски језик, образовање.

НЕКЕ ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РОМСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СРБИЈИ

Две суштинске карактеристике разликују ромску националну мањину у Србији како од конститутивне нације, тако и од осталих националних мањина које у њој живе: различито тумачење и разумевање појма националне мањине, с једне, и њен много неповољнији друштвено-економски положај, с друге стране.

Међутим, то су универзални проблеми са којима се Роми суочавају у свим државама у којима живе и за њихово разумевање битно је поменути околности које су довеле до признавања статуса националне мањине ромској етничкој заједници крајем двадесетог века. Наиме, будући да немају своју националну државу, не полагају право и немају претензије ка некој територији, а ради побољшања њиховог изузетно неповољног друштвено-економског положаја у Европи и широм света, Роми су добили статус националне мањине. „Ипак, ромска нација, чији су припадници расути по целом свету, само је симболична. Појам „нације“ који се користи у европској традицији не примењује се у случају Рома“.¹

У контексту напора да се побољша положај мањина у свету, међународна заједница у другој половини 20. века доноси читав низ докумената који се баве њиховим правима.²

У том периоду и друштвени положај и проблеми Рома у свету постају видљивији, а међународна заједница и ромски активисти и интелектуалци широм света спремнији да се њима позабаве. За разумевање ромског националног идентитета битно је подсетити

1 Анджеј Мирга и Николае Георги, „Ромски народ у историјском контексту“, *Ромолошке студије*, серија I, 3-4/1997, стр. 3.

2 После Првог, као и деценијама после Другог светског рата, међународна заједница бавила се индивидуалистичким приступом правима и слободама појединца и у својим документима није дефинисала националне мањине као субјект заштите. Правима мањина прво почиње да се бави Савет Европе, који 1950. године у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода у члану 14. говори о забрани дискриминације на основу националног и социјалног порекла „што се може сматрати као вођење рачуна о људима који припадају мањинама по основи националног порекла“. Видети: Војислав Становчић, „Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права“, Факултет политичких наука, *Годишњак*, 2008. стр. 488. Видети на: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/05/27-Prof.-dr-Vojislav-Stanov%C4%8Di%C4%87-Pojam-nacionalne-manjine-i-tretiranje-individualnih-i-kolektivnih-prava.pdf> (14. новембра 2013).

Крајем 1960. године Уједињене нације доносе Конвенцију УНЕСКО против дискриминације у образовању која експлицитно говори о „националним мањинама“ и правима припадника националних мањина на образовање на сповеном, тј. матерњем језику. Пар деценија касније, 1992. године, доноси се и Декларација УН о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина. Видети: Славица Коматина, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији*, Висока школа струковних студија за васпитаче „Михаило Палов“, Вршац, 2017, стр. 13.

се да је у Лондону 1971. године одржана прва конференција Међународног ромског конгреса на којој су усвојене ромска застава и химна, као и заједничка одредница ромског националног идентитета, назив „Роми“. На тај начин скренута је пажња међународне јавности на веома неповољан друштвени положај који Роми широм света деле као заједничку карактеристику свог националног идентитета, а државе у којима Роми живе почињу да мобилишу своје снаге ка решавању тих проблема, постепено им признајући статус националне мањине.

„Велика и разнолика ромска заједница пролази кроз процес етногенезе и открива свој културни и политички потенцијал. Она се мења из статуса презрене, непризнате и маргиналне заједнице *Цигана у ромско/Синти* мањину која тражи поштовање и права“.³

Роми у Србији уживају статус националне мањине,⁴ али не користе све могућности које из њега произилазе у мери у којој то чине остале националне мањине.

Када је ромска национална мањина у питању, постоји велика дискрепанција између нормативног уређења права мањина и реалне друштвене праксе. Упркос томе што је и званично статистички потврђено (према последњем пописном податку) да је ромска национална мањина друга по величини у Републици Србији и што су створени бројни институционални предуслови за побољшање њеног положаја и масовније и квалитетније социјално укључивање, у пракси је реализација бројних права знатно отежана, па је реална слика друштвено-економског положаја ромске популације далеко од задовољавајуће и много неповољнија од положаја других националних мањина.

Чињеница је да и сама ромска заједница нема довољно стучних капацитета, недостају едуковани кадрови који би отворили путеве ка неискоришћеним могућностима за остваривање бројних

3 Анджеј Мирга и Николае Георги, „Ромски народ у историјском контексту“, оп. цит., стр.3.

4 Појам *националне мањине* први пут се појављује у Уставу СРЈ из 1992. године, а важећи Устав Републике Србије из 2006. године систематично и свеобухватно уређује права националних мањина и у члану 14, став 2, истиче да *држава јемчи посебну заштиту националним мањинама ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета*. Видети: Устав СРЈ, *Службени гласник СРЈ*, бр. 1/1992. и Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.

И бројни закони баве се овом проблематиком, а она је посебно уређена пре свега Законом о заштити права и слобода националних мањина из 2002. године и Законом о националним саветима националних мањина из 2009. године, са изменама и допунама из 2014. године. Видети: Закон о заштити права и слобода националних мањина, *Службени гласник СРЈ*, бр. 11/2002, *Службени лист СЦГ* бр. 1/2003 – Уставна повеља и *Службени гласник РС* бр. 72/2009 – др. закон и 97/2013 – Одлука УС; Закон о националним саветима националних мањина, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009, 20/2014. – одлука УС и 55/2014.

права у којима уживају припадници осталих националних мањина у Републици Србији. Решењу проблема не доприносе ни малобројни ромски интелектуалци који су заинтересовани да се баве овом проблематиком, јер често немају усаглашен приступ. Нажалост, ни државни органи и институције не могу се похвалити координисаношћу и ефикасношћу.

Када говоримо о положају ромске националне мањине, онда увек треба имати у виду чињеницу да ни ромска, као ни било која друга национална мањина, нису хомогене у погледу друштвених карактеристика њених припадника. Међутим, актулени квантитативни друштвено-економски показатељи о основним структурама ромског становништва говоре у прилог тези да још увек највећи део Рома у Србији живи у беди, сиромаштву и незнању. Бројна истраживања показују да се тај живот углавном своди на мучно свакодневно преживљавање.

Шта нам последњи пописни подаци могу рећи о ромској популацији и у којој мери нас могу приближити разумевању друштвеног положаја Рома и њиховог националног идентитета у Србији? Пошто се ради о најпоузданијим квантитативним подацима, нарочито када су структуре становништва у питању (мада не мислимо ни да је пописан број од 147 604 лица претерано потцењен), њима добијамо најквалитетнију глобалну слику о ромској популацији, какву нам, са методолошке тачке гледишта, не може пружити ниједно парцијално истраживање.

Када су у питању етничке карактеристике, поред *националне припадности* наша статистика прати и *матерњи језик* и *вероисповест* као значајна етничка обележја.⁵

Доминантни језици којима Роми у Србији говоре су ромски и српски. На последњем попису становништва највећи део Рома (две трећине, односно 67%) изјавио је да им је матерњи језик *ромски*, а читавих 30% *српски језик* сматрају својим матерњим, 1% Рома говори *албански*, а одређивали су се и за језике националних мањина које живе у Србији, али на нивоу испод 1%.⁶

Шаролика је и структура према вероисповести: 63% Рома су хришћанске (највише је православца, 56%; затим 3% католика,

5 Према препорукама Конференције европских статистичара за попис становништва и станова УН, којима се усмерава спровођење пописа према јединственим статистичким стандардима са циљем међународне упоредивости, *држављанство* и *земља/место рођења* спадају у обавезна обележја, а *етничка припадност*, *матерњи језик* и *религија* у групу допунских или факултативних обележја. Видети: Нада Радушки, *Националне мањине у Централној Србији-етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 14.

6 *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2011.

2% протестаната и по 1% у категоријама остале – хришћанска и хришћанска – непознато), а 25% припадају исламској вероисповести.⁷

Економска активност и запосленост указују на тежак економски положај ромске популације и њену искљученост из економског живота државе.

Ромска популација у Србији бележи низак ниво економске активности; 41.237 становника или 27,94% ромске популације, према последњем попису становништва, спада у категорију радно активног становништва, док је неактивно читавих 72,06%, односно 106.367 становника. Поређења ради, у укупној популацији тај однос је 41,34% активних према 58,66% неактивних. Ове разлике у стопама активности могу се једним делом објаснити различитим старосним структурама укупног и ромског становништва, односно знатно млађом старосном структуром ромске у односу на укупну популацију, као и изузетно ниском економском активношћу Ромкиња.⁸

Пописне године и стопа незапослености Рома је знатно виша него код укупне популације, 59% према 22%. Међу становништвом Србије које обавља неко занимање, само је 0,73% Рома. У ромској популацији они чине 11,4%, са великом диспропорцијом по полу: 78% мушкараца и 22% жена.⁹

Један од основних разлога искључености Рома из друштвеног и економског живота је њихова изузетно неповољна образовна структура: 71% Рома нема никакву школску спрему, 23,8% има завршену основну школу и 4,4% завршило је средњу школу. Вишу школу завршило је 0,3%, а високу школу/факултет/академију 0,2% Рома.¹⁰

ИЗАЗОВИ ОДРЕЂЕЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У СВЕТЛУ ЕТНИЧКЕ ДИСТАНЦЕ ПРЕМА РОМИМА

Проблеми одређења ромског националног идентитета прозиласе из потешкоћа у дефинисању Рома као националне мањине, ако под националном мањином подразумевамо део нације који не живи у својој националној држави, него у другој, најчешће сусед-

7 Занимљиво је да се чак 9% испитаника ромске националности нису изјаснили којој вери припадају, што са 3% у категорији “непознато” доводи до податка да се сваки осми Ром није изјаснио по овом питању. Пописни подаци резултат су посебне обраде података Републичког завода за статистику. Видети: Славица Коматина, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији*, оп.цит. стр. 38.

8 Исто, стр. 41-45.

9 Исто, стр. 45.

10 Исто, стр. 68.

ној.¹¹ Роми су давно напустили своју државу и упркос томе што међу историчарима, лингвистима и етнологима постоји сагласност о индијском пореклу Рома,¹² они сами немају, с једне стране, осећај припадности „матичној“ држави, а с друге стране, ни њену заштиту, као што је то случај са другим националним мањинама. При том не треба сметнути с ума да Роми, упркос својој великој мобилности, вековима живе на територијама појединих држава, па су тако присутни и у Србији.¹³

Ако пак користимо најчешће употребљаване критеријуме за одређење нације, односно националне мањине, као што су култура, традиција, заједничко порекло, језик и вера, онда се проблеми одређења Рома као националне мањине још више усложњавају.¹⁴ Према приказаним последњим пописним подацима, њихова етичка обележја су у великој мери хетерогена, по чему се не разликују од осталих припадника своје етничке групе широм Европе и света.

Многи аутори покушавали су да у тој великој разноликости пронађу суштинску карактеристику која одређује ромску националну мањину, али будући да се ради о веома разуђеној друштвеној групи, можда је правилније говорити о идентитетима, него о идентитету Рома, имајући у виду дуготрајну везаност појединих група Рома за одређено поднебље, односно територију и преузимање језика, вере, обичаја и других културних елемената већинског становништва.

Један од наших најпознатијих Рома и ромолога, филозоф Рајко Ђурић, језик и веровања сматра главним носиоцима ромског

11 *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, стр. 381. и 386.

12 Видети: Драган Тодоровић, „Роми на Балкану и у Србији“, *Теме*, 4/2011; Татомир Вукановић, *Роми (Цигани) у Југославији*, Нова Југославија, Врање, 1983; Рајко Ђурић, *Сеобе Рома*, БИГЗ, Београд, 1987.

13 Према Татомиру Вукановићу, на Балкану су се први пут појавили средином 11. века, а Тихомир Ђорђевић наводи податак да је најстарији попис Рома спроведен у Османлијском царству 1491. године. Видети: Тихомир Ђорђевић, *Наши народни живот*, том 2. књ.6, Просвета, Београд, 1984.

14 Франческо Капоторти 1970-их година у извештају Уједињеним нацијама предложио је свеобухватну и често цитирану дефиницију: „мањина је група бројчано мања од осталог преовлађујућег становништва неке државе, чији чланови, држављани те државе, имају етничке, верске или језичке карактеристике различите од осталог становништва и показују осећање солидарности у очувању своје културе, традиције, религије и језика.“ Видети: Francesco Capotorti, *Study on the Right of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, New York, 1991.

Према Пепорукама Парламентарне скупштине Савета Европе (број 1201 из 1993. године), али која нема обавезујући значај, национална мањина представља групу лица у једној држави која „пробива на територији те државе и њени су држављани; одржава са том државом дуготрајне и чврсте везе; показује посебне етничке, културне, верске или језичке карактеристике; заступљена је у довољном броју, мада мањем од броја осталог становништва те државе или области; и мотивисана је жељом да очува оно што конституише њихов заједнички идентитет, нарочито њихову културу, традицију, религију и језик“. Видети: *Националне мањине и право*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, Хелсиншке свеске, бр. 15/2002, стр. 16.

идентитета. „Након егзодуса, ромски језик и веровања постали су главни чувари културне, духовне и литерарне баштине. На путу од Авганистана, преко Ирака, Сирије, Турске, до Балкана, они су долазили у контакт са многим народима, различитих језика и књижевне традиције, па су промене захватиле и њихов културни живот. Али језгро тог пређашњег живота, почев од имена божанстава и личних имена, симбола, преко препознатљивог начина живота, закључно са системом културних вредности, опстало је“.¹⁵

Ромска етничка заједница, нажалост, још увек има много већих проблема од утврђивања националног идентитета, посебно имајући у виду чињеницу да он представља феномен по себи, јер се одржава вековима са невероватном жилавошћу. Ипак, чини се да се управо неки од тих проблема, а мислимо у првом реду на егзистенцијалне проблеме и препреке везане за спору еманципацију, доживљавају као део ромског националног идентитета.

Тодоровић језгровито описује друштвени положај Рома на следећи начин: резиденцијална (просторна) сегрегација (живот у гето насељима/махалама); масовна незапосленост или обављање најмање плаћених, нецењених и стигматизирајућих послова (чистачи улица, радници на гробљима и у мртвачницама, помоћни радници у фабрикама); блокираност могућности школовања (висок проценат неписмених и оних са несвршеном основном школом и занемарљив проценат појединаца са вишом или високом стручном спремом); низак ниво здравствене и социјалне заштите, те одсуство политичке партиципације и међународног организовања као ресурса мобилизације за очување етничког и културног идентитета.¹⁶

„Изоловани и просторно у својим махалама, и социјално, јер су скоро потпуно искључени из друштвеног живота, сегрегисани и дискриминисани на сваком кораку, неписмени, незапослени, немоћни... Роми су у своју културу уткали елементе културе сиромаштва, јер култура сиромаштва представља својеврсну стратегију за преживљавање најсиромашнијих“.¹⁷

Рајко Ђурић сматра да стигматизација и дискриминација обележавају живот Рома од самог рођења и да чине део њиховог како колективног, тако и незаобилазни елемент личног идентитета.¹⁸

Радушки сматра да је основна одлика идентитета Рома што је у сталним променама и подсећа на „ситуациони“ ромски иденти-

15 Рајко Ђурић, *Историја ромске књижевности*, Књижевна општина Вршац, Вршац, 2010, стр. 25.

16 Драган Тодоровић, „Роми на Балкану и у Србији“, оп.цит. стр.1139.

17 Славица Коматина, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији*, оп.цит. стр. 26.

18 Рајко Ђурић, „Идентитет Рома у оквиру научнотеоријских парадигми“, у зборнику: *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (уред. Тибор Вараци и Горан Башић), САНУ, Београд, 2012, стр. 26.

тет, односно чињеницу да се они у извесним околностима одричу свог националног идентитета и декларишу као припадници других националности.¹⁹

Анализирајући резултате истраживања етничке и социјалне дистанце према Ромима, Миладиновић констатује да су њихово генерацијско сиромаштво и начин живота који оно продукује основни узроци веома високе социјалне дистанце која постоји према Ромима у нашем друштву: „У случају Рома јасно је да је култура сиромаштва трајно, вишегенерацијско стање, да се ради о маргиналној етничкој и социјалној категорији (класи) која је вечно живела на ободу цивилизације осматрајући из својих сламова њима паралелан свет који је живео и функционисао по сасвим другачијим социјалним обрасцима и који као такав није имао разумевања ни за њихову културно-историјску различитост нити за њихово сиромаштво и беду“.²⁰

Велике предрасуде које постоје у нашем друштву према ромској популацији упорно одржавају социјалну, просторну и сваку другу могућу дистанцу према овој друштвеној групи, чији се припадници управо поистовећују са својим друштвеним положајем, положајем етно-класе, која је у сваком друштву позиционирана на самом дну друштвене лествице и стилу живота којима су они принуђени да живе. Међутим, није лако бити чист, здрав, лепо обучен и нахраћен, ако живите у уцерици склепаној од картона, без струје, воде и грејања.

Култура сиромаштва која се, поред осталог, одликује солидарношћу, узајамним помагањем и великим ослањањем на пријатељске/комшијске/родбинске везе, у случају ромске етничке заједнице заснована је и на дубоко укорењеним традиционалним односима и патријархалним обрасцима понашања у породици, од којих су неки у сукобу са временом у коме живимо.

Критикујући обичај раног склапања брака код ромске популације, Коматина указује како на бројне штетне последице овакве праксе, тако и на индиферентност државе према жртвама кршења људских права, ако оне припадају ромској етничкој заједници: „Упркос томе што се залажемо за права националних мањина и за њихове слободе да упражњавају своје обичаје, сматрамо да не треба толерисати оне који су у супротности не само са нашим законодавним системом, већ и са прокламованим универзалним људским/

19 Нада Радуски, *Идентитет и интеграција Рома у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 36-37.

20 Слободан Миладиновић, „Етничка и социјална дистанца према Ромима“ *Социолошки преглед*, вол. XLII, 03/2008, стр. 434.

дечјим правима. Уређена држава треба да обезбеди једнака права и обавезе за све своје грађане, а посебно да штити оне категорије које немају никакве шансе да се заштите саме“.²¹

Све што стоји на путу еманципације ромске популације стоји и на путу њеног бољег позиционирања у српском друштву и држави и побољшања међуетничких односа између Рома и припадника како већинске популације, тако и осталих националних мањина. А без еманципације, етнички идентитет Рома нема своју реалну развојну перспективу.

ОБРАЗОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ КРИСТАЛИЗАЦИЈЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА РОМА И СМАЊЕЊА ЕТНИЧКЕ ДИСТАНЦЕ

Када је у питању проблематика идентитета ромске националне мањине, чини се да су проблеми ромског језика и образовања кључни елементи његовог развоја.

Имајући у виду забрињавајуће размере необразованости ромске популације, упрокос свим предузетим мерама, не можемо, а да се не сложимо са Александром Митровић да је, са становишта интеграције Рома у друштво, укљученост у образовни систем један је од најактуелнијих „ромских проблема“.²²

Резултати истраживања образовања Рома, спроведени методом случаја једне групе ромске деце, говоре о бројним, кумулативним и често непремостивим тешкоћама са којима се она суочавају у образовном процесу: од неприпремљености за полазак у школу, недовољног познавања српског језика, социјално-културне депривације, недостатка подршке родитеља, неразумевања између родитеља и школе, до некритичког сагледавања образовно-васпитног рада и одговорности самог наставног кадра и неодговорног понашања родитеља који их привремено одводе у иностранство. Сагледавајући све околности и све актере образовног процеса, ауторка истраживања закључује да је за побољшање укупне образовне структуре ромске популације потребно да се истовремено испуне три услова, односно да друштвена заједница пружи подршку ромским породицама у нези, васпитању и образовању деце у што ранијем узрасту кроз максималан

21 Славица Коматина, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији: друштвени изазови и одговори.*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Ниш, 2016, стр. 292.

22 Александра Митровић, “Уводно излагање”, у зборнику: *Цигани/Роми у прошлости и данас.* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 2000, стр. 163.

обухват деце јаслицама и вртићима; да обезбеди свим Ромкињама, а посебно ромским мајкама, адекватан приступ образовању и стручном усавршавању, јер је њихова еманципација не само предуслов побољшања сопственог положаја, стицања независности у породици и друштву, већ и предуслов њихове оспособљености за пружање адекватне васпитне и социјализаторске подршке деци у образовном процесу и, истовремено, обезбеђивање услова за економску еманципацију ромске породице, односно радно ангажовање Рома са постојећим образовним статусом, уз стимулативне мере за наставак школовања.²³

Такав приступ образовању требало би да омогући целој породици просперитет и друштвену афирмацију и да доведе до постепеног укидања праксе малолетничких бракова и бракова у којима су мајке психофизички незреле девојчице, што има трајне и далекосежне негативне последице по социјализацију ромске деце и њихов (не)успех у школи.

Право на образовање је основно људско право, али је и посебно заштићено колективно право када су националне мањине у питању. Актуелним законодавством омогућено је националним мањинама школовање на матерњем језику, али за спровођење те праксе, када су Роми у питању, не постоје реални услови. Пре свега, наш образовни систем није у стању да реализује наставу на ромском језику, што због драстичног недостатка кадрова на свим нивоима образовања, што због велике дисперзивности ромске популације на читавој територији Србије, по чему се она разликује од других националних мањина које су концентрисане на појединим територијама.

С обзиром на дугогодишње искуство у раду са ромском популацијом и имајући у виду и поштујући расположење самих Рома, не сматрамо да би настава искључиво на ромском језику на свим нивоима образовања била решење образовних проблема Рома. Чак и када би постојали сви организациони, материјални, технички и кадровски услови да се она реализује, са становишта друштвене инклузије Рома у српско друштво то би био потпуни промашај.

С друге стране, ромски језик је изузетно важан за очување и развијање ромског националног идентитета и треба да буде интегрални део образовног система на нивоу који ће омогућити Ромима не само да га очувају, већ и да га развијају, осавремењују и обогаћују и да на том основу развијају своју културу и самосвојност. Зато је битно да се он учи на свим нивоима образовања.

23 Славица Коматина, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији: друштвени изазови и одговори.*, оп.цит. стр. 276-296.

Наш образовни систем уводи проучавање *ромског језика са елементима националне културе* у основне школе крајем двадесетог века, у појединим местима у Војводини. Стандардизација ромског језика у Србији трајала је дуго и завршена је 2013. године, тако да од школске 2015/2016. године овај предмет почиње да се изучава у основним школама на територији целе Србије. Током наредне, школске 2016/17. године ромски језик учи као изборни предмет 1.188 ученика свих разреда у 75 основних школа у Србији. Недостаје изучавање овог предмета у средњим школама. Што се тиче високошколских установа, ту такође Војводина прва уводи наставу на ромском језику која се са успехом реализује у Високој школи струковних студија за васпитаче „Михаило Палов“ из Вршца од школске 2009/2010. године. Савремени ромски језик изучава се као изборни предмет на Филолошком факултету у Београду од школске 2015/2016. године.²⁴

Иако су промене споре, а резултати можда скромни, чињеница је да је покренут процес инклузије ромске популације и створени неки предуслови за побољшање њеног друштвеног положаја.

Имајући у виду наведене пописне податке о образовној структури ромске популације, очигледно је да је системска, континуирана и квалитетна друштвена подршка неопходна на путу њихове еманципације, побољшања образовног статуса као најефикаснијег канала друштвене покретљивости, и проучавања ромског језика и културе као неопходних предуслова кристализације њиховог националног идентитета у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

Вукановић, Татомир, *Роми (Цигани) у Југославији*, Нова Југославија, Врање, 1983.

Ђорђевић, Тихомир, *Наш народни живот*, Просвета, 1984.

Ђурић, Рајко, „Идентитет Рома у оквиру научнотеоријских парадигми“, у зборнику: *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (уред. Тибор Варади и Горан Башић), САНУ, Београд, 2012, стр. 17-29.

Ђурић, Рајко, *Историја ромске књижевности*, Књижевна општина Вршац, Вршац, 2010.

²⁴ Подаци добијени љубазношћу др Марије Александровић, која је једини предавач ромског језика у обе поменуће високошколске установе.

Ђурић, Рајко, *Сеобе Рома*, БИГЗ, Београд, 1987.

Закон о заштити права и слобода националних мањина, *Службени гласник СРЈ*, бр. 11/2002, Службени лист СЦГ бр. 1/2003 – Уставна повеља и Службени гласник РС бр. 72/2009 – др. закон и 97/2013 – Одлука УС.

Закон о националним саветима националних мањина, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2009, 20/2014. – одлука УС и 55/2014.

Коматина, Славица, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији*, Вишока школа струковних студија за васпитаче „Михаило Палов“, Вршац, 2017.

Коматина, Славица, *Актуелни проблеми образовања Рома у Србији: друштвени изазови и одговори*. Докторска дисертација, Филозофски факултет, Ниш, 2016.

Миладиновић, Слободан, „Етничка и социјална дистанца према Ромима“ *Социолошки преглед*, вол. XLII, 03/ 2008, стр. 417-437.

Мирга, Анджеј и Георги, Николае, „Ромски народ у историјском контексту“, *Ромолошке студије*, серија I, 3-4/1997, стр. 3-47.

Митровић, Александра, „Уводно излагање“, у зборнику: *Цигани/Роми у прошлости и данас* (уред. Милош Мацура), САНУ, Београд, 2000.

Националне мањине и право, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, Хелсиншке свеске, бр.15, 2002.

Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2011.

Радушки, Нада, *Идентитет и интеграција Рома у Србији*, Институт за политичке студије, Београд. 2015.

Радушки, Нада, *Националне мањине у Централној Србији-етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.

Социолошки лексикон, Савремена администрација, Београд, 1982.

Становчић, Војислав, „Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права“, *Годишњак*, Факултет политичких наука, 2008. стр. 479-503. <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/05/27-Prof.-dr-Vojislav-Stanov%20i%208Di%2087-Pojam-nacionalne-manjine-i-tretiranje-individualnih-i-kolektivnih-prava.pdf>, 14. новембра 2013.

Тодоровић, Драган, „Роми на Балкану и у Србији“, *Теме*, 04/ 2011, стр. 1137-1174.

Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.

Устав СРЈ, *Службени гласник СРЈ*, бр. 1/1992.

Capotorti, Francesco, *Study on the Right of persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, United Nations, New York, 1991.

Славица Коматина

NATIONAL IDENTITY OF THE ROMA AND ETHNIC DISTANCE

Summary

National identity of Roma in Serbia has been marked by very unfavorable socio-economic position of this ethnic community and the pronounced ethnic distance as a result of this position.

The current census data reveal the heterogeneity of the Roma population in Serbia according to ethnic characteristics, as well as the extremely unfavorable educational structure that stands in the way of emancipation of the Roma national community and the development of its national identity. Some Roma customs that are contrary to basic human / child rights and the tolerance of society and the state towards them are one of the major causes of inadequate and insufficient socialization of Roma children, which reflects on their (un) success in school.

Preserving and fostering Romani language and improvement of the educational status of the Roma population stand out as the basic preconditions for the development of Roma national identity.

Keywords: Roma, national identity, ethnic distance, Roma language, education.

REQUIEM ZA IDENTITET I NACIJU

UDK 323.1+316.356.4

Robert Blagoni

Sveučilište Jurja Dobrile, Filozofski fakultet u Puli

Sažetak

Rad je posvećen pojmovima i stvarnostima nacije, identiteta i dijaloga kao mjere odnosa među ljudima, zajednicama, nacijama i etnijama. Značenje i smisao riječi nacija, nacionalno odnosno narod i narodno, etnos ili etnija, identitet kao i njihov heuristički potencijal ogledaju se u ishodima njihove uporabe i primjene, njihovog tumačenja i njihove pretvorbe u društvene stvarnosti. Cilj je rada doprinijeti razumijevanju spomenutih pojmova na dijakronijskoj i sinkronijskoj razini. Krićka metoda raščlambe omogućava sagledavanje pretvorbe pojmova nacije, identiteta i dijaloga u prošlosti i sadašnjosti kao i njihovo moguće ponovno promišljanje u budućnosti. U tom smislu polazište je distanciranje nacije od nacionalizma i njezine revalorizacije u kontekstu nadilaženja njezinih okvira isključivosti.

Ključne riječi: nacija, identitet, nacionalni identitet, identitet nacije, nacionalizam, dijalog.

UVODNE I METODOLOŠKE NAPOMENE

Ovaj je rad dvostruko obilježen. Sadržajno, jer je plod dugogodišnjih istraživanja višejezičnosti i višekulturalnosti pojedinaca, multikulturalnosti i multijezičnosti¹ teritorija, zajednica i pojedinaca u kojima je nacionalno, političko i etničko uvijek na marginama jezičnog i u sjeni kulturnog. Etnometodološki, zbog moje višejezične, višekulturalne i višenacionalne prirode koja je i znanstveno i životno određena komunikacijskim, kulturnim i političkim prostorima politički odmetnute Istre, ideološki dvostruko zatočene Hrvatske, povijesno falsificirane Jugoslavije, kulturno i civilizacijski idealizirane Italije, kulturno i civilizacijski devalviranoga Balkana, ljubljene Evrope u procesu njezinoga konstruktivnog raspadanja i usamljenoga planeta kojeg je nemoguće zauvijek napustiti ali u kojem je napuštanje svijeta obvezujuće. Istra kao antropolingvističko znanstveno odredište u kojem se prostori identifikacije preklapaju nudi i omogućava povijesno privilegirani pogled na identitet, nacionalno, regionalno, lokalno jer je mjesto u kojem pojedinci ili ne uspijevaju zamesti tragove osobne nedosljednosti ili od svoje kulturne, jezične, povijesne i političke navodne nedosljednosti stvaraju bedeme svoje osobne dosljednosti. Prvi su primjerice čas Istrijani, čas Hrvati, čas Talijani, čas Jugoslaveni, čas Evropljani i nažalost nerijetko Balkanci. Drugi su istovremeno Istrijani, Hrvati i Talijani, djelomično ili u cijelosti južni Slaveni, službeno sada već davno Jugoslaveni, civilizacijski Evropljani i srećom samo ponekad Balkanci.

Dvostruka obilježenost rada čine ga prema temi zbornika posrednim i subjektivnim. Takvi su i tonovi njegove polifonijske prirode. Ton eseja, ton pamfleta, ton panegirika, ton epitafa koje objedinjava objektivnost znanstvenog pristupa pojmovima i stvarnostima identiteta, nacije, nacionalizma, etnosa i odnosa koji je za ovu priliku metonimijski prepoznat u dijalogu.

Spomenuti pojmovi koji čine polazišta ovoga rada obilježeni su i nerijetko opterećeni leksikografskom i terminološkom željom da ih se jasno definira i zauvijek odredi u njihovoj pojmovnosti. Ponekad u namjeri da doprinesemo otkrivanju tek malog i po sebi možda beznačajnog aspekta složenosti njihove prirode bez obzira je li riječ o terminima, pojmovima ili društvenim stvarnostima, ponekad zbog želje da budemo zapamćeni eventualnim terminološkim i leksikografskim podvigom ako uspijemo pridobiti pažnju publike.

Značenje i smisao riječi nacija, nacionalno odnosno narod i na-

¹ Multikulturalnost i multijezičnost odlike su nekog komunikacijskoga prostora, a višejezičnost i višekulturalnost su odlike pojedinaca koji neki prostor čine multikulturalnim i multijezičnim. U talijanskom jeziku, odakle potiče ovo razlikovanje, razlika je izražena prefiksima *-multi* i *-pluri*.

rodno, etnos ili etnija, identitet kao i njihov heuristički potencijal ogleđaju se u ishodima njihove uporabe i primjene, njihovog tumačenja i njihove pretvorbe u društvene stvarnosti. Nacija i nacionalno u ovom su radu uporabljani kao internacionalizmi za narod i narodno i kao istoznačnice za etnos i etničko. Razlog ovog terminološkog i pojmovnog poistovjećivanja je u njihovoj komparativnoj identičnosti prema pojedincu. Naime, njihova pasivna negacija je pojedinac prožet sviješću važnosti *cogitora* i epigenetske prirode *cogita*, dok je njihova aktivna negacija masa. Masa koja je iznjedrila populizam u svim njegovim nijansama: kao mjesto oslobađanja od odgovornosti (deresponsabilizacije) pojedinca i kao mjeru njegova osobnog srozavanja; kao zajedničko, kolektivno zaduživanje nekulturom da bi se prikrilo osobno kulturno siromaštvo; kao nekultura plenuma koja ukida kulturu kvoruma; kao mjesto gdje odlučuju samo prisutni i zatečeni; kao izvor proizvoljnosti koja je djelo ili kobnog slučaja ili promišljenog manipuliranja; kao privilegirano mjesto institucionalizacije i legitimacije svakog prošlog, sadašnjeg i budućeg totalitarizma; kao hropac uljudene zajednice ljudi bez obzira je li terminološki riječ o naciji, narodu ili etniji.

Zla kob koja prethodi zadušnici, a koju priziva pojam *requiem* iz naslova, ublažena je značenjem i smislom njegove istoznačnice *misa uskrsnuća* jer je dosljednija uljudbi koja ju je iznjedrila ali i jer je bliža namjeri kritičkog pogleda na predmete istraživanja u ovome radu.

IDENTITET²

Identitet je iz razvojne perspektive konstrukcija iz rane adolescencije³ - i vrlo često ostaje rano adolescentna konstrukcija - koju slikovito prikazujemo kao proces neprekidnog i opetovanog slikanja i preslikavanja predodžbe o sebi tijekom našeg života u kojemu je stvaranje ipak nešto veće od stvorenog. Stvaranje identiteta, a to vrijedi i za etnički, nacionalni, jezični, osobni kao i za seksualni u tijelu kodificirani identitet, kaotičan je proces koji može i ne završiti.⁴ Tako, vrlo rijetko ili skoro nikada ne vjerujemo u zamrznutu sliku objavljenog. I to istom

2 Vidi: Robert Blagoni, „Na tromedi jezika, identiteta i etničnosti“, u zborniku: *Bertošin zbornik: zbornik u čast Miroslava Bertoše* (urednik: Ivan Jurković), Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Pula – Pazin, knj. 3, 2013, str. 477-495, gdje je dio teksta ovog poglavlja u ovom radu objavljen u kontekstu razmatranja odnosa jezika, etničnost, jezika i etnolingvistike vitalnosti.

3 Erik H. Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, Faber, London 1967.

4 Paul Gilroy, „British Cultural Studies and the Pitfalls of Identity“, u knjizi: *Black British Cultural Studies*, (priredili: Houston A. Baker JR., Mantia Diawara i Ruth R. Lindeborg), University of Chicago Press, Chicago 1996., str. 238.; citirano u: James Clifford, „Prendere sul serio la politica dell'identità“, *aut aut*, br. 312 (2002), La Nuova Italia, Milano, str. 98.

strašću kojom ga objavljujemo i branimo. Jer identitet je uvijek identitet drugoga ili identitet u očima drugoga. Biti nešto (i netko) znači biti nešto (i netko) negdje i nekome. Princip prevrtljivosti iskazanog identiteta vrijedi kako za pojedinca koji promišlja i (po)kazuje svoj identitet, tako i za pojedince čiji se identitet promišlja i (pro)kazuje. Reći svoj identitet znači priznati ga drugome. Trenutak u kojem priznajemo da smo *nešto* uvijek je prilično nezgodan. Priznanje je uvijek svojevrsna samoizdaja. Bol traganja za identitetom liječimo katarzom otkrića i otkrivenja identiteta. Identitet doslovce objavljujemo, a objavi uvijek prethodi epifanija, trenutak ushićenja u samoobjašnjenju. Zato je sama objava tako dramatična, zato smo tijekom objave ili previše ponosni ili previše samozatajni. Zato možemo biti samo nešto (i netko) ili ništa (i nitko); zato želimo da drugi bude tek nešto ili baš ništa.

Identitet se pokazuje kao proces stvaranja i priznavanja koji predstavlja hijerarhizaciju razina kategorizacije osobne pripadnosti i osjećaja zajedničke pripadnosti koja idealno uključuje i povezuje nadređenu razinu osobnog identiteta kao ljudskog bića, međurazinu društvenog identiteta i podređenu razinu osobnog identiteta⁵.

Psihosocijalno tumačenje identiteta poima ga kao složeni fenomen koji proizlazi iz svijeta subjektivnosti⁶, a čine ga društvene i psihološke sastavnice. To je proces koji se događa u pojedincu ali proizlazi iz njegova odnosa prema društvenom, ali i iz odnosa društva prema njemu. Takav je pristup zasnovan na razlikovanju i razgraničenju pojedinca i grupe, čovjeka i društva i na ograničenost pojedinca na njegovo tijelo, a društva na njegove institucije, te na sukobu između pojedinca i društva koji se manifestira kao fenomenologija ideologije i komunikacije.⁷

Sadržajno, identitet je fenomen pretvorbe subjekta u objekt; trenutak u kojem netko postaje nešto; mjesto instrumentalizacije subjekta. Formalno, identitet je institucija kontrole, način da sebe i drugoga svrstamo i uvrstimo u okvire razlike; način da sebe i drugoga zadržimo u

5 John C. Turner, Michael A. Hogg, Penelope J. Oakes, Stephen D. Reicher i Margaret S. Wetherell, *Rediscovering the Social Group: a self-categorisation theory*, Blackwell, Oxford 1987.

6 Polazeći od pretpostavke da se sebstvo stvara uvijek na narativan način i da je ono uvijek rekonstrukcija, Ricoeur (Paul Ricoeur, *Sé come un altro*, Jacca Book, Milano 1993.) razlikuje *identitet idem* (identitet *idem* ili *memetè*) i *ipsentitet* (identitet *ipse* ili *ipseité*). Očuvanje i postojanost kolektivnog bića tijekom procesa neprestane promjene je *identitet ipse*, dok je ponavljanje identičnog *identitet idem*. Bez obzira što je narativna teorija identiteta hermeneutičke prirode i što se tiče prvenstveno osobnog identiteta njena je uloga značajna u oslobađanju identiteta od naturalističke skorenosti. Vidi: Anna Maria Rivera, "I paradossi dell'identità fra locale e globale", *aut aut*, br. 312 (2002.), La Nuova Italia, Milano, str.187.

7 Serge Moscovici, "La domaine de la psychologie sociale", u knjizi: *Psychologie sociale* (priredio: Serge Moscovici), PUF, Paris 2003., str. 5-22.

okvirima prihvatljive različitosti i/ili neprihvatljive raznolikosti.

Identitet, bez obzira je li riječ o etničkom, nacionalnom, jezičnom, osobnom, rodnom ili seksualnom, uvijek je pitanje granice. On je moguć samo kao razlikovanje gdje nešto završava i gdje nešto drugo započinje.⁸ Jedinica i mjera identiteta je pojedinac i kada je podvojen. Koliko god bili podvojeni, pojedinci u jednoj fizičkoj osobi mogu biti samo jedan po jedan. Razvili smo teorije identiteta, ukazali smo na važnost jamstava politike identiteta, a da pri tom nismo odredili principe legitimiranja razlike. Svako promišljanje identiteta započinje u razlici, a ne u istosti ili sličnosti. Granica kao mjesto prepoznavanja i utvrđivanja identiteta fizički predstavlja razliku. Razlika zato nužno mora biti minimalna; do te mjere minimalna da je unatoč svojoj formalnoj minimalnosti, koja ju skoro izjednačava sa sličnosti i istosti, sadržajno maksimalna i zato neupitna. Posljedično, svaki je nositelj razlike nedodirljiv. Razlika je potrebna kako bismo mogli uspostaviti arbitrnost granice. Ali razlika mora biti takva da ne omogućava proces apsolutizacije granice.

Nacionalni identitet može imati dva značenja. Može biti poiman kao udio nacionalnog u identitetu pojedinca i kao identitet nacije. U prvom značenju, nacionalni identitet dio je osobnoga identiteta, a njegova najveća opasnost je u potpunom i bezuvjetnom preuzimanju prostora identifikacije pojedinca. Svesti se na nacionalno, na etničko ravno je društvenom samoubojstvu. Što je zajednica manja to je samoubojstvo brže i lakše. Nacija, etnos ili zajednica posvećena bilo kakvoj isključivosti mogu samo nestati u tržištu prijateljstva, ljubavi, znanja, kulture, umjetnosti i principa dijeljenja koje ih pokreće. U njegovom drugom značenju, poiman kao identitet nacije, zanimljiv je samo kao semiotički sustav kojeg je moguće analizirati, tumačiti i uspoređivati s drugim takvim sustavima. Njegova apsolutizacija, kao i njegova relativizacija, nisu odlike identiteta nacije kao semiotičkog sustava već predmet i ishod njegove ideologizacije i njegove manipulacije.

LOGIKAMA PROTIV ISKLJUČIVOSTI

Nacije, narode, etnose ili etnije u najširem značenju definiramo kao skupine pojedinaca koje povezuje ideja o postojanju skupa zajedničkih antropoloških, jezičnih, političkih, povijesnih odlika čiji suodnos u pojedincu tvori odnosni i vrijednosni sustav koji nazivamo kulturom.

⁸ O granici kao mjestu gdje nešto započinje vidi: Martin Heidegger, *Saggi e discorsi*, Mursia, Milano, 1976, str. 103.

Nacije, narodi, etnosi ili etnije su zajednice čiju koherentnost jamči navodno posebna kultura⁹, poseban jezik, zasebna povijest i specifično podrijetlo, ali čiju kohezivnost mogu održati samo ideologije kulture, jezika, povijesti i podrijetla,

Pogledamo li navedene kriterije uspostave nacionalnog i/ili etničkog (identiteta) vidjet ćemo da unutarnja logika svakog kriterija poništava pretpostavljenu ili traženu ideološku krutost i isključivost cjeline koju kriteriji uspostavljaju i definiraju.

Ideologija etničkog podrijetla i obiteljskog pedigreea ima svoje dvostruko otrežnjenje u genetici. Na koncu, potičemo iz istog ili tek nekoliko istih mjesta i od istih pra-predaka¹⁰. Geni koliko god bili kameni skloni su promjeni i miješanju koje ideologija etničkog podrijetla i rodoslovni čistunci toliko preziru. Ideologiju podrijetla pobija dvostruka genealoška logika uzaludne nepobitnosti i nepobitne uzaludnosti podrijetla. Nemoguće je inzistirati na usvojenom podrijetlu pred evidencijom genetske analize koja ga negira. Nijedna genetska analiza, koliko god bila znanstvena, neće izbrisati i dokinuti usvojeno podrijetlo. Nacija kao izjednačavanje i okrupnjivanje (komasacija) u etnosu rastvara etos pojedinca koji omogućava uspostavu kontinuiteta kulture. Nacija opravdana podrijetlom je isključiva jer nitko nikada i ni na koji način ne može usvajanjem nadomjestiti urođeno. U konačnici, ignoriranje logike podrijetla, pretvara naciju u mjesto kloniranja identiteta nacije i inkuliranja nacionalnog identiteta.

Logika jezika je logika izraza. Svejedno je odakle izraz dolazi. Važno je da je najbolji vodič sadržaja. Nacionalni identitet zasnovan na jeziku morat će prihvatiti civilizacijski doprinos kulturnog i komunikacijskog prostora. Okupljanje oko nacionalnog jezika omogućuje opismenjavanje i obrazovanje ali ne jamči uspjeh pedagogije i dobrog odgoja.

Logika politike je logika društvenog prevrata i individualnog obrata. Dosljednost je u logici politike tehnički smetnja, a sadržajno slabost. Njihova sprega ostavlja čovjeka samog i bez izbora pred iskušenjem moći. Ali nitko nema opravdanje za pad pred iskušenjem i u iskušenje moći, jer zlo ne poznaje našu dušu.¹¹

Logika povijesti je logika slabovidne selekcije i kombinacije. Nacionalni identitet zasnovan na povijesti mora se suočiti sa zajedničkom prošlosti u povijestima drugih nacija.

9 Roland J. L. Breton, *Etnie, lingue e popoli della terra*, Ulisse Edizioni, Torino 1988., str. 4.

10 Vidi: Luigi Luca Cavalli-Sforza, *Geni, popoli e lingue*, Adelphi, Milano, 2001; Luigi Luca Cavalli-Sforza, *L'evoluzione della cultura*, Codice edizioni, Torino, 2008; Luigi Luca Cavalli-Sforza, Paolo Menozzi i Alberto Piazza, *Storia e geografia dei geni umani*, Adelphi, Milano, 1997.

11 Da zlo poznaje našu dušu, nikada ne bi gubilo vrijeme nudeći se svakome. U biblijskom iskušenju kruha, prestiža i moći (Mt 4. 1-11) pronalazimo dokaz i upozorenje da se zlu možemo isključivo prepustiti, da se zlu možemo samo dobrovoljno predati.

Logika kulture je logika sadržaja. Ako smo posvećeni sadržaju onda ga cijenimo u bilo kojem izrazu. Kultura nameće poimanje nacije kao mjesta ostvarenja pojedinca kroz individualni, osobni doprinos stvaranju, održavanju i bogaćenju zajedništva u kulturi. Da bi nacija mogla biti i etimološki ostvarena, nužno mora biti isključivo kulturna u najširem smislu riječi. Jer roditi se znači doći u svijet koji niti nudi, niti jamči preslikavanje i šabloniziranje. Dok god bude miješanih, usvojenih, preseljenih, iskorijenjenih, pobunjenih i onih čija je majka bila istovremeno nestašna i diskretno (ne)odgovorna, nacija, nacionalno, nacionalni identitet moći će se ostvariti samo u isključivo kao izabrana zatečenost u kulturi ili kulturama, u jeziku ili jezicima, u povijesti ili povijestima, u tradiciji ili tradicijama.

Logika religije je radikalni oblik logike kulture. Religija se kao izraz gubi, rasplinjuje i poništava pred sadržajem vjere. Ekumena kao pokušaj harmonizacije u sadržaju poništava nužno primat svakog izraza. Vjera koja pretpostavlja pojedinca i koja je zasnovana na mogućnosti angažmana i doprinosu svakog pojedinca vodi do religije.¹² U slučaju nacije kao oblika i sadržaja zajedništva, vjera u zajedništvo vodi do „religije nacije“ koja se u nacionalizmu i šovinizmu razvodnjuje i pretvara u formu pripadanja bez sadržaja i bez obveze svjedočenja. Tuccari ukazuje da je pojam „religije nacije“ u djelima pojedinaca kao što su Mazzini, Fichte i Herder koji je promišljaju i osmišljavaju kako bi kao gotov proizvod mogla biti asimilirana i provedena u stvarnost vjere u zajedništvo, u rukama mase doživljava kobnu transformaciju u ideologiju koja je vrlo brzo postala prijenosnikom nacionalnog egoizma koji je istina bio potpuno stran. Štoviše, za spomenute je intelektualce, kao i za mnoge druge, „religija nacije“ bila je istovremeno i religija Evrope i religija Čovječnosti.¹³ Valja tome dodati i naglasiti kako je nacionalni egoizam prirodna posljedica masifikacije nacionalnog osjećaja. Povijest nacije je ostvarena i falsificirana nacionalističkom i šovinističkom prošlošću, ali nisu pojam i projekt nacije ti koji su udahnuili život nacionalnom egoizmu. Egoizam, koji je uvijek individualan i čija je priroda isključivo individualistička, egoizam pojedinca oslobođen odgovornosti u masi postao je i nikada nije prestao biti izvor, mjesto i razlog prepuštanja iskušenju moći.

Logika ideologije je logika stereotipa i predrasude, isključivosti prema nepoćudnome pojedincu i logika determinizma zloćudnog ko-

12 Reći da je vjera zasnovana i utemeljena u religiji predstavlja iskrivljavanje pojmovnih i povijesnih činjenica. Vjera pojedinca, vjera jednog Čovjeka, poimana kao svijest o neposrednom odnosu s Bogom i kao osjećaj osobne zaduženosti u čovjeku koji je zrelo vlastite čovječnosti, stvorila je religiju mnogih. Danas, slaba vjera mnogih i duhovno lijenih ismijava i banalizira religiju utemeljenu na vjeri pojedinca.

13 Francesco Tuccari, *La nazione*, Laterza, Roma-Bari, 2000, str. 104-105.

lektivizma. Njihova sprega ljude čini opravdano paranoičnima. Posebi-
ce kada zure u ogledalo. U svakoj predrasudi i u svakom stereotipu po-
stoji zrno istine iz kojeg možemo dobiti samo iskrivljenu sliku cjeline
ali iz kojeg može nastati lavina neistine. Ideologija je konačna slika i vi-
zija svijeta¹⁴ koja u svom kontinuiranom nastajanju oslobađa od odgo-
vornosti sve njezine poklonike jer je moguća samo dok je u stvaranju.
Ideologija nema kulturu i u ideologiji nema identiteta. Ideologija je pri-
vid kulture koju si masa može priuštiti bez intelektualnog i duhovnog
napora. Ideologija uprizoruje u čovjeku mase perverzni *menage a trois*
u kojem *tanathos* preuzima ulogu *erosa* kako bi sebe ostvario u fetišu,
kako bi doživio katarzu u fetišizaciji Drugim riječima, odnos u kojem
princip smrti i uništenja, ispraznosti i neznanja preuzima i krivotvori
ulogu ljubavi i stvaranja, punine i spoznaje pretvarajući ih u principe
isključive i bezuvjetne ljubavi i vječnog ali uzaludnog stvaranja kako bi
postao unaprijed zamišljeni predmet slijepog obožavanja.

U promišljanju nacije i nacionalnog identiteta važnije je ono što
isključuje iz njih od onog što u njih uključuje i što je u njih utkano.
Kada je utemeljena na principima koji definiraju kriterije njezine uspo-
stave i njezinog održanja, nacija ne može biti isključiva i isključujuća.
U procjeni i ocjeni nacije kao projekta objedinjavanja raznolikosti i ra-
zličitosti važno je utvrditi oblike, stupnjeve i modele isključivanja. Za
njezinu uspostavu u okvirima uključenosti i u terminima uključivosti
trebamo dobre i zdrave principe kriterija uspostave nacije, a ne loše
primjere njihovih apsolutizacija i/ili relativizacija. Na njima počiva sva
istina nacije i sva slabost nacionalizma. Kohezija kroz isključivanje i
isključivost moguća je i stvarna tamo gdje nedostaje koherentnosti. Is-
ključivost i isključivanje nisu kolektivni izraz nacije ili kolektivni re-
zultat nacionalizma, već individualni pobačaj odgoja i pedagogije.

DRUGA STRANA NACIJE

Povijesno, nacija je bila princip i oblik novog ustroja u Evro-
pi¹⁵ koji je ostvaren i kao rješenje za brojne probleme partikularizma i
kampanilizma. Nacija je trebala nadomjestiti kampanilizam i njegovu
zatočenost u kulturi lišenoj njezine univerzalnosti, osloboditi pojedinca
obvezujuće samoupućenosti partikularizma i individualizma i uvesti ga

14 O ideologiji kao konačnoj slici i viziji svijeta vidi: Paul Watzlawick, „Componenti di „realtà“ ideologiche“, u knjizi: *La realtà inventata Contributi al costruttivismo* (priređio: Paul Watzlawick), Feltrinelli, Milano, 1988, str. 177-210.

15 Giuseppe Mazzini, „Nazionalismo e nazionalità“ u: *Scritti editi ed inediti di Giuseppe Mazzini*, volume xciii. (politica - vol. xxx). Imola, Cooperativa tipografico-editrice Paolo Galeati, 1941, str. 85. Prvi put objavljeno u Roma del Popolo, broj 35, 26. listopada 1871.

slobodnog u zonu univerzalizma. Univerzalizam se, nažalost, mora učiti. Nažalost, proces njezine uspostave bio je na tom planu samo djelomično uspješan. Danas, pogled sa zvonika seže nešto dalje, ali je odnos prema sadržajima koji su izvan dosega pogleda sa zvonika ostao nepromijenjen.

Stvarnost nacije kakvu smo dobili u nasljeđe nije plod nacionalne akulturacije mase već niz nacionalnih pobačaja u masifikaciji kulture. Nacija nije plod kulturne komasacije nakon koje se svaki pojedinac ne kreativne i ne genijalne mase (mnoštva) mogao poistovjetiti s plodovima individualnih genija s kojima dijele jezik, prošlost, povijest i poklonjenu odnosno prisvojenu kulturu. Nacija kakvu smo naslijedili predstavlja posljednji čin iscrpljivanja aure iz individualnog estetskog i kreativnog čina utjelovljenog i prepoznatog u umjetničkom djelu i kulturnom proizvodu, ali ovog puta ne u tehničkom reproduciranju već u kolektivnom prisvajanju.

Nacija je u doba mase doživjela svoje oživotvorenje između dviju negativnih krajnosti svoje pojmovnosti: kao mjesto uprizorenja i ostvarenja osobne volje za moći i kao vrijeme uspostave kolektivnog pogleda na svijet. U objema krajnostima pronalazimo tek ostvoreni san čovjeka mase koji se u hordi, u grupi, u hrpi, u grupnom zagrljaju napokon oslobađa neopravdanog straha od dodira nepoznatog, od doticaja s nepoznatim.¹⁶ No, nacija nije trebala biti izraz mase, već je bila projekt za masu. Masa ima svoj izraz u krdu, hordi, hrpi i svoje otrežnjenje u stampedu. Nacija je masu trebala opismeniti kulturno, povijesno i politički i istovremeno kanalizirati porive horde, krda i hrpe. Vjera u masu prije je simptom ideologije koja istovremeno opravdava i sudi negoli polazište metode koja analizira i objašnjava.

Nacija je danas poput ledenice (zamrzivača, frizera). Ozbiljno razmišljamo ili o njezinom povlačenju s tržišta jer ima onih koji umjesto graška, punjenih paprika i sarmi u njoj drže njima nepoćudne i netom usmrćene susjede ili zlokobno maštamo o njezinoj zlouporabi.

U znanstvenom diskursu, prevladala je „paradigma izmišljenosti“¹⁷. Čitanje nacije koju je uspostavila „paradigma izmišljenosti“ ostavilo je iza sebe bujicu riječi i lavinu rečenica koje izgledaju uperene protiv nacije, nacionalne kulture i nacionalne tradicije, ali u kojima možemo razabrati glas mase i pronaći utočište u odstupnici ideologije koja slijepo vjeruje u masu.

O sadržajima, oblicima, nasljedima nacija, nacionalnih tradicija, nacionalnih kultura govori se kao o zamišljenim zajednicama¹⁸ ili izmi-

16 Elias Canetti, *Massa e potere*, Adelphi, Milano, 2015, str. 17. Canettijeva je masa mjesto oslobađanja u dodiru, egzorcizam straha od dodira.

17 James Clifford, „Prendere sul serio la politica dell'identità“, nav. djelo, str. 103.

18 Benedict Anderson, *Imagined communities Reflection on the Origin of and Spread of Nationalism (revised edition)*, Verso, London, New York, 2006.

šljanju tradicija¹⁹, izmišljanju kultura²⁰ ili o potrebi denacionalizacije nacionalnih povijesti²¹ Ali, koje to zajednice, koji to proizvodi pojedinaca nisu prvo zamišljeni, potom osmišljeni i na kraju kontinuirano promišljeni? Ima li ikoja zajednica u kojoj su ne njezini prvi članovi već njezini osnivači tek zatečeni. Osnivač rajske zajednice nije u njoj zatečen, a dvoje prvih članova rajske zajednice, bez obzira smatramo li ih buntovnim slobodarima, bedastim nezahvalnicima ili drskim nezadovoljnicima, ostvarili su svoj projekt zajedništva izvan rajske zajednice i u njemu nisu bili zatečeni projektom već ishodom projekta. I ta najmanja, ta prvobitna masa bila je osuđena zabljeti.

Tradicije, kulture, kulturne tradicije nije trebalo *ex novo* i *ex nihilo* izmišljati ili izmisliti. Svi elementi tradicije su bili itekako stvarni. Ono što tradiciju čini nacionalnom je njezino okrupnjavanje njezina komasacija u individualnim kulturnim djelima, moralnim podvizima i lokalnim ili bolje lokaliziranim civilizacijskim dosezima. Ono što naciju i nacionalno čini stvarnim je umrežavanje i umreženost partikularnog bez obzira je li to izraz pojedinca ili zajednice. Tako, u trenutku legitimacije procesa nacionalizacije u kulturi, jeziku, tradiciji, povijesti svaki je Talijan, svaki je Evropljanin mogao Renesansu smatrati svojim nasljeđem i svaki Talijan kao i svaki Evropljanin mogao je sebe držati baštinikom Renesanse iako je ona bila firentinska. Danas, ništa ne bi smjelo spriječiti niti jednog čovjeka da se pridruži tom nasljeđu, da to nasljeđe učini svojim. Nisu tradicije i kulture izmišljene, naš odnos prema elementima i izvorima tradicije i kulture je nepromišljen. Nacionalizacija kulture je proces oduzimanja ili reduciranja simboličke moći individualizmu²², partikularizmu i kampanilizmu. Denacionalizacija vodi samo u privatizaciju.

Paradoksalno, nacionalno se suprotstavlja internacionalnom iako je nacionalno njegov jedini i isključivi sadržaj, mjera i jedinica. Nacionalno se može suprotstaviti samo partikularnom kao izrazu privatizacije kulture, tradicije, jezika, povijesti i genetičkog materijala čija je priroda uvijek priroda (raz)mijene i prožimanja. Isto tako, nacionalizmu se suprotstavlja jalovi internacionalizam i time se stvara začarani

19 Eric J Hosbawn i Terence Ranger, *L'invenzione della tradizione*, Einaudi, Torino, 1983.

20 Roy Wagner, *L'invenzione della cultura*, Mursia, Milano, 1982.

21 Marcel Detienne, *Essere autoctoni Come denazionalizzare le storie nazionali*, Sansoni, Milano, 2004. Detiennovo relativiziranje je samo pohvala zaborava. Kada sjećanje slabi, pamćenje gubi smisao. Kada sjećanje gubi smisao, pamćenje postaje izmišljanje.

22 Konačnu pobjedu individualizma, tog mučnog i uzaludnog oblika privatizacije utjelovljenja prolaznosti ne naziremo u propitivanju i stigmatiziranju nacije, nacionalne kulture, nacionalne tradicije, nacionalne povijesti, jasno ga vidimo na ruševinama obitelji kojoj se oduzima njezina projektna priroda. Obitelj nestaje jer se projektu obitelji ispriječila ekonomija robovanja samome sebi, jer se obitelji nametnula ideologija determinizma spolne ravnoteže i jer je strpljenje investiranja zamijenila dostupnost jednokratne uporabe.

krug *aut-autizma*, odnosno dvostrukog autizma²³. Prvi se ostvaruje kao nemogućnost da se bude nešto više od političke, kulturne, jezične i genetske zadanosti i zatečenosti. Drugi se ostvaruje kao potreba da se ne bude ništa od ponuđenog pa makar bilo zadano i zatečeno.

Nacionalizam nije proizvod, neminovni razvoj, posljedica uspostave ekonomije nacija. Nacionalizam je prema naciji isto kao i racionalizam prema razumu. Halucinacije racionalizma metodološki su identične halucinacijama nacionalizma; u njima su razum i nacija tek opravdanja za svođenje razuma i nacije na autistične arbitre stvarnosti.

Znanstvena neutralnost pojma nacionalizam ni na koji način i ni u kom trenutku nije mogla i još dugo neće moći ukinuti sadržaje stvarnosti koji su u njemu prepoznati i ostvareni. Duh nacije i domoljublje nisu ni sinonimi ni antonimi nacionalizma. Perverzija odnosa prema nacionalnom sažeta je u ideji da su savjest nacije, domoljublje, nacionalna svijest, duh nacije, nacionalni identitet, nacionalizam i šovinizam tek nijanse odnosa prema nacionalnom.

Partikularizam koji danas niče na humku nacije ima sva obilježja najgoreg šovinizma i gorak okus provincijalizma.

Pomisao da je nacija krajnji ili konačni oblik ustrojstva identiteta i njegovog ostvarenja u zajedništvu nakon kojeg postoji tek formalna neodređenost internacionalizma i sadržajna isključivost kozmopolitizma nije samo nedosljedno i pogrešno već i opasno. Nacije moraju naditi sebe i u multikulturalnosti i multijezičnosti svoje prirode te u više-kulturalnosti i višejezičnosti pronaći temelje višenacionalnosti svakog stvarnog ili potencijalnog pojedinca koje niti ukidaju nacionalno niti uspostavljaju anti-nacionalno već pokazuju mogućnost i odrednice on-kraj-nacionalnog, druge strane nacionalnog. Višejezični, više-kulturalni, višenacionalni pojedinci koji su istovremeno i jedno i drugo i treće, a ne niti jedno od pretpostavljenog ili zadanog predstavljaju mjesto delegitimacije sukoba na etničkoj ili nacionalnoj osnovi.

Jasno je da u skoro dvjesto godina podređenosti i predanosti naciji nismo bili ni kadri, ni sposobni ni voljni promicati, uspostaviti i usaditi kriterije i principe odnosa prema sebi u naciji kojima bi se ostvarila sva njezina pozitivna pojmovnost i njezin heuristički potencijal²⁴. Izgleda da

23 Kako je primijetio Troeltsch, „karakteristično je za dogmatsku metodu uperiti u prsa pištolj izbora aut-aut.“ Ernst Troeltsch, *L'assolutezza del cristianesimo e la storia delle religioni*, 1902, str. 21. Citirano iz: Rosino Gibellini, *Teologija dvadesetog stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999, str. 11.

24 Svako pozitivno i blagonaklono promišljanje nacije palo je na ispitu njezinog ostvarenja u praksi. Preciznije u trenutku njezine konkretne nacionalizacije, odnosno u trenutku njezine nacionalne masifikacije. Ostaje nam utjeha da u svojoj pojmovnosti nacija nije samo ono što je danas od nje ostalo.

to nismo ni sposobni ni voljni učiniti niti danas²⁵. Prizivati Evropu nacija u trenutku kada nacija doživljava kulturnu regresiju, kada se nacionalno svodi na koktel privatizirane krvi, birokratiziranog tla i zaraznog straha, može dovesti samo do vagnerijanskih delirija²⁶ iza kojih će ostati samo još jedna gomila kostiju dežurnih lutajućih krivaca. Ne treba nikada zaboraviti da je balkanizacija tužno nasljeđe na koje Evropa nije imuna.

Vico i Montesquieu već su pokazali logični put nacija. Ortega y Gasset samo je terminološki precizirao jedinu budućnost evropskih nacija, odnosno *ultra-naciju*, kao jedini lijek protiv privatizacije nacionalnih baština, koja se suprotstavlja *inter-naciji*. U prvoj se nadilazi naciju kao isključivost, u drugoj se robuje naciji kao bauku.

Taj će korak biti moguć samo pod uvjetom da se prepoznaju stvarne granice civilizacijske Evrope. Kada Evropa bude hrabra i kada u svom kršćanskom istinoljublju, u svojoj znanstvenoj posvećenosti istini bude prihvatila činjenicu da je u kovačnici civilizacija čelik evropskog nacionalnog i civilizacijskog identiteta u vatri Kršćanstva iskovao i čekić turskog Islama. Kada Turska bude učinila isto i prepoznala da je u toj istoj kovačnici silu posebnosti njezinoga nacionalnog i civilizacijskog identiteta u vatri Islama iskovao i čekić evropskog Kršćanstva. Kada Evropa bude priznala Rusiji podnesenu i pretrpljenu žrtvu njezina mističnog poziva kojom je jednom zauvijek odvrtila civilizirani svijet od zabluda kolektivizma. Kada se Evropa bude poklonila Rusiji koja se žrtvovala ne u samo-obrani i u samo-očuvanju od azijske ugroze, već u samo-uništenju boljševizma, socijalizma i komunizma. Kada se Rusija bude napokon posvetila svojem poslanju započetom krštenjem u ljepoti. Kada Rusija ljepotom bude krenula spasiti svijet uklanjanjem svega ružnog u vlastitom domu. Kada riječima Nazima Hikmeta „...doći će dan, moja ružo, doći će dan / kada će ljudi gledati jedni druge / bratski / tvojim očima ljubavi moja / tvojim očima...“.

Jugoslavenstvo, fašizam i nacizam i Boljševici ostavili su nam sustavne i precizne naputke kako ne treba provesti nadilaženje nacije i do kada je potrebno odgoditi Montesquieuov evropski *esprit-general*²⁷, *ultra-naciju* Ortege y Gasseta²⁸ i Mandel'stamov *akmeizam*²⁹. Prvi, dok ne budemo sigurni da smo otklonili opasnost da se duh narodā neće pretvoriti u utvaru jednog naroda. Drugu, dok ne budemo sigurni da se

25 Vidi primjerice Parišku deklaraciju.

26 Vidi Wilhelm Richard Wagner, *Il Giudaismo nella musica*, Mimesis, Milano, 2016.

27 O pojmu *esprit general* u Montesquieua i njegovom odnosu prema naciji i Evropi vidi: Julia Kristeva, *Nation Without Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1993, str. 54, i dalje.

28 José Ortega y Gasset, *La ribelione delle masse*, Testi e documenti SE, Milano, 2001, str. 244

29 Prema riječima Anne Achmatove, na pitanje što je akmeizam Mandel'stam je odgovorio: „Nostalgija za univerzalnom kulturom.“, u: Anna Achmatova, *Amedeo Modigliani e altri scritti* (priredio: Eridano Bazzarelli), Testi e documenti SE, Milano, 2004, str. 39.

nećemo opet spontano predati čarima ultranacionalizma. Treći, dok ne budemo sigurni da nećemo ponovno završiti *V plenu u obez'ian*³⁰.

ZAČETAK ODNOSA U DIJALOGU

Odnos započinje prilikom za uspostavljanjem Dijaloga poimanog kao *dia-logosa* i odbijanjem *di-a-logosa*, odnosno dijaloga poimanog kao dvostrukog *anti-logosa*. *Dia-logos* je čin prožimanja diskursa u potrazi za zajedničkim polazištima u kojem je svaki sudionik obilježen komunikacijskim trojstvom. Svaki sudionik je istovremeno subjekt koji komunicira, subjekt kojemu se komunicira i subjekt o kojem se komunicira³¹. *Dia-logos* je posvećen iznenađenju. U svojoj pasivnosti Dijalog je reciprocitet u susretu, u svojoj aktivnosti je susret u reciprocitetu.³²

Odsutnost Dijaloga plod je uspostave režima *di-a-logosa*. Zato je Dijalog u masi i među masama nemoguć. Masa traži akciju kako bi izbjegla svoje ukinuće i svoje uništenje u dijaloškom pojedincu. Dijalog među nacijama je potvrđivanje sebe uspostavom otvorene granice, približavanjem razlika u tumačenju zajedničkog iskustva, prostora i vremena, opredmećivanjem otklona u prožimanjima koja su obilježila postojanje i suživot u zajedničkom prostoru, vremenu i iskustvu.

Nacije, narodi, etnije na prostoru zapadnog Balkana, jugoistočne Evrope, bivše Jugoslavije, Okruženja u svojim vječnim i rekurzivnim razmjenama *di-a-logosa* uporno odbijaju izaći iz okvira ideologiziranog i ispolitiziranog prostora simbolizacije koji je obilježen kao ekscesan i zališan u stvaranju i škrt u procesiranju. Drugim riječima, uzaludan i nesposoban.

30 U zatočeništvu kod majmuna, slikoviti i duhoviti naslov djela kojim je Vinberg opisao svoje zatočeništvo u rukama Boljševika. Fyodor Viktorovich Vinberg, *V plenu u obez'ian Zapiski "kontra-revolutsionera"*, Tipografija Guberskogo pravleniia, Kiev, 1918. Citirano iz: Jane Burbank, *Intelligentsia and Revolution Russian Views of Bolshevism 1917-1922*, Oxford Univerity Press, New York - Oxford, 1986, str. 172.

31 Guido Paduano, „Il cuore diviso a metà. La comunicazione dell'io nella poesia ellenistica“, u zborniku: *Il dialogo Scambi e passaggi di parole* (priređio Giulio Ferroni), Sellerio editore, Palermo, 1985, str. 33-46.

32 O reciprocitetu u dijalogu vidi: Martin Buber, *Il principio dialogico e altri saggi*, San Paolo, Milano, 2004, str. 324.

LITERATURA

Achmatova Anna, *Amedeo Modigliani e altri scritti* (priređio: Eridano Bazzarelli), Testi e documenti SE, Milano, 2004.

Anderson Benedict, *Imagined communities Reflection on the Origin of and Spread of Nationalism (revised edition)*, Verso, London New York, 2006.

Blagoni Robert, „Na tromeđi jezika, identiteta i etničnosti“, u zborniku: Bertošin zbornik: zbornik u čast Miroslava Bertoše (urednik: Ivan Jurković), Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Državni arhiv u Pazinu, Pula – Pazin, knj. 3, 2013, str. 477-495.

Breton Roland J. L., *Etnie, lingue e popoli della terra*, Ulisse Edizioni, Torino 1988.

Buber Martin, *Il principio dialogico e altri saggi*, San Paolo, Milano, 2004.

Burbank Jane, *Intelligentsia and Revolution Russian Views of Bolshevism 1917-1922*, Oxford Univerity Press, New York- Oxford, 1986.

Cavalli-Sforza Luigi Luca, *Geni, popoli e lingue*, Adelphi, Milano, 2001.

Cavalli-Sforza Luigi Luca, *L'evoluzione della cultura*, Codice edizioni, Torino, 2008.

Cavalli-Sforza Luigi Luca, Menozzi Paolo i Piazza Alberto, *Storia e geografia dei geni umani*, Adelphi, Milano, 1997.

Canetti Elias, *Massa e potere*, Adelphi, Milano, 2015.

Clifford James, “Prendere sul serio la politica dell'identità”, *aut aut*, br. 312, La Nuova Italia, Milano, 2002, str. 97-114.

Detienne Marcel, *Essere autoctoni Come denazionalizzare le storie nazionali*, Sansoni, Milano, 2004.

Erikson Erik H., *Identity: Youth and Crisis*, Faber, London 1967.

Gibellini Rosino, *Teologija dvadesetog stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999.

Heidegger Martin, *Saggi e discorsi*, Mursia, Milano, 1976.

Gilroy Paul, “British Cultural Studies and the Pitfalls of Identity”, u knjizi: *Black British Cultural Studies* (priređili: Houston A. Baker JR., Mantia Diawara i Ruth R. Lindeborg), University of Chicago Press, Chicago, 1996.

Hosbawn Eric J. i Ranger Terence, *L'invenzione della tradizione*, Einaudi, Torino, 1983.

Kristeva Julia, *Nation Without Nationalism*, Columbia University Press, New York, 1993.

Ortega y Gasset José, *La ribelione delle masse*, Testi e documenti SE, Milano, 2001.

Mazzini Giuseppe, „Nazionalismo e nazionalità“ u: *Scritti editi ed inediti di Giuseppe Mazzini*, volume xciii. (politica - vol. xxx). Imola, Cooperativa tipografico-editrice Paolo Galeati, 1941.

Moscovici Serge, „La domaine de la psychologie sociale“, u knjizi: *Psychologie sociale*, (priređio: Serge Moscovici), PUF, Paris 2003., str. 5-22.

Paduano Guido, „Il cuore diviso a metà. La comunicazione dell'io nella poesia ellenistica“, u zborniku: *Il dialogo Scambi e passaggi di parole* (priređio Giulio Ferroni), Sellerio editore, Palermo, 1985, str. 33-46.

Ricoeur Paul, *Sé come un altro*, Jacca Book, Milano 1993.

Rivera Anna Maria, „I paradossi dell'identità fra locale e globale“, *aut aut*, br. 312, La Nuova Italia, Milano, 2002., str.175-188.

Troeltsch Ernst, *L'assolutezza del cristianesimo e la storia delle religioni*, 1902.

Tuccari Francesco, *La nazione*, Laterza, Roma-Bari, 2000.

Turner John C., Hogg Michael A., Oakes Penelope J., Reicher Stephen D. i Wetherell Margaret S., *Rediscovering the Social Group: a self-categorisation theory*, Oxford, 1987.

Vinberg Fyodor Viktorovich, *V plenu u obez'ian Zapiski "kontra-revolutsionera*, Tipografija Gubernskogo pravleniia, Kiev, 1918.

Wagner Wilhelm Richard, *Il Giudaismo nella musica*, Mimesis, Milano, 2016.

Wagner Roy, *L'invenzione della cultura*, Mursia, Milano, 1982.

Watzlawick Paul, „Componenti di „realtà“ ideologiche“, u knjizi: *La realtà inventata Contributi al costruttivismo* (priređio: Paul Watzlawick), Feltrinelli, Milano, 1988., str. 177-210.

Robert Blagoni

REQUIEM FOR IDENTITY AND NATION

Summary

The paper is dedicated both to the concepts and to the realities of identity, nation, national identity, ethnicity and dialog. Nation, identity, national identity, ethnicity and dialog are discussed in their complexity and interdependence. The complexity of their interrelationship is mirrored in interpretations of individual relations between nation and identity.

The aim of the paper is to contribute to the understanding of the mentioned concepts on both diachronic and synchronic level.

The paper is divided in five chapters. The first chapter brings a methodological clarification. Due to the nature, the methodology and the content of the research conducted by the author of the paper, in which the national component is always in the shadow of the cultural, the introduction serves to explain the standpoint of the paper. The second chapter deals with identity. Identity is viewed as a construction and therefore more as a process than as a finished product. In its interrelationship with the concept of nation, identity is defined as national identity and as the identity of a nation. The third chapter is dedicated to the analysis of the components and criteria that constitute the definition of the nation or ethnicity such as common origin, language, culture, politics etc. The fourth chapter discusses nation in its development from a project for the masses to its realization in the masses. The prevailing „paradigm of invention“ discussed in this chapter does not contribute to the explanation of the concept of nation nor it represents a valid starting point for its overcoming. Particular attention is given to its relationship with nationalism and to the need to continue the process of cultural integration started in the time of its institutionalization. The fifth chapter brings the distinction between Dialog seen as a *dia-logos* and dialog as a *di-a-logos* and considers their realizations in the communication between nations.

Keywords: language, ethnos, identity, national identity, nationalism, dialog.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)(082)

323.1(4-12)(082)

НАЦИОНАЛНИ идентитет и етнички односи : тематски зборник / приредила Нада Радушки. - Београд : Институт за политичке студије, 2018 (Београд : Бирограф). - 110 стр. ; 24 см. - (Едиција Расправе / Институт за политичке студије)

Тираж 50. - Стр. 5-7: Предговор/Нада Радушки. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7419-303-7

а) Национални идентитет - Срби - Зборници б) Национални идентитет - Југоситочна Европа - Зборници

COBISS.SR-ID 260046348



НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ЕТНИЧКИ ОДНОСИ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

КЊИГА 6

